ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ : ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ»

«Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΟΥ ΛΑΔΙΟΥ: ΠΑΡΑΓΩΓΗ, ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ, ΧΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΕΡΚΥΡΑ (13^{ΟΣ} – 18^{ΟΣ} ΑΙΩΝΑΣ)»

ΦΩΤΕΙΝΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Ιστορίας του Ιόνιου Πανεπιστήμιου
ως μέρους των απαιτήσεων για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος

Κέρκυρα, Απρίλιος 2020

Επιβλέπουσα Μεταπτυχιακής Εργασίας : ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Β. ΚΟΡΡΕ

Ημερομηνία έγκρισης: 7 - 4 - 2020

Η έγκριση της Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου δεν υποδηλώνει υποχρεωτικά ότι το Τμήμα αποδέχεται τις απόψεις του συγγραφέα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ

Είναι ιστορικά διαπιστωμένο ότι ο εκάστοτε πολιτειακός φορέας σε κάθε τόπο αποτυπώνει το στίγμα και τα χαρακτηριστικά του σε όλους τους τομείς και εκφάνσεις της ζωής , πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής. Στην Κέρκυρα η κυριαρχία των Ενετών (1204-1214) έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία μεγάλης φεουδαλικής ιδιοκτησίας, φαινόμενο που συνεχίστηκε και την περίοδο των Ανδηγαυών (1266-1386). Στις παραπάνω περιόδους το νησί παρουσιάζει επάρκεια, ίσως και πλεόνασμα σε αγροτικά προϊόντα και ιδιαίτερα σε κρασί και σε λάδι. Κατά την περίοδο όμως της Β΄ Ενετοκρατίας η έμφαση που δόθηκε στην υποχρεωτική μονοκαλλιέργεια της ελιάς προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα οικονομικά συμφέροντα της ίδιας της Βενετίας, καθόρισε την εξέλιξη της ζωής των κατοίκων και γενικά τον χαρακτήρα του νησιού.

Τα μέτρα που πάρθηκαν για την υποχρεωτική εμφύτευση ελαιοδένδρων άλλαξαν την μορφολογία του κερκυραϊκού τοπίου και μετέτρεψαν το νησί σε μια μεγάλη «βιομηχανική μονάδα» παραγωγής ελαιολάδου, που ξεκινούσε από την εξημέρωση των άγριων ελιών ή την εμφύτευση νέων, συνέχιζε με την εξαγωγή λαδιού στα ελαιοτριβεία (λιτρουβιά) και κατέληγε σε μια εκτεταμένη εμπορική διακίνηση ώστε να ικανοποιηθούν οι πολλαπλές μορφές χρήσης του ελαιολάδου και οι συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες των υπηκόων. Τέλος η στροφή στη μονοκαλλιέργεια της ελιάς άλλαξε τις έγγειες σχέσεις καθώς οι καλλιεργητές προκειμένου να ανταποκριθούν καλά στο ρόλο τους απόκτησαν «δικαιώματα» επί των δέντρων ή της παραγωγής και ταυτόχρονα, τόσο στη συνείδηση των ανθρώπων όσο και σε πρακτικό επίπεδο, το λάδι ήταν αγαθό που εξασφάλιζε την επιβίωσή τους, την αποκατάσταση των συγγενών, τη σωτηρία της ψυχής τους, τον πλούτο σε κάποιους και που καθόριζε τις σχέσεις ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο.

SUMMURY

It has been historically ascertained and empirically proved that the sovereign of every place stamps his mark and characteristics on each and every sector and aspect of life, that is political, social, financial and cultural. In Corfu the domination of the Venetians (1204 -1214) set the basis for the creation of large feudal property, a phenomenon that continued during the period of the D' Anjou (1266-1386). During the above mentioned periods of time the island showed sufficiency, even a pleonasm in rural products especially in wine and olive oil. However during the second domination by the Venetians (1386-1797), the emphasis placed on the obligatory growing of olive trees only, so that the financial interests of the metropolis could be served, defined the evolution of life of the inhabitants and the character of the island in general from every parameter.

The measures that were taken for the obligatory planting of olive trees changed the morphology of the Corfiot landscape and turned the island into a big 'industrial unit' of olive oil production. That production started from the taming of wild olive trees or the planting of new ones, continued with exportation to the oil presses (litrouvia) and ended in an extended commercial trading, so that the multiple forms of usage of the olive oil and the continuously increasing needs of the citizens could be satisfied. In the end, the turning to the growing of the olive tree only changed the land relations, as the cultivators, in order to come up to their role, acquired 'rights' on the trees or the production. At the same time in the conscience of people, as well as on a practical level, the olive oil was a commodity which ensured their survival, the settling down of relatives, the salvation of their soul, the wealth for some people and which defined the relations between the town and the countryside.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ……..……...vii

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ……..……xii

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ….……..……..…xiii

Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΗ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ (325 μ.Χ. – 1386 μ.Χ.)

Ι. ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (325 μ.Χ – 1204 μ.Χ.)…….…2

1. Ιστορικό περίγραμμα …….….…2
2. Περιβαλλοντικές συνθήκες και ανάγλυφο……...…4
3. Καλλιέργεια και παραγωγή ελαιολάδου……..…….……..….……....4

ΙΙ. ΥΣΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ (1204 μ.Χ. – 1386 Μ.Χ.)……7

1. Ιστορικό περίγραμμα …….…7
2. Περιβαλλοντικές συνθήκες και ανάγλυφο…….….9
3. Καλλιέργεια και παραγωγή ελαιολάδου……..……..….……....9

Συμπεράσματα Α΄ Μέρους……...……..…...12

Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΕΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ (1386 μ.Χ. – 1797 μ.Χ.)

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ…….……...….….…….…….14

ΙΙ. ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ…….…… ……16

1. Ανάπτυξη της ελαιοκαλλιέργειας (αίτια)..……..….……16
   1.1 Η πολιτική της Βενετίας……17
   1.2 Η μορφολογία του εδάφους της Κέρκυρας …….….…18
2. Μέτρα προώθησης της ελαιοπαραγωγής……..….……..…19
3. Εξαγωγή ελαιολάδου και δυσχέρειες …… ……23
   3.1 Εξαγωγή ελαιολάδου (ελαιοτριβεία) …….……23
   3.2 Δυσχέρειες παραγωγής……..…….26
   3.3 Ασθένειες και ποιότητα ελαιοκάρπου…….……..28

3.4 Εκτίμηση ποσότητας - ποιότητας ελαιολάδου…….…….....29
4. Τύποι αγροτικών συμβάσεων σχετικών με το λάδι……..…...30
4.1 Σολιάτικο, συγκράτεια, κανισκεψιά , πάκτο, μισοφυτεψιά……..……30
4.2 Λοιπές αγροτικές συμβάσεις ……..……...36
4.3 Εξεγέρσεις χωρικών ……38
5. Φορολογία και ελαιοπαραγωγή……..…..……...….40
6. Η αγορά και η διακίνηση του λαδιού……..…..……....42
6.1 Διακίνηση και αγοραπωλησία του ελαιόλαδου ……. ……42
6.1.1 Ο χώρος: Το κερκυραϊκό λιμάνι……..….42
6.1.2 Γενικοί όροι διακίνησης…….…….42
6.1.3 Διαδικασίες εξωτερικής διακίνησης ……..….44
6.1.4 Διαδικασίες εσωτερικής διακίνησης……...…45
6.2 Συμβάσεις με αντικείμενο το ελαιόλαδο……..…...……46
6.2.1 Πωλήσεις – Προπωλήσεις – Χρεωστικά ομόλογα –Εγγυήσεις.…..…….…..…46
6.2.1. Προστύχι……..…..……...…52
7. Εβραίοι έμποροι ……..…..……..…54
8. Λαθρεμπόριο ……..…..……...…56

ΙΙΙ. ΕΛΑΙΟΛΑΔΟ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ – ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ……...…58
1. Ελαιόλαδο και διατροφή….…….…..…..……...…58
2. Ελαιόλαδο και συντήρηση τροφίμων…….……59
3. Ελαιόλαδο και φωτισμός…….……..…….60
4. Ελαιόλαδο και ιατρική…….……...…60
5. Ελαιόλαδο και βιοτεχνική παραγωγή, μεταποίηση…….……...…61
6. Επεξεργασία και εμπόριο υπολείμματος ελαιοκάρπου …….…….……62
7. Το ελαιόλαδο ως χρηματοοικονομικό εργαλείο…….……...…63
Συμπεράσματα Β΄ Μέρους……...……...…68

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ……....70

ΕΠΙΛΟΓΟΣ……..……...74

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ……...……..76

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ……..……..……80

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από τη μελέτη των αρχειακών τεκμηρίων που αφορούν στην παραγωγή, διακίνηση και χρήση του ελαιολάδου την περίοδο της λατινοκρατίας στην Κέρκυρα αναδύεται μια ζωντανή εικόνα της κερκυραϊκής κοινωνίας, μιας κοινωνίας με τις δικές της βέβαια παραμέτρους, αλλά ταυτόχρονα και τόσο κοντά μας δεδομένου ότι τα προβλήματα, οι πρακτικές, οι προσπάθειες των ανθρώπων να επιβιώσουν, να εξασφαλίσουν καλύτερη ποιότητα ζωής για τους ίδιους και τους απογόνους τους, η εκμετάλλευση, η φορολογία, ο ρόλος και η δύναμη της εξουσίας καθόριζαν όπως και εξακολουθούν να καθορίζουν τη ζωή μας. Έναυσμα για την επιλογή του θέματος «Ο κύκλος του λαδιού : παραγωγή, διακίνηση, χρήσεις στη λατινοκρατούμενη Κέρκυρα ($13^{ος}$ – $18^{ος}$ αιώνας)» για την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Ιστορία και Τεκμηρίωση : Βυζάντιο και Δυτικός Μεσαίωνας» αποτέλεσε και αποτελεί η επιθυμία μας να προσεγγίσουμε ένα θέμα που αφορά την Κέρκυρα, η οποία λόγω της θέσης της και της ιστορίας της αποτελεί έναν οριακό χώρο ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση. Άλλωστε δεν πρόκειται για ένα οποιοδήποτε ζήτημα δεδομένου ότι η ανάγκη για την παραγωγή ελαιολάδου από τη Βενετία καθόρισε όλη την πορεία του νησιού, επέδρασε αποφασιστικά στη μορφολογία του κερκυραϊκού τοπίου και – γιατί όχι – και στο χαρακτήρα των κατοίκων.

Επιχειρήσαμε να αναπαραστήσουμε την εικόνα της ζωής του νησιού μέσα από πηγές που σχετίζονται με το βασικό προϊόν, το ελαιόλαδο, του οποίου η παραγωγή, έστω και αν αρχικά επιβλήθηκε υποχρεωτικά, καθόρισε επί μακρόν τη ζωή και την πορεία του νησιού.

Ας μας επιτραπεί να πούμε εδώ ότι η οικογενειακή και προσωπική ενασχόληση από μικρή ηλικία με τον κύκλο της ελαιοπαραγωγής στην Κέρκυρα αποτέλεσε μια περαιτέρω ώθηση για την αναζήτηση της προέλευσης και της εξέλιξης πρακτικών, νοοτροπιών και μεθόδων που σχετίζονται με τον κύκλο παραγωγής του ελαιολάδου. Η εικόνα του «λιτρουβιού» με τα λιθάρια (ηλεκτροκίνητα βέβαια, όχι με άλογα), το μάζεμα του καρπού, οι συζητήσεις των συγγενών και χωριανών γύρω από την όλη διαδικασία και κυρίως τα προβλήματα της παραγωγής ή οι χαμηλές τιμές πώλησης του προϊόντος σε σχέση με τον κόπο που κατέβαλλαν, φράσεις όπως «μισιακές» ή «πάχτωσε τις ελιές» δε μας ήταν άγνωστα. Μάλιστα προκειμένου να υπογραμμίσουμε τόσο την προσωπική μας εμπλοκή με το επιλεγμένο θέμα όσο και τη συνέχεια στο χρόνο που παρουσιάζουν αυτές οι πρακτικές και νοοτροπίες παραθέτουμε στο παράρτημα της εργασίας, μέρος από προσωπικό αρχείο που περιλαμβάνει συμβάσεις, συμφωνητικά διανομής, ανταλλαγές, προικοσύμφωνα.

Η τελική αποτύπωση του θέματός μας «Ο κύκλος του λαδιού : παραγωγή, διακίνηση, χρήσεις στη λατινοκρατούμενη Κέρκυρα ($13^{ος}$ – $18^{ος}$ αιώνας)» εδράζεται κατά ένα μεγάλο μέρος του σε

ένα σύνολο πρωτογενούς υλικού, τα νοταριακά πρωτόκολλα. Επιλέξαμε να συγκεντρώσουμε τις συμβολαιογραφικές πράξεις που έχουν δημοσιευτεί και καλύπτουν ένα χρονικό εύρος από το 15^{ο} έως το 18^{ο} αιώνα. Το υλικό αυτό παρουσιάζει αυτοτέλεια υπό την έννοια ότι καλύπτει το σύνολο των ερευνητικών μας ερωτημάτων, έτσι ώστε δεν προσανατολιστήκαμε στη συγκέντρωση αδημοσίευτου υλικού.

Η εργασία μας δομείται σε δύο μεγάλα μέρη.

Το πρώτο (Α΄ ΜΕΡΟΣ) αφορά στην «ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΗ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ (325 μ.Χ. – 1386 μ.Χ)». Το δεύτερο (Β΄ ΜΕΡΟΣ) αφορά στην «ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΕΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ (1386 μ.Χ. – 1797 μ.Χ.).

Το Α΄ ΜΕΡΟΣ εκτείνεται σε δύο κεφάλαια που καλύπτουν την περίοδο 325 – 1386 μ.Χ., δηλαδή τη βυζαντινή κυριαρχία αλλά και τη λατινοκρατία στην Κέρκυρα – στη συγκεκριμμένη περίπτωση εποχή Ανδηγαυών και πρώτης ενετοκρατίας. Κάθε κεφάλαιο περιλαμβάνει το ειδικότερο ιστορικό περίγραμμα, τις περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούσαν στο νησί και ειδικότερα ζητήματα καλλιέργειας και παραγωγής ελαιολάδου.

Το Α΄ ΜΕΡΟΣ ολοκληρώνεται με τα οικεία συμπεράσματα.

Το Β΄ ΜΕΡΟΣ κατά τον ίδιο τρόπο περιλαμβάνει το ιστορικό περίγραμμα όμως, επειδή αποτελεί το κύριο μέρος της εργασίας μας, εντάσσουμε σε αυτό αυτοτελές κεφάλαιο «ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ» καθώς και ένα επίσης αυτοτελές κεφάλαιο «ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ» σχετικό με τις χρήσεις του ελαιολάδου στην καθημερινή ζωή των Κερκυραίων και κατά τη μεσαιωνική και την πρώιμη νεοτερική περίοδο (15^{ος} αιώνας – 17^{ος} αιώνας).

Συγκεκριμένα το κεφάλαιο της «ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗΣ» διαπραγματεύεται ζητήματα όπως η ανάπτυξη της ελαιοκαλλιέργειας, μέτρα προώθησης της ελαιοπαραγωγής, λειτουργία ελαιοτριβείων, τύποι αγροτικών συμβάσεων, φορολογία ελαιοπαραγωγής, αγορά και διακίνηση του λαδιού (διαδικασίες διακίνησης, συμβάσεις με αντικείμενο το λάδι, προστύχι). Επίσης γίνεται αναφορά στο ρόλο των εβραίων εμπόρων και στο λαθρεμπόριο του ελαιολάδου.

Το κεφάλαιο «ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ» που ασχολείται με τις χρήσεις του ελαιολάδου στην καθημερινή ζωή περιλαμβάνει ζητήματα όπως ελαιόλαδο και διατροφή, ελαιόλαδο και συντήρηση τροφίμων, ελαιόλαδο και φωτισμός, ελαιόλαδο και ιατρική, ελαιόλαδο και βιοτεχνική παραγωγή – μεταποίηση, παράγωγα ελαιολάδου και χρήσεις τους, το ελαιόλαδο ως χρηματοοικονομικό εργαλείο.

Το Β΄ ΜΕΡΟΣ ολοκληρώνεται με τα οικεία συμπεράσματα.

Στα μεθοδολογικά μας εργαλεία εντάξαμε τον κριτικό τρόπο προσέγγισης των νοταριακών πηγών: από τις δημοσιευμένες πηγές συλλέξαμε πράξεις που αφορούν σε διαφορετικές

ρυθμίσεις όπως αγροτικές συμβάσεις, δωρεές, προικοσύμφωνα, κληροδοτήματα σε διαθήκες, χρεωστικά ομόλογα, αγοραπωλησίες κ.α.. Καταβάλαμε προσπάθεια να εντοπίσουμε πράξεις που καλύπτουν το γεωγραφικό εύρος του νησιού. Επιπλέον επιχειρήθηκε η συλλογή ανάλογων νοταριακών εγγράφων από άλλα νησιά του ιονίου χώρου (και συγκεκριμένα Κεφαλληνία και Ιθάκη) προκειμένου να καταδειχθεί το ενιαίο των πρακτικών και νοοτροπιών σε βάθος χρόνου ή οι κατά τόπους διαφορές.

Ως προς τις δυσχέρειες εκπόνησης της εργασίας θα αναφέρουμε μόνο τον όγκο του νοταριακού υλικού που χρειάστηκε να διέλθουμε, αν και αυτό μόνο το γεγονός δεν αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την ολοκλήρωση συλλογής και μελέτης του αρχειακού υλικού. Τα δεκαοκτώ (18) δημοσιευμένα νοταριακά πρωτόκολλα περιείχαν κατά κύριο λόγο υλικό της περιόδου 16^{ου} – 18^{ου} αιώνα με αποτέλεσμα να έχουμε ισχνό υλικό για να καλύψουμε τον ύστερο μεσαίωνα. Η γλώσσα των εγγράφων δεν αποτέλεσε εμπόδιο ως προς την κατανόηση του περιεχομένου, αφενός επειδή η διάλεκτος ήταν οικεία και αφετέρου επειδή η πλειονότητα των όρων των σχετικών με την ελαιοπαραγωγή υφίσταται και σήμερα.

Δεδομένου ότι υπάρχει ένα ευρύ υλικό δημοσιευμένο σχετικά με τον κύκλο του λαδιού στην Κέρκυρα θεωρούμε ότι η συνοπτική και συνδυαστική του παρουσίαση θα συμβάλει στην εμβάθυνση επί του θέματος. Γνωρίζοντας ότι οι συνθετικές μελέτες του Ν.Ε. Καραπιδάκη: 1) Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Η Βενετική Παρουσία (1386-1797)», στο Θεόδωρος Γ. Παππάς (επιμ.) *Κέρκυρα Εγχειρίδιο τοπικής Ιστορίας,* Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο/Δήμος Κερκυραίων, Αθήνα 2000, 2) Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Καθυστερήσεις στην ανάπτυξη και πολιτικές ανάπτυξης στην καλλιέργεια της ελιάς και τη διακίνηση του λαδιού στη Βενετοκρατία», στο συλλογικό έργο *Ελαιοσοδεία: Μελέτες για τον πολιτισμό της ελιάς* , (επιμ.) Αικ. Πολυμέρου – Καμηλάκη, Κέντρο Έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2004, 3) Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Από τις κοινότητες καλλιεργητών στο χωρίον», Πρακτικά (τ. Β΄) *Ζ΄ Πανιόνιου Συνέδριου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2012*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004, 4) Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Βενετοκρατία 13ος-18ος αιώνα Θεσμικά μορφώματα: πόλη/χωριό», Πρακτικά (τ. Β΄) *Ζ΄ Πανιόνιου Συνέδριου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2012*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004) αποτελούν μελέτες αναφοράς και βάση της παρούσας εργασίας , οφείλουμε να μνημονεύσουμε και το έργο της Μαριάννας Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 12 (2016),* Κέντρο Έρευνας του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2016, για τη βενετική πολιτική απέναντι στην ελαιοπαραγωγή το 16^{ο} αιώνα, χρήσιμο κυρίως στη συγκριτική αποτύπωση της παραγωγής αυτής μεταξύ Κέρκυρας και Ζακύνθου.

Επίσης η μελέτη του Κώστα Μέκκα, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2014, δίνει σημαντικά στοιχεία έστω και αν αυτά αφορούν στο 18ο αιώνα.

Στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας με στήριξαν πολλοί, υπήρξαν πολύτιμοι αρωγοί και συμπαραστάτες και γι' αυτό τους οφείλω ειλικρινείς ευχαριστίες και τους αναφέρω παρακάτω:

Το Ιόνιο Πανεπιστήμιο και ιδιαίτερα το τμήμα Ιστορίας, καθώς με τον κύκλο των μεταπτυχιακών προγραμμάτων που οργανώνει δίνει τη δυνατότητα σε ενδιαφερόμενους να ανοίξουν τους ορίζοντές τους, να διευρύνουν τις γνώσεις τους και να γνωρίσουν ένα περιβάλλον επιστημονικής έρευνας.

Την τριμελή επιτροπή του ΠΜΣ, αποτελούμενη από την κα Αικατερίνη Β. Κορρέ και τους κ.κ. Νικόλαο Καραπιδάκη και Φώτιο Βασιλείου τόσο για την επιλογή του θέματος όσο και για την πολύτιμη καθοδήγησή τους. Ιδιαίτερα δε την επιβλέπουσα κα Κορρέ, η οποία με κατεύθυνε εξ αρχής σε όλα τα βήματα που ακολούθησα και με καθοδήγησε τόσο στην οργάνωση του υλικού όσο και στην αναζήτηση πηγών και βιβλιογραφίας με αμέριστη υπομονή και ευγένεια.

Τους διδάσκοντες του μεταπτυχιακού προγράμματος «Ιστορία και Τεκμηρίωση : Βυζάντιο και Δυτικός Μεσαίωνας» για την ακάματη προσφορά τους. Επίσης το προσωπικό της Γραμματείας και της Βιβλιοθήκης που με υπομονή φρόντιζε να διευθετεί το κάθε ζήτημα που με απασχολούσε και παρείχε κάθε βιβλιογραφική υποστήριξη.

Τα ΓΑΚ Κέρκυρας και ιδιαίτερα στην κα Ν. Πανταζή, για την προθυμία τους να μου προμηθεύσουν δημοσιευμένα κείμενα νοταριακών πρωτοκόλλων που ήταν δύσκολο να εντοπισθούν από κάπου αλλού. Αντίστοιχα και τα ΓΑΚ Κεφαλληνίας που με ευγένεια και προθυμία μου απέστειλαν άμεσα ένα δημοσιευμένο νοταριακό πρωτόκολλο που δεν εντοπιζόταν με άλλο τρόπο.

Την Αναγνωστική Εταιρία Κέρκυρας για την αμέριστη προσφορά Δελτίων της, τα οποία με τα ενδιαφέροντα άρθρα τους με βοήθησαν να εμπλουτίσω τη διπλωματική μου εργασία.

Την αγαπητή συνάδελφο, φίλη και υποψήφια διδάκτορα του τμήματος Ιστορίας του Ιόνιου Πανεπιστήμιου κα Χριστίνα Παπαβλασοπούλου που με στήριζε από την αρχή της προσπάθειάς μου τόσο με την παροχή εγχειριδίων όσο και με τις προτροπές και συμβουλές της.

Τον πρόεδρο Εφετών κ. Θεμιστοκλή Κογεβίνα και την φιλόλογο Ελισάβετ Κογεβίνα τόσο για την παροχή εγχειριδίων από την προσωπική τους βιβλιοθήκη όσο και για τις εύστοχες παρατηρήσεις και κρίσεις τους πάνω σε ζητήματα όλων των εργασιών που με απασχόλησαν σε όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος .

Την κα Σοφία Φωκά και τον κ. Πέτρο Χονδρογιάννη που από τα οικογενειακά τους αρχεία μου παρείχαν αντίγραφα «νοταριακών πράξεων» του 20ου αιώνα που ελάχιστα απέχουν από τα μελετώμενα πρωτόκολλα.

Τέλος την κα Μαρίνα Ριγανά για την ευγενική προσφορά της φωτογραφίας του οπισθόφυλλου.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

κωδ.	=	κώδικας
Νοτ.	=	Νοτάριος
ό.π.	=	όπως παραπάνω
πρ.	=	πράξη
σελ.	=	σελίδα /σελίδες

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Νοτ. Αγαπ. Ν. Βλάχου, Δ. Μητουλάκης, Μ. Μπαλού, Σοφία-Αικατερίνη Πανταζή, Α. Παπαϊωάννου, Κ. Πιλίλη, Σ. Πουλής, «Πέτρος Αγαπητός Νοτάριος Κέρκυρας, Πρωτόκολλο (1514-1515)», Γ.Α.Κ. – Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Αθήνα 2015.

Νοτ. Αμάρ. Χρήστος Βαγιωνάκης – Όλγα Κατσίβελα – Δέσποινα Μιχάλαγα – Βάσω Μπελαβγένη – Μάριος Μπλέτας, «Ανδρέας Αμάραντος, Νοταριακές πράξεις, Αρακλί Κεφαλονιάς (1548-1562)», Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2001.

Νοτ. Αλεξ. Δήμητρα Π. Καραμπούλα – Λυδία Παπαρρήγα- Αρτεμιάδη, «Οι πράξεις του νοτάριου Δουκάδων Αρσένιου Αλεξάκη (1513-1516), στο *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου Ακαδημίας Αθηνών, No.34*, Αθήνα 1998.

Νοτ. Βαρ. Γεώργιος Ροδολάκης – Λυδία Παπαρρήγα- Αρτεμιάδη, «Οι πράξεις του νοτάριου Αγ. Ματθαίου Κέρκυρας Πέτρου Βαραγκά (1541-1545)», στο *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου Ακαδημίας Αθηνών, No.32*, Αθήνα 1996.

Νοτ. Βάλσ. Διονύσιος Γ. Γαρμπής, «Ιερομόναχος Βάλσαμος Νοτάριος Ομαλών Κεφαλληνίας, Ένα κατάστιχο νοταριακών πράξεων των ετών 1593-1597)», Διονύσιος Γ. Γαρμπής, Αργοστόλι 2008.

Νοτ. Βερβ. «Σπυρίδων Βερβιτζιώτης Νοτάριος Κέρκυρας, Πρωτόκολλο (1741-1744)» , επιστημονική επιμ. έκδοσης Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη - Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2009.

Νοτ. Βλασ. Σταματούλα Ζαπάντη, «Γεώργιος Βλασόπουλος, Νοτάριος Βαθέος Ιθάκης (1636-1648)», ΓΑΚ – Τοπικό Αρχείο Ιθάκης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.

Νοτ. Βραν. Σπύρος Χρ. Καρύδης, *Θεόδωρου Βρανιανίτη δημοσίου νοταρίου πόλεως και νήσου Κερκύρας, Οι Σωζόμενες Πράξεις (1479-1516)*, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα ΜΜΙ.

Νοτ. Γεράσ. Αικατερίνη Ζαρίδη – Σπυρίδων Μιχαλέας, «Οι πράξεις του Νοταρίου της πόλεως Κέρκυρας Νικολάου Γερασίμου (1566-1568)» στο *Δωδώνη Ιστορία και Αρχαιολογία, τ. 38-40*, Ιωάννινα 2008-2013.

Νοτ. Κατ. Λυδία Παπαρρήγα - Αρτεμιάδη - Γεώργιος Ροδολάκης - Δήμητρα Π. Καραμπούλα, «Οι πράξεις του νοτάριου Καρουσάδων Κέρκυρας πρωτοπαπά Φίλιππου Κατωιμέρη (1503-1507)», στο *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου Ακαδημίας Αθηνών, No.33*, Αθήνα 1997.

Νοτ. Μοντ. Μιχάλης Χρ. Χρυσικόπουλος, *Μοναστηριώτης Κωνσταντίνος, Νοτάριος Λευκίμμου nodari dell' isola, Σωζόμενες Πράξεις 1506-1516*, Εκδόσεις Sunshine – Τυπογραφείο Κέρκυρας, Λευκίμμη 2010.

Νοτ. Μοντ. Σταματούλα Ζαπάντη, «Μοντεσάντος (δε) ιερέας Σταμάτιος, Νοτάριος Ελείου, Κατάστιχο 1535 - 1553», ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Κεφαλληνίας, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.

Νοτ. Σουρ. Σταματούλα Ζαπάντη, «Γιάκουμος Σουριάνος, Νοτάριος Κάστρου, Κατάστιχο 1570 - 1598», ΓΑΚ -Αρχεία Ν. Κεφαλληνίας, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001.

Νοτ. Σπυρ. «Αντώνιος Σπυρής Νοτάριος & Πρωτοπαπάς Κερκύρων, Πρωτόκολλο (1560-1567)», επιστημονική επιμ. έκδοσης Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη - Γιάννης Κ. Μαυρομάτης , Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2007.

Νοτ. Τοξ. «Εμμανουήλ Τοξότης Νοτάριος Κέρκυρας, Πρωτόκολλο (1500-1503)» , επιστημονική επιμ. έκδοσης Ελένη Αγγελομάτη - Τσουγκαράκη - Γιάννης Κ. Μαυρομάτης , Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2007.

Τυπ. Λασκ. «Νοταριακές πράξεις του κώδικα της οικογένειας Τυπάλδου – Λασκαράτου ($16^{ος}$ -$17^{ος}$ αιώνας)», επιστημονική επιμέλεια έκδοσης Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη – Αγαμέμνων Τσελίκας, Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2009.

Νοτ. Φαρμ. Ευθύμιος Κ. Λίτσας – Ευδοκία Χ. Λεοντιάδου, «Δημήτριος Φαρμάκης Νοτάριος και Πρωτοπαπάς Αγ. Ματθαίου Κέρκυρας, Πρωτόκολλο των ετών 1515-1525)», University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2011.

Νοτ. Χοντρ. Ιωάννης Μ. Κονιδάρης – Γεώργιος Ροδολάκης, «Οι πράξεις του νοτάριου Κέρκυρας Ιωάννη Χοντρομάτη (1472-1473)», στο *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου Ακαδημίας Αθηνών, No.32*, Αθήνα 1996.

Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΗ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ (325 μ.Χ. – 1386 μ.Χ.)

Ι. ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (325 μ.Χ – 1204 μ.Χ.)

1. Ιστορικό περίγραμμα

Αναζητώντας την αποτύπωση του κύκλου του λαδιού στη λατινοκρατούμενη Κέρκυρα (13ος – 18ος αιώνα) δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές καθώς και ειδικότερα το γαιοκτητικό καθεστώς, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί στο νησί κατά την περίοδο της βυζαντινής διοίκησης. Όσες και αν ήταν οι αλλαγές που επέφεραν οι Λατίνοι, υπήρχε ένα υπόβαθρο που δεν ήταν εύκολο ούτε να αγνοηθεί ούτε και να μεταβληθεί.

Στην εποχή του Μ . Κωνσταντίνου (337 μ.Χ.) το Ρωμαϊκό κράτος διαιρέθηκε σε Ανατολικό και Δυτικό. Η οριστική διαίρεση έγινε το 395 μ.Χ. οπότε η Κέρκυρα έγινε ο τελευταίος σταθμός της Ανατολής και ο πρώτος προς τη Δύση.[1] Όταν αυτός μετέφερε την πρωτεύουσα του Ρωμαϊκού κράτους στην Κων/πολη διαίρεσε το κράτος σε νομαρχίες (prefecturae), διοικήσεις και επαρχίες (provinciae). Μια από τις διοικήσεις ήταν και εκείνη της Ανατολικής Ιλλυρίας με πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη η οποία είχε πέντε επαρχίες, ανάμεσά τους η επαρχία Ηπείρου και Κέρκυρας.

Στα μεσοβυζαντινά χρόνια (565 μ.Χ. – 1204 μ.Χ.), η Κέρκυρα διοικητικά αποτέλεσε τμήμα του «θέματος Κεφαλληνίας» που περιλάμβανε όλα τα Ιόνια Νησιά. Αργότερα κατά το 12ο αιώνα η διοικητική διαίρεση μίκρυνε. Τα θέματα αντικαταστάθηκαν από τις «επαρχίες» που διαιρούνταν σε «όρια» και «επισκέψεις». Τη περίοδο αυτή δημιουργήθηκαν και εκτεταμένες γαιοκτησίες. Ως επιβεβαίωση αυτού αναφέρουμε ότι ο Κάρολος ο Ανδηγαυός το 1277 διέταξε το διοικητή της Κέρκυρας να του συντάξει κατάλογο των γαιοκτησιών ώστε να δει ποιες προέρχονταν από τα βυζαντινά χρόνια.[2] Εκτός από τις παραπάνω γαιοκτησίες υπήρχαν ακόμη τα κτήματα του δημοσίου και τα αυτοκρατορικά. Επίσης υπήρχαν οι γαίες της εκκλησίας καθώς και ιδιοκτησίες των μικροκαλλιεργητών.

Εφόσον το νησί της Κέρκυρας αποτελούσε τμήμα της βυζαντινής επικράτειας, στο γαιοκτη-

---

1. Αλίκη Νικηφόρου, «Διαπλοκή ανθρώπων και χώρου στην Κέρκυρα από τους μεσοβυζαντινούς ως τους νεότατους χρόνους», στο Θεόδωρος Γ. Παππάς (επιμ.) *Κέρκυρα Εγχειρίδιο τοπικής Ιστορίας,* Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο/Δήμος Κερκυραίων, Αθήνα 2000, σελ. 89.
2. Ιωάννου Ρωμανού, *Ιστορικά Έργα* (επιμ. Κ. Δαφνή), «Σύστασις του αρχαιοτάτου των εν Κερκύρα τιμαρίων», Αττικό ημερολόγιο 1864, Κέρκυρα 1959, σελ. 218. Γεώργιος Σ. Λινάρδος, «Η Κερκυραϊκή κοινωνία κατά τη Βενετοκρατία και η εξέγερση των Κερκυραίων χωρικών του 1640», μελέτη, Δημοσιεύματα Εταιρίας Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1983, σελ. 8.

τικό σύστημά του απαντώνται τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής γαιοκτησίας.

Στο Βυζάντιο οι ιδιοκτήτες μικροκαλλιεργητές λειτουργούσαν υπό τη μορφή οργάνωσης που ήταν γνωστή ως «κοινότης χωρίου». Αυτή πρωτοεμφανίσθηκε τον 6ο αιώνα. Οι αγρότες συγκροτούσαν τα «χωρία» και οι ιδιοκτησίες τους ονομάζονταν «στάσεις» ή «υποστάσεις» και βρίσκονταν εντός και εκτός των ορίων του χωρίου. Με τις κληρονομιές, πωλήσεις και δωρεές κατακερματίζονταν. Ωστόσο η «υποταγή χωρίου» αποτελούσε το σύνολο των υποκείμενων σε φορολογία γαιών του. Στη βυζαντινή Κέρκυρα ως ανάλογο του «χωρίου» εμφανίζεται η «δεκαρχία», δηλαδή φορολογική ενότητα γαιών και ανθρώπων με συλλογική φορολογική ευθύνη έναντι του δημόσιου. Οι δεκαρχίτες καλλιεργούσαν τις αγροτικές τους καλλιέργειες που ονομάζονταν μορτίκια.[3] Υπήρχαν επίσης στην Κέρκυρα και καλλιεργητές μισθωτές γαιών με σχέση επίμορτης ιδιοκτησίας, αποδίδοντας μερίδια της παραγωγής στο δικαιούχο. Αυτοί είχαν και υποχρέωση αγγαρείας.[4]

Οι μεγάλοι γαιοκτήμονες καλλιεργούσαν τα κτήματά τους με ελεύθερους αγρότες. Οι τελευταίοι εμφανίζονταν με διάφορες ονομασίες και σχέσεις με τους ιδιοκτήτες γης. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούσαν οι «πάροικοι».[5] Οι γαιοκτήμονες είχαν δύναμη, επέβαλλαν φόρους και με τις μεθοδεύσεις τους μετέτρεπαν τους ελεύθερους καλλιεργητές της γης σε δουλοπάροικους. Μεγάλη έγγεια περιουσία στο νησί κατείχε και η Εκκλησία. Τα κτήματά της τα καλλιεργούσαν εγκατεστημένοι σε αυτά αγρότες γνωστοί και ως «αγιόδουλοι».[6]

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι για τη συγκεκριμένη περίοδο η οικονομία ήταν περισσότερο συνδεδεμένη με την αγροτική καλλιέργεια παρά με το εμπόριο[7]. Όσον αφορά τη φορολογία οι γαιοκτήμονες ήταν υποχρεωμένοι να στέλνουν ως φορολόγηση μεγάλα ποσά στην Κων/πολη, τα οποία όμως προέρχονταν από τη σκληρή φορολογία των υποτελών τους. Οι φόροι

---

3. Σπύρος Ν. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, Εκδόσεις α'πόστροφος , Κέρκυρα 1999, σελ. 179 -183.
4. ό.π., σελ. 181.
5. ό.π., σελ. 180. Αγγελική Λαΐου - Θωμαδάκη, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη Βυζαντινή εποχή*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2001, σελ. 54,55. Αικατερίνη Ασδραχά – Σπύρος Ασδραχάς, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararii», *Τα Ιστορικά, τομ. Β΄,τεύχ.3*, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1985, σελ. 79.
6. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, ό.π., σελ. 191. Λαΐου - Θωμαδάκη, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη Βυζαντινή εποχή*, ό.π., σελ. 55. Ασδραχά – Ασδραχάς, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararii», ό.π., σελ. 80.
7. Νικηφόρου, «Διαπλοκή ανθρώπων και χώρου στην Κέρκυρα από τους μεσοβυζαντινούς ως τους νεότατους χρόνους», ό.π., σελ. 90.

που κατέβαλαν οι ελεύθεροι χωρικοί ήταν γνωστοί ως *ακρόστιχο, χοιροδεκατία, βιολόγιο, πρεβένδα* και ειδικά για το νησί *μετρολόγιο, δουκικό, λινοκάναβο, οικομόδιος*.[8]

2. Περιβαλλοντικές συνθήκες και ανάγλυφο

Το κερκυραϊκό τοπίο κατά το Μεσαίωνα ήταν πολύ διαφορετικό από το σημερινό. Κυρίαρχο στοιχείο από τα αρχαία χρόνια ήταν η πλούσια και άγρια βλάστηση. Εντοπίζονταν ξέφωτα σε οικισμένους χώρους όπως η Παλαιόπολη, στα κάστρα και στο χώρο που τα περιβάλλει και στους διάσπαρτους στην ύπαιθρο οικισμούς. Από τα αρχαία χρόνια, μόνο ένα μικρό ποσοστό του εδάφους είχε εκχερσωθεί. Τα κυριότερα δένδρα που φύονταν ήταν οι βελανιδιές, τα πουρνάρια και τα κυπαρίσσια. Επίσης υπήρχαν και εκτενείς ελώδεις εκτάσεις (λιβάδι Ρόπα, λίμνη Κορισσίων, περιοχή σημερινής Γαρίτσας, λίμνη Αντινιότη) που προκαλούσαν προβλήματα στην υγεία των κατοίκων. Το τοπίο αποτελούσε ιδανικό καταφύγιο για την άγρια πανίδα. Υπήρχαν πολλά και μεγάλα άγρια πουλιά (μάλιστα αργότερα αναπτύχθηκαν στο νησί εργαστήρια που κατασκεύαζαν βέλη από τα φτερά τους) και επίσης η ονομασία Σέρπα της Κασσιόπης προδίδει την παρουσία πολλών ερπετών. Από το μεσαίωνα και λόγω της ανθρώπινης παρέμβασης τα ξέφωτα διευρύνθηκαν με την εκχερσωτική εργασία των αγροτών. Την ίδια περίοδο πραγματοποιήθηκε σημαντικό τμήμα της αντιστήριξης του εδάφους με λιθιές και κατά συνέπεια διαμορφώθηκε το κερκυραϊκό τοπίο όπως το ξέρουμε σήμερα.[9]

3. Καλλιέργεια και παραγωγή ελαιολάδου

Καθώς η καλλιέργεια της ελιάς εξαρτάται κυρίως από το κλίμα, οι καταλληλότερες περιοχές στη βυζαντινή Ανατολή ήταν η Συρία , η Παλαιστίνη και η Κύπρος· στη Δύση, η Ιταλία και η Σικελία και στο νότο, η βόρεια Αφρική και συγκεκριμένα η περιοχή της Καρχηδόνας. Στις περιοχές του ελλαδικού χώρου η καλλιέργεια της ελιάς ήταν περιορισμένη. Η παραγωγή κάλυπτε περισσότερο τις τοπικές ή οικογενειακές ανάγκες και λιγότερο ή ελάχιστα το εμπόριο. Με τις αραβικές κατακτήσεις του 7ου αιώνα το Βυζάντιο συρρικνώθηκε. Οι περιοχές που απέμειναν στο κράτος ήταν αυτές που είχαν τη μικρότερη ανάπτυξη στον τομέα της ελαιοπαραγωγής. Έτσι, στις περισσότερες περιοχές της ελληνικής χερσονήσου η ελαιοκαλλιέργεια ήταν εξαιρετικά περιορισμένη. Ωστόσο ειδικά για την Κέρκυρα και την Κρήτη, όπου στα νεότερα χρόνια η καλλιέργεια της ελιάς και η παραγωγή λαδιού είναι έντονες, στα βυζαντινά χρόνια η εικόνα

---

8. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.),* ό.π., σελ. 184.
9. Σπύρος Ν. Ασωνίτης, «Η Μεσαιωνική Κέρκυρα», στο Θεόδωρος Γ. Παππάς (επιμ.) *Κέρκυρα Εγχειρίδιο τοπικής Ιστορίας,* Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο/Δήμος Κερκυραίων, Αθήνα 2000, σελ. 133-134.

διαφέρει. Όσον αφορά στην παραγωγή λαδιού, οι ελιές αλέθονταν, κατόπιν τοποθετούνταν σε σάκους ή κοφίνια, πάνω στα οποία τοποθετούνταν βάρη, ώστε να ρεύσει το λάδι.[10]

Οι κυριότερες χρήσεις της ελιάς και του λαδιού κατά τις αναφερόμενες περιόδους ήταν οι εξής:

α) ως είδος διατροφής: Η ελιά και το λάδι ήταν συνηθέστατα είδη διατροφής των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, λόγω προσιτής τιμής. Ήταν βέβαια προσφιλή και στις άλλες κοινωνικές τάξεις, ειδικά η ελιά ως συμπλήρωμα τροφής. Υπήρχαν πολλές ποικιλίες ελαιών και τις διατηρούσαν είτε σε ξύδι είτε σε άλμη ή τέλος σε οξύμελι. Το λάδι επίσης διακρινόταν σε ποιότητες (ανώτερη – κατώτερη). Στο «Επαρχικό Βιβλίο» του Λέοντος του Σοφού υπήρχαν διατάξεις που αφορούσαν αυτούς που εμπορεύονταν ή χρησιμοποιούσαν το λάδι, όπως τους κηρουλάριους, τους σαπωνοπράτες και τους σαλμαδάριους (παντοπώλες). Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο ότι το λάδι ήταν απαραίτητο συστατικό για την παρασκευή φαγητών και ειδικότερα του γάρου, ιδιαίτερα αγαπητού εδέσματος στο Βυζάντιο (γαρέλαιον ή ελαιόγαρον). Άλλα φαγητά ήταν οι βολβοί και τα ύδνα που αρτύονταν με λάδι και το περίφημο «αγιοζούμιν» του Πτωχοπρόδρομου (νερό, κρεμμύδια και λάδι). Επίσης χρησιμοποιούνταν και σε φάβα από ξερά κουκιά.

β) ως καλλυντικό (άρωμα): Οι Βυζαντινοί παρασκεύαζαν αρωματικά έλαια, που αποτελούσαν είδη πολυτελείας τα οποία φυλάσσονταν σε μικρά αγγεία, τα αλειπτά. Το αρωματικό έλαιο αποτελούσε και ένα ακριβό δώρο.[11]

γ) ως φάρμακο: Το λάδι χρησιμοποιούνταν ως θαυματουργικό φάρμακο για θεραπεία ασθενειών. Μάλιστα ως παρώνυμες οι λέξεις «έλαιον» και «έλεος» δημιουργούσαν συνειρμούς, δηλαδή ότι το λάδι θεράπευε και το σώμα και την ψυχή.[12]

δ) Μια άλλη χρήση του λαδιού που το καθιστούσε αναγκαίο, ιδιαίτερα στα μοναστήρια και τις εκκλησίες, ήταν η αξιοποίησή του για τη φωταψία τους. Το χρησιμοποιούσαν για τα κανδήλια, τα πολυκάνδηλα και τους πολυελαίους. Επίσης από λάδι κατασκευάζονταν και κεριά, απαραίτητα στη λατρευτική διαδικασία. Τέλος χρησιμοποιούνταν και για τη φωταψία

---

10. Δημήτρης Τσουγκαράκης, «Η ελιά και το λάδι στα βυζαντινά χρόνια», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003, σελ. 85-88.
11. ό.π., σελ. 91.
12. ό.π., σελ. 91-92.

των νεκροταφείων.[13] Να τονιστεί επίσης ότι πολλά μοναστήρια ήταν και παραγωγοί λαδιού εκτός από καταναλωτές. Η ορθόδοξη εκκλησία δε, χρησιμοποιεί το ελαιόλαδο σε τρία μυστήρια, ο βάπτισμα, το χρίσμα και το ευχέλαιο. Μια άλλη εκκλησιαστική πρακτική είναι αυτή κατά την οποία οι πιστοί μυρώνονται με λάδι από το καντήλι που καίει μπροστά σε θαυματουργές εικόνες.

13. ό.π., σελ. 88-91.

ΙΙ. ΥΣΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ (1204 μ.Χ. – 1386 μ.Χ.)

1. Ιστορικό περίγραμμα

Από το 13^{ο} αιώνα, το νησί δεν ανήκει πλέον στο βυζαντινό κράτος. Βασικό χαρακτηριστικό της ιστορίας του είναι η εναλλαγή διαφόρων κυρίαρχων: α) Πρώτη Βενετοκρατία (1206 – 1214), β) Ηπειρωτική κυριαρχία (1215 – 1257), γ) Κυριαρχία των Staufer (1258 – 1266), δ) Ανδηγαυική κυριαρχία (1266-1386).

Μετά την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και την υπογραφή της συνθήκης διανομής των εδαφών της από τους ηγέτες της Δ΄ Σταυροφορίας (Partitio Romaniae), η Κέρκυρα παραχωρήθηκε στους Βενετούς. Η βενετική Σύγκλητος παραχώρησε την Κέρκυρα σε δέκα βενετσιάνους ευγενείς ως φέουδο προκειμένου να την κυβερνήσουν. Αντικατοπτρίζεται πλήρως ο φεουδαλικός δεσμός κατά την οποία ο ηγεμόνας ή το δημόσιο εκχωρούσε γη σε τρίτους. Οι τελευταίοι χωρίς να είναι κάτοχοι της γης, ήταν κύριοι μέρους των εισοδημάτων που παρήγαγε αυτή και καρπώνονταν ένα αναγνωριστικό δικαίωμα με το οποίο εκφραζόταν η φεουδαλική κυριότητα.[14] Οι τελευταίοι δεσμεύθηκαν να μην προχωρήσουν σε αλλαγές στη θρησκεία, γαιοκτησία, φορολογία , δίκαιο.[15]

Ακολουθεί η περίοδος της ηπειρωτικής κυριαρχίας. Η Κέρκυρα υπάγεται στο Δεσποτάτο της Ηπείρου. Για την περίοδο αυτή οι πληροφορίες για το γαιοκτητικό καθεστώς, αν και περιορισμένες και έμμεσες, δείχνουν ότι η φορολογική διαίρεση σε δεκαρχίες εξακολουθούσε να ισχύει.[16]

Στην περίοδο των Ανδηγαυών εφαρμόσθηκε μια μορφή φεουδαλικού συστήματος σύμφωνα με το οποίο ο ηγεμόνας ήταν κύριος όλων των κρατικών γαιών. Οι ηγεμόνες παραχωρούσαν σε ιδιώτες ευνοούμενούς τους κτήματα που απέφεραν στον κάτοχο έσοδα όχι μόνο από την εκχώρηση των φορολογικών δικαιωμάτων αλλά και από την εκμετάλλευση της γης. Οι αποδέκτες έδιναν προς τον ηγεμόνα όρκο πίστης και υποταγής και ήταν υποχρεωμένοι για παροχή στρατιωτικής υπηρεσίας προς αυτόν. Στις παραπάνω παραχωρήσεις διακρίνουμε τον καθαρά φεουδαλικό χαρακτήρα τους. Τα κτήματα αυτά αποτέλεσαν τα φέουδα. Για να χαρακτηρίσουν το σύνολο των παραχωρούμενων εκτάσεων και τον αποδέκτη αυτών οι Ανδηγαυοί εισή-

---

14. Νικηφόρου, «Διαπλοκή ανθρώπων και χώρου στην Κέρκυρα από τους μεσοβυζαντινούς ως τους νεότατους χρόνους», ό.π., σελ. 91,108.
15. Ασωνίτης, «Η Μεσαιωνική Κέρκυρα», ό.π., σελ. 133. Ασδραχά – Ασδραχάς, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararii», ό.π., σελ. 77.
16. Όλγα Παχή, «Από το φεουδαλικό σύστημα γαιοκτησίας στο αγροτικό ζήτημα της Κέρκυρας (1864-1925)», διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 1996, σελ. 39- 41.

γαγαν τον όρο βαρονία – βαρόνος.[17] Ιδιοκτήτες γαιών την περίοδο αυτή ήταν το κράτος, η εκκλησία, οι μεγάλοι γαιοκτήμονες και αρκετοί μικροϊδιοκτήτες. Οι καλλιεργητές των γαιών διακρίνονταν σε μικροϊδιοκτήτες, ενοικιαστές με συμβόλαιο, σε δεκαρχίτες, παροίκους, ερήμους. Οι εξαρτημένοι χωρικοί απέδιδαν «δοσίματα»[18] στους φεουδάρχες. Επίσης οι φεουδάρχες απαιτούσαν από κάποιους καλλιεργητές και αγγαρείες υπέρ τους – πέραν της υπέρ του δημοσίου αγγαρείας - υποχρεώνοντας τους να εργάζονται χωρίς αποζημίωση. Αυτές συνήθως συνίσταντο σε διήμερη εβδομαδιαία εργασία στο ελεύθερο μέρος του φέουδου, το οποίο ο φεουδάρχης το εκμεταλλεύονταν άμεσα.[19] Από το 14ο αιώνα αναφέρονταν και αναγνωριστικά δικαιώματα στον ιδιοκτήτη όπως «σολιάτικο» και «συγκράτεια». Για το σολιάτικο πρωτοαπαντάται αναφορά σε έγγραφο του 1374, πράγμα που σημαίνει ότι είχε τυποποιηθεί προ της εισδοχής του νησιού στο Κοινό των Βενετών.[20] Παράδειγμα συμβολαίου παραγωγής κατά την Ανδηγαυική περίοδο δεν έχουμε εντοπίσει. Ωστόσο έμμεσα συνάγουμε πληροφορίες από αναγραφή του 1382 που αφορά το φέουδο Caracciolo. Εκεί αναφέρονται δοσίματα χωρικών προς τον κάτοχο του φέουδου που αντιστοιχούσαν σε καλλιέργεια σιταριού, κριθαριού, λαδιού, κρασιού και άλλων αγαθών. Υποθέτουμε ότι γι΄ αυτά συνομολογούνταν κάποια συμβόλαια ανάμεσα στο φεουδάρχη και τους χωρικούς.[21]

Ταυτόχρονα υπήρχαν και τα κτήματα του ηγεμόνα, δηλαδή κτήματα που ανήκαν άμεσα σ΄αυτόν και λειτουργούσαν ως μονάδες παραγωγής και εκμετάλλευσης αγροτικών προϊόντων. Σ΄ αυτά παράγονταν και προϊόντα χρήσιμα για τον εφοδιασμό των κάστρων του νησιού.

---

17. Παχή, «Από το φεουδαλικό σύστημα γαιοκτησίας στο αγροτικό ζήτημα της Κέρκυρας (1864-1925)», ό.π., σελ. 41,42.
18. Τα δοσίματα ήταν πρόσοδοι φορολογικού τύπου, δηλ. φεουδαλική πρόσοδος και γαιοπρόσοδος, των καλλιεργητών προς τους φεουδάρχες. Σε αναγραφή της βαρονίας Caracciolo του 1382 αναφέρονται δοσίματα όπως το ακρόστιχο. Αναφέρονται και ονομασίες όπως χοιροδεκατία, μετρολόγιο, πρεβένδα κ.α.. Ασδραχά – Ασδραχάς, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararii», ό.π., σελ. 80-82.
19. Ασωνίτης, «Η Μεσαιωνική Κέρκυρα», ό.π., σελ. 150. Ασδραχά – Ασδραχάς, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararii», ό.π., σελ. 86,90
20. Δημήτριος Ε.- Γ. Καρύδης, «Σολιάτικο», Πρακτικά (τ. Θ΄) Ι΄ Διεθνούς Πανιόνιου Συνέδριου, Κέρκυρα 30 Απριλίου - 4 Μαΐου 2014, Εταιρία Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 2016, σελ.108. Στο «σολιάτικο» ο αγρολήπτης έδινε στον αγροδότη μία ετήσια πρόσοδο τον κανόνα, σε χρήμα ή σε είδος. Στη «συγκράτεια» έδινε, εκτός από την ετήσια πρόσοδο και ένα μέρος της συγκομιδής.
21. Ασδραχά – Ασδραχάς, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararii», ό.π., σελ. 81,82.

Για τον έλεγχο και φορολόγηση των γαιών αξιοποιήθηκε κατά την πρώτη περίοδο η παραδοσιακή λειτουργία του θεσμού των δεκαρχιών. Σταδιακά όμως αυτές εκφυλίστηκαν απορροφούμενες από τα φέουδα – βαρονίες.[22]

Την περίοδο αυτή καίτοι πραγματοποιήθηκε μεταβολή του γαιοκτητικού συστήματος με τον εκφεουδαλισμό του, δεν επήλθε κάποια απότομη ρήξη με το γαιοκτητικό παρελθόν του νησιού. Μάλλον δε υποστηρίζονταν οι τοπικές γαιοκτητικές συνήθειες. Οι όποιες μεταβολές θα έλθουν σταδιακά σε βάθος χρόνου.[23]

2. Περιβαλλοντικές συνθήκες και ανάγλυφο

Η άγρια και πλούσια βλάστηση εξακολουθούσε να αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό του κερκυραϊκού τοπίου. Ωστόσο την περίοδο αυτή σταδιακά άλλαξε μορφή και το άγριο τοπίο του νησιού «εξημερώθηκε», εκχερσώθηκε και γινόταν εκμετάλλευση της πρωτογενούς παραγωγής. Τούτο διότι η γη μοιράσθηκε σε φέουδα ή βαρονίες από τους εκάστοτε κυρίαρχους, ξεκίνησε η συστηματική καλλιέργεια, υπήρχε ανάγκη επέκτασης του καλλιεργούμενου χώρου και αυτό επέφερε αλλαγές και στη μορφή του τοπίου. Στο νησί κυριάρχησαν οι αγροτικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες και οι κάτοικοι επιδίωκαν να ικανοποιήσουν τις άμεσες ανάγκες τους σε είδη διατροφής και κυρίως σε γεωργικά προϊόντα. Καθοριστικό ρόλο για την παραγωγή των τελευταίων διαδραμάτισαν οι εδαφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες του νησιού. Λόγω μορφολογίας του εδάφους και κλίματος η παραγωγή ήταν ελλειμματική σε σιτηρά, αλλά παρουσίαζε επάρκεια , ίσως και πλεόνασμα, σε προϊόντα όπως το κρασί και το λάδι.[24] Δηλαδή άρχισε να διαγράφεται η εικόνα των συστηματικών αμπελώνων και η περιορισμένη αλλά σταδιακά αυξανόμενη καλλιέργεια της ελιάς. Άλλα προϊόντα ήταν τα βελανίδια, το πρινοκόκκι, η ξυλεία , το αλάτι που ανταλλάσσονταν με σιτηρά από την Ήπειρο.[25]

3. Καλλιέργεια και παραγωγή ελαιολάδου

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο, οι οικονομικές δραστηριότητες του πληθυσμού της Κέρκυρας ήταν κυρίως αγροτικές και σε μικρότερο βαθμό μεταπρατικές. Οι τελευταίες αναπτύσσονταν κυρίως στην πόλη της Κέρκυρας και σε μικρή κλίμακα στην ύπαιθρο.

---

22. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, ό.π., σελ. 136-138. Λινάρδος, «Η Κερκυραϊκή κοινωνία κατά τη Βενετοκρατία και η εξέγερση των Κερκυραίων χωρικών του 1640», ό.π., σελ. 10.
23. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, ό.π., σελ. 179.
24. ό.π., σελ.,149-150.
25. Ασωνίτης, «Η Μεσαιωνική Κέρκυρα», ό.π., σελ. 151.

Ειδικότερα όσον αφορά στο ελαιόλαδο, κατά την πρώιμη βενετική περίοδο και εντεύθεν οι ελαιοπαραγωγοί κάλυπταν τις διατροφικές ανάγκες της οικογένειάς τους, πλήρωναν τους φόρους και πωλούσαν το περίσσευμα στην τοπική αγορά. Μάλιστα για τη χρονιά που οι ελιές δεν απέδιδαν καρπό οι αγρότες αναγκάζονταν να αγοράζουν λάδι από το λιανικό εμπόριο για να παραδώσουν τον αντίστοιχο φόρο στους Βενετούς αξιωματούχους.[26] Σταδιακά και κατά την ανδηγαυική περίοδο εμφανίσθηκε πλεονασματική παραγωγή. Στην ελαιοκαλλιέργεια επιδίδονταν αγρότες – μικροϊδιοκτήτες , φεουδάρχες και η curia.[27] Ο επικεφαλής του συστήματος παραγωγής, ο magister massarius,[28] συγκέντρωνε στις κρατικές αποθήκες το λάδι που παραγόταν στα κτήματα του ηγεμόνα, εκείνο από τη διάθεση ελαιώνων σε ιδιώτες και αυτό από τη φορολογία σε είδος των αγροτών.

Από αυτό ένα σημαντικό μέρος διετίθετο για τον εφοδιασμό των κάστρων της Κέρκυρας, διότι οι κύριοι του νησιού ενδιαφέρονταν να υπάρχει επάρκεια λαδιού σ΄ αυτά. Αυτό αξιοποιούνταν μαζί με άλλα είδη διατροφής για τον επισιτισμό των στρατιωτικών σωμάτων, χρησιμοποιούνταν για το φωτισμό των φρουρίων, στις περιπολίες και στις σκοπιές καθώς και στον καθαρισμό και στη συντήρηση των όπλων.[29] Το υπόλοιπο πουλιόταν σε εμπόρους.[30] Άρα σταδιακά το λάδι έγινε εμπορεύσιμο προϊόν που απέφερε κέρδη, έστω και αν αυτό αφορούσε ιδιαίτερα την εξουσιαστική αρχή του νησιού.[31] Την ίδια περίοδο δραστηριοποιήθηκαν Βενετοί έμποροι και εμπορικοί πράκτορες στο νησί. Από το τέλος του 13ου αιώνα το νησί ήταν έδρα Βενετού πρόξενου. Στα καθήκοντά του ήταν να μεταφέρει στη Βενετία πληροφορίες οικονομικής

---

26. Μαριάννα Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 12 (2016)*, Κέντρο Έρευνας του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2016, σελ. 196.
27. curia: το κεντρικό όργανο της δημόσιας διοίκησης στο βασίλειο της Νεαπόλεως.
28. magister massarius: ο διαχειριστής της ηγεμονικής περιουσίας σε ένα τόπο και υπεύθυνος για κάθε σχεδόν δοσοληψία και οικονομική πράξη που γίνονταν στην περιοχή ευθύνης του. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, ό.π., σελ. 134.
29. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 197.
30. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, ό.π., σελ. 151.
31. Σπύρος Ν. Ασωνίτης, «Η Κέρκυρα ως εμπορικό κέντρο κατά τον όψιμο μεσαίωνα», στο Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.) *Χρήμα και αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2003, σελ. 75. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 196.

και πολιτικής φύσεως, ώστε να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για την εξυπηρέτηση των βενετικών συμφερόντων. Δεδομένου ότι οι Ανδηγαυοί αρκούνταν στην εκμετάλλευση της γεωγραφικής θέσης της Κέρκυρας εισπράττοντας από τους ξένους εμπόρους τέλη και δασμούς, οι Βενετοί μπόρεσαν και εξασφάλισαν προνόμια και απαλλαγές έχοντας ειδική μεταχείριση. Έτσι το νησί, λόγω της θέσης του στην είσοδο του κόλπου της Αδριατικής, έγινε κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου.[32]

Οι αγρότες προσδιόριζαν το χρόνο με βάση τις εποχές των αγροτικών εργασιών και ιδιαίτερα οι ελαιοπαραγωγοί οργάνωναν το χρόνο και τις δουλειές τους ανάλογα με την προοπτική της σοδειάς.[33] Η αγροτική παραγωγική δραστηριότητα βγήκε από το πλαίσιο της κλειστής οικονομίας. Οργανώθηκαν παραγωγικές μονάδες τόσο στο δημόσιο τομέα (massarie) όσο και στον ιδιωτικό (βαρονίες και άλλες αγροτικές εκμεταλλεύσεις). Η διαδικασία αυτή επηράσε και την ελαιοπαραγωγή καθώς τώρα η καλλιέργεια της ελιάς συστηματοποιήθηκε.

Ταυτόχρονα, διαμορφώθηκαν και κάποιοι νέοι τύποι συμβολαίων ανάμεσα στους φεουδάρχες και σε καλλιεργητές της γης. Η ανάγκη για επέκταση του καλλιεργούμενου χώρου – εφόσον υπήρχε αυξημένη ζήτηση των αγροτικών προϊόντων και είχε διευρυνθεί η αγορά – οδήγησε σε «δελεαστικές» προτάσεις προς τους καλλιεργητές. Τύποι συμβολαίων ήταν το «σολιάτικον» και η «κανισκεψία», όροι που συναντώνται μέχρι και το τέλος της βενετοκρατίας. Ο πρώτος αφορούσε διηνεκή παραχώρηση έναντι κάποιου τιμήματος (συνήθως ετήσιου) ενώ ο δεύτερος πρόσκαιρη παραχώρηση.[34]

---

32. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, ό.π., σελ. 161-163.

33. ό.π, σελ. 265.

34. ό.π., σελ. 200, 272.

Συμπεράσματα Α΄ Μέρους

Παρότι η αξία της ελιάς και του λαδιού είναι αναμφισβήτητη από τα αρχαία χρόνια δεν μπορούμε να μιλήσουμε για εκτεταμένη και συστηματική καλλιέργεια στο νησί κατά την πρώτη και μέση βυζαντινή περίοδο. Η παραγωγή κάλυπτε τις οικογενειακές και τοπικές ανάγκες και ήταν οργανωμένη μέσα σε ένα πλέγμα οικονομικοκοινωνικών σχέσεων άμεσα συνδεδεμένο με το καθεστώς γαιοκτησίας. Υπόκειντα δε στην αντίστοιχη φορολόγηση, όπως και τα άλλα προϊόντα που παράγονταν στις μικρές αλλά και μεγάλες γαιοκτησίες.

Όμως κατά την Α΄ Ενετοκρατία, αλλά κυρίως κατά την περίοδο των Ανδηγαυών αναπτύχθηκε η μεγάλη γαιοκτησία στο νησί, δεδομένου ότι παραχωρήθηκαν εκτάσεις σε πρόσωπα κυρίως λατινικής προέλευσης. Το φυσικό τοπίο μεταβλήθηκε με εκχερσώσεις και νέες καλλιέργειες και το νησί έγινε σταδιακά κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου. Αναπτύχθηκαν οι φεουδαλικές παραχωρήσεις των βαρονιών και, σταδιακά, είχαμε εμφυτευτικού τύπου συμβόλαια. Οι βαρονίες απορρόφησαν τις δεκαρχίες και διαμορφώθηκαν νοοτροπίες που βασίσθηκαν περισσότερο στην προσωπική σχέση – εξάρτηση του αρχόμενου από τον άρχοντα. Η καλλιέργεια της ελιάς και η παραγωγή λαδιού ακολούθησαν ανοδική πορεία, η οποία όμως θα κορυφωθεί στη δεύτερη περίοδο της ενετικής κυριαρχίας.

Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΕΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ (1386 μ.Χ. – 1797 μ.Χ.)

I. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ

Η επιθυμία της Βενετίας για απόλυτο έλεγχο της Κέρκυρας ήταν αδιάλειπτη όλη την περίοδο της ανδηγαυικής κατοχής, γεγονός που υπαγορευόταν από τα εν γένει συμφέροντά της στην Ανατολή. Προηγήθηκαν αρκετές διαπραγματεύσεις και αποφάσεις με τους κυρίαρχους του νησιού – ήδη από το 1350 – που όμως ευοδώθηκαν τελικά το 1386. Οι εξελίξεις αυτές δεν ήταν άσχετες με τα όσα διαδραματίζονταν στα τέλη του 14ου αιώνα στον ευρωπαϊκό χώρο. Επρόκειτο για τον Εκατονταετή Πόλεμο ανάμεσα στα βασίλεια της Γαλλίας και της Αγγλίας, την οθωμανική επέκταση, την πορεία του βυζαντινού κράτους προς τον όλεθρο, τις δυναστικές διαμάχες στα περισσότερα κράτη της Δύσης και της Ανατολής, την ανάμειξη της Εκκλησίας.[1]

Ειδικότερα η Κέρκυρα είχε ταλαιπωρηθεί από τις αλλεπάλληλες επιδρομές και η ανδηγαυική εξουσία αντιμετώπιζε δυναστική κρίση. Αυτή μετά το 1370 συνίστατο σε συγκρούσεις των βασιλέων της Νεαπόλεως Ιωάννας Α΄ και Καρόλου Γ΄ με τον Ιάκωβο de Baux ανιψιό του Καρόλου Β΄ του Τάραντα. Ο Ιάκωβος de Baux το διάστημα 1381-82 έγινε πρόσκαιρα κύριος της Κέρκυρας. Επίσης στην Κέρκυρα είχε συγκροτηθεί φιλοβενετική μερίδα που δρούσε από κοινού με το Βενετό πρόξενο.[2]

Με βάση τα παραπάνω η «κοινότητα της πόλης και της νήσου Κέρκυρας» απευθύνθηκε στη Βενετία και ζήτησε την προστασία της. Η κοινότητα πρέπει να ήταν αντιπροσωπευτική των κατοίκων της πόλης και της υπαίθρου. Σε σχέση με την πόλη περιλάμβανε αντιπροσωπευτικά δείγματα του πληθυσμού της, σε σχέση με την ύπαιθρο περιλάμβανε ιδιοκτήτες γης. Ουσιαστικά ζητήθηκε να διατηρήσει ο νέος κυρίαρχος τα προνόμια των κατοίκων όπως ίσχυαν από το προηγούμενο καθεστώς. Δηλαδή διατήρηση κεκτημένων σε θέματα ιδιοκτησίας, άμεσης φορολογίας, κοινωνικής θέσης. Φυσικά το νέο σύστημα εξουσίας σήμαινε για τον υποτασσόμενο ότι η δικαιοσύνη, η άμυνα, η γενικότερη φορολόγηση θα γινόταν σύμφωνα με τον τρόπο του νέου άρχοντα.[3]

Τελικά το 1386 μετά τη δολοφονία του Κάρολου Γ΄, οι Γενουάτες επωφελήθηκαν και κυρί-

---

1. Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Η Βενετική Παρουσία (1386-1797)», στο Θεόδωρος Γ. Παππάς (επιμ.) *Κέρκυρα Εγχειρίδιο τοπικής Ιστορίας,* Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο/Δήμος Κερκυραίων, Αθήνα 2000, σελ. 159-161, Λινάρδος, «Η Κερκυραϊκή κοινωνία κατά τη Βενετοκρατία και η εξέγερση των Κερκυραίων χωρικών του 1640», ό.π., σελ. 19-20.
2. Ασωνίτης, «Η Μεσαιωνική Κέρκυρα», ό.π., σελ. 146,147.
3. Καραπιδάκης, «Η Βενετική Παρουσία (1386-1797)», ό.π., σελ. 161-163. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, ό.π., σελ. 120,121.

ευσαν τα κάστρα του νησιού. Όμως η Βενετία δεν αδιαφόρησε και με τη βοήθεια Κερκυραίων φεουδαρχών ανακατέλαβε τα κάστρα και επέβαλε την κυριαρχία της. Η προσάρτηση έκλεισε και τυπικά το 1402 όταν ο βασιλιάς της Νεαπόλεως Λαδίσλαος παραχώρησε το νησί στους Βενετούς έναντι 30.000 δουκάτων.[4]

Όσον αφορά στην κερκυραϊκή διοίκηση, τη Βενετία στην Κέρκυρα αντιπροσώπευε διοικητικά ο βάιλος. Το νησί διαιρέθηκε σε τέσσερα βαϊλάτα (Αγύρου, Όρους, Μέσης, Λευκίμμης), ο δε βάιλος ασκούσε την εξουσία του με τη βοήθεια διαφόρων αξιωματούχων. Αναφέρεται όμως και η συμμετοχή του ντόπιου στοιχείου στη λήψη αποφάσεων και αντιπροσωπευτικές ομάδες από την πόλη και την ύπαιθρο συσκέπτονταν και αποφάσιζαν για τα κοινά.[5] Στην Κέρκυρα την τοπική πολιτική εξουσία ασκούσε το επιχώριο *Συμβούλιο*. Αυτό υπήρχε και πριν τη βενετοκρατία. Επρόκειτο για μια συνέλευση στην οποία συμμετείχαν, χωρίς αριθμητικό περιορισμό, οι επιφανέστεροι κάτοικοι του νησιού: οι κύριοι των βαρονιών, έμποροι, πλοιοκτήτες, αστοί, τεχνίτες, Εβραίοι, κάτοχοι μη φεουδαλικών γαιών της υπαίθρου. Δηλαδή τα μέλη δεν ανήκαν σε μια συγκεκριμένη και ακριβώς καθορισμένη κοινωνική τάξη.[6] Ένα εκλεγμένο τμήμα της συνέλευσης το οποίο αρχικά αριθμούσε 70 μέλη, στη συνέχεια 150 και στο τέλος 60 άτομα, σχημάτιζε το Συμβούλιο της πόλης, που διαχειριζόταν τα δημόσια πράγματα.[7] Οι θέσεις του Συμβουλίου παρείχαν κοινωνική ισχύ και πιθανά οικονομικά οφέλη και ως εκ τούτου ήταν επίζηλες. Σταδιακά το Συμβούλιο κατέληξε σε κλειστό σώμα προνομιούχων πολιτών με τη θέσπιση αυστηρών κριτηρίων εισόδου.[8]

Οι κατηγορίες του πληθυσμού ή ανήκαν σε μια κοινότητα (διακεκριμένη κοινωνική τάξη, συντεχνία, ελεύθερη κοινότητα χωρίου) που μπορούσε να τους προστατεύει ή περιέρχονταν στην εξουσία κάποιου κράτους ή άρχοντα (άρα στη δικαιοδοσία τους) και τους απασχολούσαν στη γη τους ως καλλιεργητές ή τους χρησιμοποιούσαν κατά τη βούλησή τους.[9]

---

4. Ασωνίτης, «Η Μεσαιωνική Κέρκυρα», ό.π., σελ.147.
5. Νικηφόρου, «Διαπλοκή ανθρώπων και χώρου στην Κέρκυρα από τους μεσοβυζαντινούς ως τους νεότατους χρόνους ό.π., σελ. 98.
6. Ερμάνος Λούντζης, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών,* Αθήναι 1856, σελ. 13.
7. Καλλιόπη Πρέκα – Αλεξανδρή, «*Κέρκυρα – Από τη Ναυσικά στην Ευρώπη*», Εκδόσεις Αδάμ, Αθήνα 1994, σελ. 41.
8. Έλλη Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, *Πρεσβείες της βενετοκρατούμενης Κέρκυρας (16ος – 18ος αι.),* Γ.Α.Κ. – Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Αθήνα 2002, σελ. 36,421.
9. Καραπιδάκης, «Η Βενετική Παρουσία (1386-1797)», ό.π., σελ. 160-161 , Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Από τις κοινότητες καλλιεργητών στο χωρίον», Πρακτικά (τ. Β΄) *Ζ΄ Πανιόνιου Συνέδριου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2012*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004 , σελ. 419 - 421,433.

Η κοινότητα της Κέρκυρας μεριμνούσε για την προαγωγή των ζητημάτων της τοπικής ζωής, μετέφερε πρεσβείες και αποτελούσε πεδίο ανάδειξης των τοπικών αξιωματούχων.[10] Στο πεδίο της διοίκησης οι Βενετοί αναγνώρισαν την τοπική κοινότητα και παραχώρησαν στους Κερκυραίους την άσκηση των τοπικών αξιωμάτων (σύνδικων, δικαστών, γραμματέων και καταπάνων).[11] Επίσης το κάθε βαΐλίκι λειτουργούσε ως αναγνωρισμένο νομικό σώμα με τη μορφή της αγροτικής κοινότητας και ένα σύνολο αγροτικών κοινοτήτων είχε δικαίωμα να αναφέρεται στις τοπικές αρχές και να λαμβάνει μέρος σε πρεσβείες.[12] Ωστόσο υπήρχαν αντιθέσεις τόσο εντός της ίδιας κοινότητας όσο και μεταξύ των κοινοτήτων πόλης – υπαίθρου.[13]

ΙΙ. ΕΛΑΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ

1. Ανάπτυξη της ελαιοκαλλιέργειας (αίτια)

Κατά το 15ο αιώνα δεν γινόταν από την πλευρά του κυρίαρχου καμιά μνεία για ελαιόδενδρα. Αντίθετα, τονιζόταν η παραγωγή του κρασιού και ο αντίστοιχος φόρος του. Η ελιά δεν αναφερόταν ως στοιχείο ιδιοκτησίας ή αντικείμενο φορολογίας. Σύμφωνα με έκθεση του προβλεπτή Contarini στα 1510 η παραγωγή κρασιού και λαδιού ήταν 24.000 και 4.000 βαρέλες αντίστοιχα,[14] ενώ κατά τον Parts το λάδι περιοριζόταν σε 2.000 βαρέλες.[15] Έτσι από τις σωζόμενες νοταριακές πράξεις του Θεόδωρου Βρανιανίτη (1474 - 1516) μόνο σε δέκα γίνεται κάποια αναφορά σε ελαιόδενδρα ή σε λάδι. Δεν παρατηρείται αυτόνομη καλλιέργεια της ελιάς, αντίθετα αναφέρεται η ύπαρξη «ελαϊκών» δένδρων ανάμεσα σε αμπέλια. Δηλαδή το αμπέλι συνυπήρχε με την ελιά «κατά την τοπικήν συνήθειαν».[16] Αντίστοιχα περιορισμένες είναι και οι

---

10. Αναστασία Παπαδία – Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 2004, σελ. 283.
11. ό.π., σελ. 275.
12. ό.π., σελ. 276.
13. ό.π., σελ. 281,282. Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Βενετοκρατία 13ος-18ος αιώνας Θεσμικά μορφώματα: πόλη/χωριό», Πρακτικά (τ. Β΄) *Ζ΄ Πανιόνιου Συνέδριου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2012*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004, σελ. 667,669
14. Νικόλαος Σταυρίδης – Νικολαΐδης, «Εμφυτεύσεις ελαιοδένδρων στην Κέρκυρα κατά τη Βενετοκρατία», *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρίας Κέρκυρας αρ. 26*, Κέρκυρα 2004, σελ. 196 .
15. Ιωσήφ Παρτς, *Η Νήσος Κέρκυρα - Γεωγραφική μονογραφή*, (μετάφραση από Περικλή Βέγια), Πετρίδειο κληροδότημα, Κέρκυρα 1892 , σελ. 263.
16. Νοτ. Μον. πρ. 14.

πράξεις άλλων νοταρίων του τέλους του 15ου και αρχών του 16ου αιώνα με αναφορά σε ελαιόδενδρα ή λάδι.

Από το 1500 και εξής σταδιακά περιορίσθηκε η αμπελουργία προς όφελος της ελαιοκαλλιέργειας.[17] Αυτό οφειλόταν σε μια σειρά παραγόντων που σχετίζονταν αφενός μεν με την πολιτική της Βενετίας σχετικά με το ελαιόλαδο και αφετέρου με τη μορφολογία του κερκυραϊκού τοπίου.

1.1 Η πολιτική της Βενετίας

Στις επιδιώξεις της Βενετίας ήταν να αντλήσει τα μέγιστα οικονομικά οφέλη από τις κτήσεις της στην Ανατολή (νησιά Ιονίου, Κρήτη, Κύπρο) και να αυτονομηθεί εμπορικά και οικονομικά όσον αφορά στο βασικό εμπορεύσιμο προϊόν της, το λάδι.[18] Επιπλέον είχε πληγεί ο μηχανισμός προμήθειας ελαιολάδου από την Απουλία. Μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα και αρχές 17ου αιώνα η Απουλία αποτελούσε την κύρια πηγή προμήθειας ελαιολάδου για τη Βενετία σχεδόν κατ΄ αποκλειστικότητα. Επρόκειτο για λάδι άριστης ποιότητας, με μεγάλη ζήτηση στη διεθνή αγορά. Ένα μόνο 10% εισαγόταν από τις κτήσεις στην Ανατολή. Μετά την κάλυψη των βενετικών αναγκών το λάδι επανεξαγόταν και προωθούνταν σε αγορές της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης.[19] Ωστόσο στα τέλη του 16ου αιώνα ο εμπορικός αυτός μηχανισμός επλήγη καθώς αναδείχτηκαν και άλλα λιμάνια ανταγωνιστικά στο εμπόριο ελαιολάδου και μάλιστα του ελαιολάδου της Απουλίας. Υπήρχε ανταγωνισμός από Αγγλία, Γαλλία, Ολλανδία και τις πόλεις Φερράρα και Τεργέστη.[20] Για παράδειγμα αναπτύχθηκε το βιοτεχνικό κέντρο της Μασσαλίας που απορρόφησε και αξιοποίησε για τη σαπωνοποιία μεγάλο μέρος από τη διαθέσιμη πρώτη

17. Παρτς, *Η Νήσος Κέρκυρα - Γεωγραφική μονογραφή*, ό.π., σελ. 261.

18. Σταυρίδης – Νικολαΐδης, ό.π., σελ. 196 , Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Καθυστερήσεις στην ανάπτυξη και πολιτικές ανάπτυξης στην καλλιέργεια της ελιάς και τη διακίνηση του λαδιού στη Βενετοκρατία», στο συλλογικό έργο *Ελαιοσοδεία: Μελέτες για τον πολιτισμό της ελιάς* , (επιμ.) Αικ. Πολυμέρου - Καμηλάκη, Κέντρο Έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2004,σελ. 162.

19. Δέσποινα Ερ. Βλάσση, «Θησαυρός για τους καλλιεργητές και το δημόσιο ταμείο το λάδι», *Κεφαλληνιακά Χρονικά, τ. 12 (2009-2010)*, Εταιρία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, Αργοστόλι 2010, σελ. 719

20. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 192. Βλάσση, «Θησαυρός για τους καλλιεργητές και το δημόσιο ταμείο το λάδι», ό.π., σελ.720.

ύλη, το λάδι.[21]

Ταυτόχρονα εμφανίστηκαν «ελεύθεροι» λιμένες, στην Αγκόνα και το Λιβόρνο, επεκτάθηκε το λαθρεμπόριο και λίγο αργότερα έγινε κατάληψη εδαφών στην Ανατολή από τους Οθωμανούς.

Όλα τα παραπάνω οδήγησαν τη Βενετία να στηριχθεί σε «ίδιες δυνάμεις» και «να ενισχύσει την παραγωγή αφενός ενός νέου προϊόντος με σκοπό τη διαμόρφωση οικονομικού περιβάλλοντος που να μπορεί να αποτρέψει την οικονομική και πολιτική της αστάθεια και αφετέρου να διατηρήσει την ισορροπία στη δημοσιονομική πολιτική της με τη μονοκαλλιέργεια και τη μονοπωλιακή διάθεση αυτού του προϊόντος».[22] Δουκικό γράμμα στις 25-9-1599 προς τις αρχές της Κέρκυρας καθόριζε τη συγχώνευση της καλλιέργειας του αμπελιού με εκείνη της ελιάς και την παραχώρηση ακαλλιέργητων εδαφών σε όποιον επιθυμούσε να φυτέψει ελιές.

1.2 Η μορφολογία του εδάφους της Κέρκυρας

Για την υλοποίηση της παραπάνω πολιτικής της Βενετίας το νησί της Κέρκυρας προσφερόταν σε μεγάλο βαθμό.

Όσον αφορά στη μορφολογία του εδάφους, υπήρχαν μερικές οροσειρές οι οποίες και χώριζαν το νησί σε μικρές πεδιάδες. Αν και η κλίση των βουνών δυσχέραινε την καλλιέργεια της ελιάς, ωστόσο κατασκευάζονταν ξερολιθιές για τη συγκράτηση του εδάφους. Τα περισσότερα ελαιόδενδρα βρίσκονταν στο κεντρικό τμήμα του νησιού που ήταν και το πιο πυκνοκατοικημένο (μάλιστα αναφέρεται αντιστοιχία 50 ελαιοδένδρων ανά κάτοικο). Ωστόσο σημαντικός αριθμός

---

21. Κώστας Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2014, σελ. 81.

22. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 195. Massimo Constantini, «Η εμπορική πολιτική της Βενετίας έναντι των κτήσεών της στην Ανατολική Μεσόγειο», στο Αλίκη Νικηφόρου (επιμ.) *Κέρκυρα μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός , διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16ος – 19ος αιώνα*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κέρκυρα 22-25 Μαΐου 1996), Εκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος ¨Κόρκυρα¨, Κέρκυρα 1998, σελ. 76. Salvatore Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», στο Αλίκη Νικηφόρου (επιμ.) *Κέρκυρα μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός, διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16ος – 19ος αιώνα*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κέρκυρα 22-25 Μαΐου 1996), Εκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος ¨Κόρκυρα¨, Κέρκυρα 1998, σελ. 106-107. Καραπιδάκης, «Καθυστερήσεις στην ανάπτυξη και πολιτικές ανάπτυξης στην καλλιέργεια της ελιάς και τη διακίνηση του λαδιού στη Βενετοκρατία», ό.π., σελ. 169-171.

ελαιοδένδρων υπήρχε και στο βόρειο τμήμα του νησιού (βαϊλάτα Όρους και Αγύρου).[23] Επίσης σε νοταριακή πράξη πάκτωσης για το χόρτο του νησιού του Βίδου για ζώα, οριζόταν να μη γίνει καμία ζημιά στο αμπέλι και στα ελαϊκά δένδρα. Άρα μαρτυρείται η ύπαρξη ελιάς στο νησί.[24]

Επιπλέον η γεωγραφική θέση της Κέρκυρας ήταν πλεονεκτική τόσο για τη ναυτιλία όσο και από γεωπολιτική άποψη. Από τη μια η μορφολογία των εσωτερικών – ανατολικών ακτών προσέφερε ένα πλήθος από φυσικά λιμάνια και από την άλλη αποτελούσε σταθμό του δρόμου από τη Βενετία προς την Κων/πολη και τους Αγίους Τόπους. Έτσι ελεγχόταν η περιοχή και αποτελούσε προπύργιο στην άμυνα κατά των Οθωμανών.[25]

Επίσης οι κλιματολογικές συνθήκες (εύκρατο κλίμα, όχι ιδιαίτερα χαμηλές θερμοκρασίες, αρκετή υγρασία, άνεμοι που προκαλούσαν βροχές και αίθριο καιρό) ευνοούσαν την καλλιέργεια και ευδοκίμηση του ελαιοδένδρου. Σημαντική παράμετρο αποτελούσε η έλλειψη του ξηρού και θερμού ανατολικού ανέμου (Scirocco), ο οποίος ήταν επιβλαβής για την ανθοφορία της ελιάς.[26]

Στο νησί ευδοκιμούσε η αγραία ελιά και ο εμβολιασμός και η εξημέρωση γινόταν από τα αρχαία χρόνια. Ωστόσο η χρήση φυτωρίων δεν ήταν διαδεδομένη. Συνήθως φύτευαν έναν παλιό μίσχο που θα έδινε καρπό περίπου σε πέντε χρόνια σε αντίθεση με νεαρό φυτό που χρειαζόταν τα διπλάσια. Ο εμβολιασμός δεν ήταν πολύ συνηθισμένος. Οι Κερκυραίοι προτιμούσαν τις καταβολάδες.[27]

2. Μέτρα προώθησης της ελαιοπαραγωγής

Προκειμένου η Βενετία να μην εξαρτάται για την εισαγωγή λαδιού από το εξωτερικό αποφάσισε να το παράγει μόνη της από τις κτήσεις της στοχεύοντας στην απεξάρτησή της από την επιζήμια εισαγωγή ελαίου.[28] Για το σκοπό αυτό πάρθηκαν ποικίλα μέτρα:

---

23. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π. ,σελ. 77,81.
24. Νοτ. Χοντρ. πρ. 54.
25. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π. ,σελ. 64-65.
26. ό.π., σελ. 71.
27. Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι στον ελλαδικό χώρο», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003 ,σελ. 109. Γ. Παπαβλασόπουλος, *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα*, ό.π., σελ. 119.
28. Παρτς, *Η Νήσος Κέρκυρα - Γεωγραφική μονογραφή*, ό.π., σελ. 263-264.

α) Με διάταγμα της 22ας Σεπτεμβρίου 1565 η Βενετική Γερουσία διέταξε την εμφύτευση με ελαιόδενδρα όλων των χέρσων εδαφών, το κέντρωμα / εξημέρωση των αγριελιών και την αναγκαία καλλιέργειά τους. Για όσους δεν συμμορφώνονταν επισείονταν η απειλή δήμευσης των περιουσιών τους. Ως ανταμοιβή οριζόταν η επί δεκαετία απαλλαγή τους από το φόρο της δεκάτης.[29] Το έτος 1572 αποφασίσθηκε να εξαιρεθούν οι εμφυτευτές – καλλιεργητές από τις αγγαρείες κατά την περίοδο συγκομιδής του ελαιοκάρπου. Σε άλλο διάταγμα κατά την 25η Νοεμβρίου του 1623 - που ήταν καθολικού χαρακτήρα – και αφορούσε όλες τις κτήσεις της Βενετίας στην Ανατολή ορίζονταν τα εξής: «Οι κάτοικοι των κτήσεων Ιστρίας , Δαλματίας, Αλβανίας, Κερκύρας, Ζακύνθου και Κρήτης, οι οποίοι κατέχουν ελαιοκτήματα, υποχρεούνται μέσα σε δύο χρόνια να τα καλλιεργήσουν και να μετατρέψουν τα υπάρχοντα αγρίλια σε ήμερα δέντρα…».

β) Αποφασίσθηκε παραχώρηση ακαλλιέργητων γαιών με δημόσιο πλειστηριασμό σε όσους δεσμεύονταν να μετατρέψουν τις γαίες σε παραγωγικούς ελαιώνες μέσα σε τακτές προθεσμίες. Αυτοί αναλάμβαναν την υποχρέωση να πληρώνουν τη Δεκάτη μετά την πάροδο δέκα ετών.[30] Με άλλη απόφαση της Γερουσίας την 25η Σεπτεμβρίου 1599 προβλεπόταν εκ νέου παραχώρηση εδαφών για ελαιοφυτουργία , κέντρωμα, δυνατότητα εμφύτευσης μέσα σε αμπέλια (καθώς έτσι θεωρείται ότι μαζί με το αμπέλι φρόντιζαν και τις ελιές) και αντικατάσταση όσων ιδιοκτητών αρνούνταν να προβούν σε εμφύτευση ή καλλιέργεια. Μάλιστα προκειμένου να έχουν μεγαλύτερο κίνητρο οι καλλιεργητές δόθηκαν δικαιώματα κάρπωσης του καρπού και του παραγόμενου λαδιού καθώς και κληρονομικής διαδοχής επί του δικαιώματος νομής των δένδρων, του καρπού και του ελαιολάδου.[31] Στο προαναφερθέν διάταγμα της 25ης Νοεμβρίου 1623 οι ιδιοκτήτες καταλλήλων προς ανάπτυξη ελαιοφυτειών γαιών υποχρεώθηκαν να φυτέ-

---

29. Σταυρίδης – Νικολαΐδης, «Εμφυτεύσεις ελαιοδένδρων στην Κέρκυρα κατά τη Βενετοκρατία», ό.π, σελ. 197. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 200. Όλγα Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραικού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρίας Κέρκυρας αρ. 28*, Κέρκυρα 2012-15, σελ. 204-205. Στ. Βλασόπουλος, «Στατιστικαί και ιστορικαί περί Κερκύρας ειδήσεις», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, τόμ. XXI, Κέρκυρα 1977, σελ. 81.

30. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 199-200. Έλλη Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, «Η φορολογία της Δεκάτης στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρας: ένα σημαντικό προνόμιο και η κατάργησή του», *Τα Ιστορικά, τομ.17ος, τεύχ.32*, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2000, σελ. 62.

31. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», σελ. 199-202.

ψουν ελαιόδεντρα και να τα καλλιεργήσουν, με την εξής αναλογία: 8 ρίζες ελιές ανά 1 misura γης (ικανής για σπορά ενός βενετικού staro) έτσι ώστε η απόσταση μεταξύ των ελαιοδέντρων να είναι επαρκής για την ανάπτυξή τους, αλλά και - το σπουδαιότερο – να μη μειωθούν οι εκτάσεις που είχαν αφιερωθεί στη σιτοκαλλιέργεια. Αργότερα με άλλο διάταγμα (πιθανώς το 1623) ορίσθηκε αμοιβή 42 τσεκινιών για κάθε φυτεία 100 ελαιών.[32]

γ) Με διάταγμα της 22^{ας} Σεπτεμβρίου 1565 αποφασίσθηκε πρόσωπα ικανά να επιλέξουν τις κατάλληλες και εύφορες τοποθεσίες για ελαιοφυτουργία και να επιδώσουν στο βάιλο έκθεση – αναφορά.

δ) Ως ποινή σε αυτούς που θα προξενούσαν ζημιές σε ελαιόδενδρα ορίσθηκε η δεκαοκτάμηνη κωπηλασία σε γαλέρα. Όποιος πληροφορούσε τη βενετική διοίκηση για ζημιογόνες ενέργειες θα αποζημιωνόταν με το ποσό των 50 δουκάτων. Στο προαναφερθέν διάταγμα της 25^{ης} Νοεμβρίου 1623 η εκρίζωση και η αποκοπή των ελαιοδέντρων απαγορεύονταν αυστηρώς, οι δε παραβάτες θα τιμωρούνταν με πρόστιμο, εξορία, φυλακή, κάτεργο, μαστίγωση και άλλες ποινές αναλόγως προς την προξενηθείσα στα ελαιόδεντρα ζημιά».[33]

ε) Η προσπάθεια για διάδοση της ελαιοφυτείας επέφερε αλλαγές στις διαμορφωμένες έγγειες σχέσεις. Η προοπτική σύστασης ελαιοφυτειών αποτέλεσε γεγονός καθοριστικής σημασίας για τη μετέπειτα σχέση φεουδάρχη - καλλιεργητή. Σ΄ αυτές τις περιπτώσεις εκχωρήσεως γαιών για εμφύτευση με ελιές, η καθιερωμένη φεουδαλική πρόσοδος εξέπιπτε και αντικαθίστατο από ένα ποσοστό της παραγωγής που ελάμβανε ο φεουδάρχης. Έτσι αυτός αποδεχόταν ότι είναι συγκύριος του αγαθού με τον καλλιεργητή. Αναπτύχθηκε λοιπόν μια νέα σχέση ανάμεσα σε φεουδάρχη και καλλιεργητή που ήταν σχέση συνιδιοκτησίας. Σχεδόν πάντα σ΄ αυτές τις περιπτώσεις ο φεουδάρχης δε συμμετείχε με την παραμικρή επένδυση στην παραγωγή. Τέλος σε περιπτώσεις προϋπαρχόντων ελαιώνων εξακολουθούσε να ισχύει αποκλειστικά η φεουδαλική πρόσοδος, (σολιάτικο).[34] Οι νοταριακές πράξεις περιέχουν πολλές τέτοιες νέου τύπου συμφωνίες.[35] Για παράδειγμα, σε πράξη γίνεται αναφορά σε ελιές που κέντρωσε ο αγρότης και οι άρχοντες έχουν τις μισές.[36]

---

32. Παρτς, *Η Νήσος Κέρκυρα - Γεωγραφική μονογραφή,* (μετάφραση από Περικλή Βέγια), ό.π., σελ. 264.
33. Σταυρίδης – Νικολαΐδης, «Εμφυτεύσεις ελαιοδένδρων στην Κέρκυρα κατά τη Βενετοκρατία», ό.π., σελ. 198.
34. ό.π., σελ. 201.
35. Νοτ. Βραν., πρ. 2,14,65. Νοτ. Τοξ. πρ. 168,171,182,186, 267. Νοτ. Αγαπ. πρ 14,45,79,164,451, 507,526,587. Νοτ. Σπυρ., πρ. 30,40,65,74,290,358,361,365. Νοτ. Βερβ., πρ. 19,99.
36. Νοτ. Κατ. πρ. 387.

Ενώ λοιπόν κατά την πρώιμη βενετική περίοδο στην Κέρκυρα η ελαιοπαραγωγή δεν παρουσίαζε σημαντικό δημόσιο, φορολογικό και δασμολογικό ενδιαφέρον, οι αυτόνομοι ελαιώνες ήταν σποραδικοί, η παραγωγή κάλυπτε τις οικογενειακές ανάγκες και μόνο το περίσσευμα πωλούνταν στην τοπική αγορά,[37] η παραπάνω πολιτική της Βενετίας είχε ως αποτέλεσμα στην απογραφή του 1766 για την Κέρκυρα να καταμετρηθούν 1.873.730 ελαιόδενδρα. Από αυτά το 1/4 προϋπήρχε του διατάγματος του 1623, το 1/2 ήταν συνέπεια αυτού και το άλλο 1/4 το συνιστούσαν μεταγενέστερες φυτείες.[38] Η δε παραγωγή λαδιού ανά διετία ανέρχονταν σε 70.000 βαρέλια. Επίσης το 54% του εισαγόμενου ελαιόλαδου στα τέλη του 18ου αιώνα στη Βενετία προέρχονταν από την Κέρκυρα και 19% από τα άλλα Ιόνια.[39] Ο περιηγητής Xavier Scrofani ανέφερε ότι επί των ημερών του, το 1795, τα ελαιόδενδρα του νησιού πρέπει να ανέρχονταν σε 3.000.000.[40]

Όσον αφορά τις ποικιλίες ελαιόδεντρων αναφέρονται οι ακόλουθες επτά: χονδροελιές άσπρες, λιανοελιά, σουβλολιά, γληκολιά, στρογγηλολιά, τρυτσολιά, πρικοληά (πρόκειται και για παραλλαγές μεταξύ τους). Αναφορά σε «χοντρολιά», «γλυκολιά», «στρογγυλάδα», «τριτζολέα», «μυρτάδα», «λιανολιάν» γίνεται και σε κείμενα νοταρίων.[41] Επίσης ο προαναφερόμενος περιηγητής ανέφερε 4 ποικιλίες: τις μιρτάδες, τις γλυκοελιάδες, τις κοδιλιές και τις γενολιές (λιανολιές).[42] Απ΄ αυτές άλλες ήταν κατάλληλες για διατροφή (αλατισμένες) και άλλες συνθλίβονταν για εξαγωγή λαδιού.

---

37. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 196. Σπύρος Ν. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462),* University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 419.
38. Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραικού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π.,σελ.205.
39. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 225.
40. Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι στον ελλαδικό χώρο», ό.π., σελ. 103.
41. Χαρίλαος Β. Κόλλας, *Η Νήσος των Κορυφών τον 16ο αιώνα (από μαρτυρίες του Ιστορικού Αρχείου Κέρκυρας)*, τ. Α΄ (Ύπαιθρος και Νησιά), Κέρκυρα 1994, σελ. 462. Νοτ. Μον. πρ. 100. Νοτ. Βαρ. πρ. 32,35,95,105,153. Νοτ. Κατ. πρ. 135,216,475. Νοτ. Φαρμ. πρ. 6,16,20,53,75,143 και Νοτ. Γεράσ. πρ. 5.
42. Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι στον ελλαδικό χώρο» ό.π., σελ. 109. Παπαβλασόπουλος, *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα,* ό.π., σελ. 118.

3. Εξαγωγή ελαιολάδου και δυσχέρειες

3.1 Εξαγωγή ελαιολάδου (ελαιοτριβεία).

Τα ελαιοτριβεία – λουτρουβιά ή λιτρουβιά – ήταν «εργαστήρια» στα οποία γινόταν η σύνθλιψη του καρπού προκειμένου να εξαχθεί το βασικό του συστατικό, το λάδι. Σχετικά με την κύρια και ουσιαστική λειτουργία των ελαιοτριβείων, την εξαγωγή του λαδιού από τον ελαιόκαρπο, μπορούμε να επισημάνουμε τα ακόλουθα. Τα ελαιοτριβεία και τα πιεστήρια υπήρξαν ίσως οι κυριότερες προβιομηχανικές μηχανές. Τα βασικά τους εργαλεία ήταν ο μύλος και τα πιεστήρια. Το αλώνι του μύλου ήταν στρογγυλό (3μ. πλάτος, 1μ. ύψος) με ελάχιστη κλίση στο κέντρο. Οι μυλόπετρες που συνέθλιβαν τον καρπό, γνωστές στην Κέρκυρα ως «λιθάρια», ήταν δύο. Η επάνω ήταν συνδεδεμένη με έναν άξονα γύρω από τον οποίο περιστρεφόταν και ταυτόχρονα ο άξονας περιστρεφόταν πάνω στη μυλόπετρα που βρίσκονταν από κάτω. Ο άξονας και η πέτρα είχαν μια τρύπα στην οποία περνούσε ο μοχλός που γύριζε το άλογο. Οι κερκυραϊκές μυλόπετρες είχαν το ίδιο πάχος σε όλη την επιφάνειά τους. Επίσης χρειαζόταν ένας τουλάχιστον εργάτης με φτυάρι να ρίχνει τις ελιές στο κέντρο του μύλου ώστε να συνθλιβούν και να αλεστούν. Κατόπιν κάποιος μάζευε τον καρπό που είχε αλεστεί. Στη συνέχεια το αλεσμένο υλικό το έβαζαν σε ειδικά σακιά και τα πίεζαν ώστε να εξαχθεί το λάδι.[43]

Η συνήθης ποσότητα ενός «αλέσματος», μια αλεσιά, ήταν περίπου 150 οκάδες. Αργότερα, το 19ο αιώνα, χρησιμοποιήθηκαν για τον αλεσμένο καρπό οι σφυρίδες. Αυτές κατασκευάζονταν συνήθως από βούρλα, από ντόπιους τεχνίτες, κυρίως στο Μαντούκι.[44] Το κάθε ελαιοτριβείο απασχολούσε τουλάχιστον τρεις εργάτες και 2 με 4 άλογα. Ταυτόχρονα έπρεπε να έχει το δικό του χώρο για τα άλογα που ήταν απαραίτητα για τη λειτουργία του και οι λιοτριβαρέοι γενικά αναλάμβαναν και τη φροντίδα τους. Σε πράξη αναφέρεται ότι οι ιδιοκτήτες (μισέρ) έδωσαν εξοπλισμένο ελαιοτριβείο, δύο άλογα και ένα τρίτο από κοινού. Οι ελαιοτριβαρέοι έπρεπε να φροντίζουν τα ζώα, να τους εξασφαλίζουν τροφή και τους καλοκαιρινούς μήνες να μαζεύουν άχυρο γι΄ αυτά.[45] Αντίστοιχα σε άλλη πράξη οι «σύντροφοι οφείλουν να φτιάξουν παχνιά με δικά τους έξοδα».[46] Ταυτόχρονα προβλεπόταν η προστασία των ελαιοτριβαρέων όταν υπήρχε «κριάδα», δηλαδή όταν επικρατούσαν πολύ χαμηλές θερμοκρασίες

---

43. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 154-156. Γεώργιος Μουστάκης, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναργιά της Πρέβεζας», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003 , σελ. 268-269.
44. Γ. Παπαβλασόπουλος, *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα,* ό.π, σελ. 126.
45. Νοτ. Σπυρ., πρ. 293.
46. Νοτ. Αγαπ., πρ. 386.

και τα πιεστήρια δεν μπορούσαν να βγάλουν λάδι. Τότε «έχουν εκσουσίαν να πωλούν ένα μήλυτρο λάδι για να ποιήσουν έξοδές τους».[47] Γενικά μπορούμε να χαρακτηρίσουμε μάλλον πεπαλαιωμένα και αρχαϊκά τα ελαιοτριβεία της Κέρκυρας καθώς δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις μεγάλες ανάγκες για σύνθλιψη του καρπού την περίοδο της σοδειάς.[48] Κατά τον Grimani, ο αριθμός των ελαιοτριβείων το 1760 ανέρχονταν σε 877.[49]

Ιδιοκτήτες ελαιοτριβείων ήταν οι ευγενείς, όμως υπήρχαν και άλλοι, ιδιώτες και χωρικοί. Επίσης ιδιοκτήτες ελαιοτριβείων ήταν και μονές.[50] Αυτό προκύπτει από την ανάγνωση των νοταριακών πράξεων όπου αναγράφονται οι συμβαλλόμενοι. Έτσι σε νοταριακή πράξη αναφέρεται ότι «ο μισέρ[51] Ντζάννης ο Ψόρρος και ο μισέρ Ντζάννης ο Βασιλλάτος εσυμφώνησαν με τους τρεις συντρόφους κυρ Ιωάννη τον Χειμαρρείον, κυρ Ιάκωβον τον Κελάριν και κυρ Δημήτριο τον Κένταρχο … έβαλον αυτούς ελαιοτριβαρέους εις το ελαιοτριβείο όπερ έχωσι εις την περιοχή των Σερβοπούλων».[52] Σε άλλη πράξη «ο μαστρο Δημήτριος Δαμουλής επέδωσε το λιοτριβίον του όπερ έχει στην περιωχήν χωρίου των Μαμάλων στους Περουλάδες…».[53] Τέλος σε άλλη πράξη αναφέρεται «ο Αθανάσιος ιερομόναχος Γερακάρης … της μονής της Αγίας του Χριστού Παρθενομάρτυρος και Πανσόφου Αικατερίνης εις το Νίσο περιοχήν της Αντηνιότης ….παχτώνει μόνο τον καρπόν των ελεών του αυτού μοναστηρίου …σήντα με το ελεουτρουβίο του…».[54]

Στοιχεία για τον τρόπο εκμετάλλευσης των ελαιοτριβείων αντλήσαμε από τα μελετώμενα κατάστιχα Κερκυραίων νοταρίων μέσα από τις σχετικές συμβάσεις. Σε πράξη αναφέρεται ότι ο Φραντζήσκος ο Κούρελης στο χωρίο των Καλαφατιόνων συμφώνησε με το Γεώργιο Κοφηράν για το λιοτριβίο που έχουν καμωμένο στο σπίτι του Κομπολίτου και του πούλησε όλο του το μερτικό. Ακολουθούν το τίμημα και ο καθορισμός της αποπληρωμής. Επρόκειτο λοιπόν για

---

47. Νοτ. Αγαπ. πρ. 386
48. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*,, ό.π., σελ. 157.
49. Παπαβλασόπουλος, *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα*, ό.π., σελ. 126.
50. Κατερίνα Χατζάκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι της Ιεράπετρας σύμφωνα με τη μελέτη των δικαιοπρακτικών εγγράφων της περιοχής κατά τον 16ο αιώνα», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003 , σελ. 134-135.
51. μισέρ: ο κύριος, προσφώνηση απευθυνόμενη σε άνθρωπο υψηλής κοινωνικής τάξης.
52. Νοτ. Σπυρ. πρ. 293.
53. Νοτ. Αγαπ. πρ. 386.
54. Νοτ. Βερβ. πρ. 62.

ιδιώτες οι οποίοι κατείχαν συνεταιριστικά το ελαιοτριβείο.[55] Αλλού έγινε συμφωνία για την κατασκευή λιτρουβιού με όλα τα εξαρτήματά του, «ήγουν την μπλάντραν, τα δίο αδράχτια και τα σφοντίλια και τα δίο λιθάρια, ήγουν τα αργάνια …» και καθορίσθηκε ως πληρωμή το ποσό των 3 δουκάτων.[56]

Επίσης αντλήσαμε πληροφορίες για οικογενειακά δίκτυα και συνεργασία όσον αφορά στην ελαιοκαλλιέργεια και εξαγωγή του ελαιολάδου. Έτσι ο μισέρ Σταματέλος ο Καφύρης έδωσε προς εκμετάλλευση σε δύο καλλιεργητές τις ελιές του για τρία χρόνια με τον όρο να φέρουν τον καρπό για άλεση στο ελαιοτριβείο της κυρά Αλεξάνδρας, της ανιψιάς του.[57] Αλλού ο κυρ Αντώνιος Κινίγης μπήκε «εγγυητής και πληρωτής» σε πάκτο τρίτων με τον όρο «να φέρουν όλες ταις έλαις… εις το ολιτριβίον του αδελφού του ρηθέντος κυρ. Αντωνίου Κινίγη».[58]

Σε πολλές περιπτώσεις προβλεπόταν ή ενοικίαση του ελαιοτριβείου σε συντρόφους λιοτριβάρους και μοιρασιά των κερδών εξ ημισείας ή υπήρχε συνεκμετάλλευση του ελαιοτριβείου μεταξύ του ιδιοκτήτη και λιοτριβαρέων. Έτσι ο ιδιοκτήτης (μαστρο….) έδωσε σε δύο συντρόφους λιοτριβάρους το ελαιοτριβείο του εξοπλισμένο. Ορίστηκε ότι πρέπει να δουλεύουν σωστά για την περίοδο της σοδειάς και στο τέλος να μοιράζουν εξ ημισείας τα κέρδη. Όμως ο ιδιοκτήτης θα λάμβανε και όλα τα *λιόστα*.[59] Σε συμπληρωματική της παραπάνω πράξης ορίσθηκε ότι μπορούσαν να προσλάβουν και τρίτο σύντροφο και καθορίσθηκαν οι όροι.[60] Προφανώς οι ανάγκες λειτουργίας των ελαιοτριβείων οδηγούσαν κατά κάποιο τρόπο σε «αναγκαστικές» συνεργασίες. Οι ιδιοκτήτες δεν μπορούσαν να τα λειτουργήσουν μόνοι τους χωρίς την εργασία των λιοτριβαρέων, αλλά και οι τελευταίοι, προκειμένου να εξασφαλίσουν εργασία, έπρεπε να συνεργασθούν με κάποιο ιδιοκτήτη δεχόμενοι τους όρους του.

Σε πολλές περιπτώσεις οι όροι συνεκμετάλλευσης του ελαιοτριβείου ήταν ιδιαίτερα επαχθείς όσον αφορά τους εργαζόμενους σ' αυτό. Χαρακτηριστική πράξη είναι αυτή στην οποία οι ιδιοκτήτες μισέρ Ντζάνης ο Ψόρρος και μισέρ Ντζάνης ο Βασιλλάτος έβαλαν τρεις συντρόφους ως ελαιοτριβαρέους στο ελαιοτριβείο τους στους Σερβοπούλους. Απαιτούσαν από αυτούς: α) ασταμάτητη εργασία μέρα νύχτα χωρίς δικαίωμα άρνησης, β) να προσλάβουν ακόμα έναν εργάτη από κοινού με τους ιδιοκτήτες, γ) σε περίπτωση που δεν ανταποκρίνονταν σε κάποιο κάλεσμα για να μεταφέρουν ελιές να πληρώσουν οι ίδιοι τη ζημιά, δ) να μοιράζονται με

---

55. Νοτ. Τοξ. πρ. 172.
56. Νοτ. Γεράσ. πρ. 67.
57. Νοτ. Αγαπ. πρ. 164.
58. Νοτ. Σπυρ. πρ. 365.
59. Λιόστα : υπόλειμμα που προέκυπτε από τη σύνθλιψη του ελαιοκάρπου. Νοτ. Αγαπ. πρ. 386.
60. Νοτ. Αγαπ. πρ. 402.

τους ιδιοκτήτες τα κέρδη, ε) να φροντίζουν τα ζώα.[61] Παρεμφερείς όρους εκμετάλλευσης συναντάμε και σε άλλη πράξη.[62]

Από νοταριακές πράξεις προέκυψε ότι οι μονές και οι εκκλησίες ήταν ιδιοκτήτες ελαιοτριβείων και ελαιοδένδρων, τα οποία πάχτωναν. Γενικά οι μονές είχαν περιουσία, ιδιαίτερα σε ελαιόδενδρα, που σε μεγάλο βαθμό προερχόταν από δωρεές των πιστών για τη σωτηρία της ψυχής τους. Η περιουσία αυτή μπορούσε να αποφέρει κέρδη. Η εκμετάλλευση αυτής ακολουθούσε τους ίδιους κανόνες που διακρίνουμε και σε αντίστοιχες περιπτώσεις ιδιωτών γαιοκτημόνων. Συνηθισμένη ήταν η πάκτωση ελαιόδενδρων αλλά και ελαιοτριβείων των μονών. Αυτό σημαίνει ότι οι μονές λειτουργούσαν ως παραγωγικές μονάδες. Έτσι από πράξη πληροφορούμαστε ότι ο Ιερομόναχος Γερακάρης της μονής της Αγίας Αικατερίνης πάκτωσε τον καρπό των ελαιών της μονής μαζί με το ελαιοτριβείο εξοπλισμένο.[63] Αλλού, σε καταχώρηση απόδοσης λογαριασμού μονής, αναφέρεται ότι η μονή του Αγίου Δημητρίου στο Μαντούκι «εσκοδάρισε ελεόλαδο ξέσταις δέκα από ταις ελιαίς του Κεφαλομάντουκου. Ομίως, έτερο ελεόλαδο ξέσταις δεκαπέντε από ταις ελιαίς του Κράνιου…».[64] Συνήθως η μητρόπολη της Κέρκυρας καθόριζε το ύψος των μισθωμάτων: «όσον ήθελε την βάλη η Μεγάλη Εκκλισία , ήγουν η Μητρόπολης».[65]

Διαπιστώνουμε ότι το ελαιοτριβείο αποτελούσε μια οργανωμένη επιχείρηση παραγωγής λαδιού, μια βιοτεχνία λαδιού, με λεπτομερείς όρους και απαιτήσεις από την πλευρά των ιδιοκτητών / εργοδοτών. Αυτοί ήταν κυρίως: α) ο καθορισμός του μεριδίου του ιδιοκτήτη, β) ο καθορισμός του χρόνου εργασίας των εργαζομένων, γ) η πρόβλεψη για ανάληψη πιθανών ζημιών από αυτούς, δ) η πρόβλεψη για πιθανή πρόσληψη εργατών από αυτούς, ε) η υποχρέωση φροντίδας των ζώων.

3.2 Δυσχέρειες παραγωγής

Μια σειρά παραγόντων και αιτιών δυσχέραιναν την παραγωγή και εξαγωγή ελαιολάδου με αποτέλεσμα να υπάρχουν απώλειες τόσο στην ποσότητα όσο και στην ποιότητά του.

Ο τρόπος συγκομιδής της ελιάς επηρέαζε την ποσότητα του ελαιοκάρπου. Ενώ σε άλλα μέρη της Ελλάδας η συγκομιδή γινόταν με ράβδισμα και οι ελιές συλλέγονταν αμέσως, αντίθετα στην Κέρκυρα άφηναν τις ελιές να πέφτουν στο έδαφος απ΄ όπου τις μάζευαν μετά από καιρό.

---

61. Νοτ. Σπυρ. πρ. 293.
62. Νοτ. Βαρ. πρ. 28.
63. Νοτ. Βερβ. πρ. 62.
64. Νοτ. Βερβ. πρ. 50.
65. Νοτ. Βερβ. πρ. 99.

Έτσι όμως υπήρχαν μεγάλες απώλειες στην ποσότητα καθώς, αφού ο καρπός συλλεγόταν από το έδαφος, επήρχετο σήψη, φθορά από πουλιά και ζώα ή τον παρέσερναν τα νερά της βροχής. Τα παραπάνω στοιχεία καθιστούσαν την παραγωγή ελλειμματική.[66] Ταυτόχρονα τα δένδρα εξασθενούσαν λόγω της μακροχρόνιας διατήρησης του καρπού (γι΄ αυτό άλλωστε καρποφορούσαν ανά διετία) και ο δάκος πολλαπλασιαζόταν.[67]

Την παραγωγή του λαδιού επηρέαζε και η κακή συντήρηση του ελαιοκάρπου μετά τη συγκομιδή και πριν τη μετατροπή του σε λάδι. Ο καρπός της ελιάς λόγω ανεπάρκειας των ελαιοτριβείων δε μεταφερόταν κατευθείαν στα ελαιοτριβεία μετά τη συγκομιδή. Ταυτόχρονα θεωρούσαν ότι έπρεπε να ωριμάσει πλήρως αλλιώς δεν θα ήταν αποδοτική η σύνθλιψη στο πιεστήριο. Οι ελιές ετίθεντο σε σωρούς σε ειδικά διαμερίσματα (τζάρκους) ή σε δοχεία ξύλινα ή σε πατητήρια για σταφύλια.[68] Αυτό είχε σαν συνέπεια και την κλοπή του καρπού άρα και την απώλεια λαδιού. Επίσης υπήρχε κίνδυνος αλλοίωσης του καρπού της πιο πρόσφατης συγκομιδής από τον εναπομείναντα στις δεξαμενές αποθήκευσης καρπό της παλιάς.[69]

Επίσης στα ελαιοτριβεία η άλεση και η σύνθλιψη δεν ήταν ολοκληρωμένες, με αποτέλεσμα να υπάρχουν απώλειες ελαιολάδου τόσο από το μέσα μέρος του ελαιοκάρπου, δηλαδή το κουκούτσι και τη λεπτή σάρκα που έμενε κολλημένη πάνω του και από το οποίο έβγαινε λάδι κατώτερης ποιότητας, όσο και από το σαρκώδες μέρος του καρπού. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι στο πιεστήριο δεν δέχονταν την ίδια συμπίεση όλα τα μέρη του καρπού, άρα εξαγόταν μικρότερη ποσότητα λαδιού.[70] Ουσιαστικά, το λάδι που δεν εξαγόταν λόγω αυτής της ανεπαρκούς τεχνικής, έμενε στον ιδιοκτήτη του ελαιοτριβείου. Ίσως και γι΄ αυτό οι γαιοκτήμονες – ιδιοκτήτες αντιστέκονταν στον τεχνικό εκσυγχρονισμό των ελαιοτριβείων. Σε νοταριακή πράξη που αφορά σε σύμβαση εργασίας με «μαστόρους» σε ελαιοτριβείο μπήκε ο όρος οι τελευταίοι να μην «ματαλέσουν τα λιόστα» διαφορετικά «να χάσουν όλο τον κόπον» τους.[71] Άρα ήταν ήδη αντιληπτό ότι τα υπολείμματα της άλεσης περιείχαν λάδι που δεν είχε εξαχθεί.

---

66. Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραικού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π., σελ. 209.
67. Παπαβλασόπουλος, *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα*, ό.π, σελ. 124. Βλασόπουλος, «Στατιστικαί και ιστορικαί περί Κερκύρας ειδήσεις», ό.π., σελ. 80.
68. Παπαβλασόπουλος, *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα*, ό.π., σελ. 125.
69. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα,* ό.π., σελ. 143.
70. ό.π., σελ. 158.
71. Νοτ. Σπυρ. πρ. 358.

3.3 Ασθένειες και ποιότητα ελαιοκάρπου

Οι ασθένειες του ελαιοκάρπου προκαλούσαν μεγάλες καταστροφές στην παραγωγή. Υπήρξαν δε χρονιές μη παραγωγικές (1782, 1784, 1786…). Ενδεικτικά αναφέρουμε το δάκο, ο οποίος κατέστρεφε όλη τη σοδειά. Η καταπολέμηση ή η μη διάδοσή του ήταν αδύνατες λόγω της καθυστέρησης της συλλογής και της άλεσης του καρπού, λόγω του ύψους των δένδρων και της ανεπάρκειας των ελαιοτριβείων. Η «φυλλοξήρα» ήταν άλλη ασθένεια κατά την οποία ξηραίνονταν μικρά και μεγάλα μέρη του δένδρου, ο «πυρηνοτρήτης», η «ψύλλα», διάφορες «ψώραι» , το «κυκλοκόνιον», η «καπνία» και η «παστέλα». Επίσης η υγρασία του εδάφους, οι ψυχροί άνεμοι τον Απρίλη από τα βουνά της Ηπείρου αλλά και οι θερμοί νοτιανατολικοί άνεμοι το Μάη συντελούσαν στη μη γονιμοποίηση των ανθέων.[72] Στα παραπάνω θα έπρεπε να προστεθεί και η έλλειψη εργατικών χεριών με αποτέλεσμα να καθυστερεί η συλλογή του καρπού[73] και κατ΄ επέκταση η άλεσή του. Το γεγονός ότι μπορούσε ο καρπός να έχει αποσπασθεί μέχρι και τρεις μήνες πριν την άλεση και βρισκόταν αποθηκευμένος ή στο έδαφος επηρέαζε και την ποιότητα του λαδιού.[74]

Ο προαναφερθείς τρόπος συγκομιδής της ελιάς επηρέαζε και την ποιότητα του παραγόμενου λαδιού. Όπου η συγκομιδή γινόταν με ράβδισμα εξαγόταν λάδι πολύ καλής ποιότητας, όμως στην Κέρκυρα που άφηναν τις ελιές να πέφτουν στο έδαφος απ΄ όπου τις μάζευαν μετά από καιρό το λάδι είχε μεγαλύτερη οξύτητα. Από την άλλη στους Παξούς που τις μάζευαν αμέσως και τις άλεθαν, το λάδι τους ήταν καλύτερο από το κερκυραϊκό.[75] Οι ελιές που μαζεύονταν με καθυστέρηση έδιναν λάδι κατώτερης ποιότητας (άσπρο). Όσες μαζεύονταν την περίοδο της ωριμότητας, δηλαδή μόλις άρχιζε να μαυρίζει ο καρπός έδιναν περισσότερο και καλής ποιότητας λάδι. Τέλος οι ελιές που μαζεύονταν πριν την ωρίμανση έδιναν λάδι ανώτερης ποιότητας αλλά σε μικρότερη ποσότητα. Στην Κέρκυρα λόγω του ύψους των δένδρων και των λόγων που προαναφέρθηκαν ίσχυε η πρώτη περίπτωση.[76]

---

72. Παπαβλασόπουλος, *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα*, ό.π., σελ. 122-123. Βλασόπουλος, «Στατιστικαί και ιστορικαί περί Κερκύρας ειδήσεις», ό.π., σελ. 105-106.
73. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα,* ό.π., σελ. 145.
74. ό.π. σελ. 152-153.
75. Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι στον ελλαδικό χώρο», ό.π., σελ. 111. Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραικού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π, σελ. 209.
76. Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραικού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π, σελ. 209.

Ακόμη ο τρόπος φύλαξης του λαδιού μπορούσε να επηρεάσει και την ποιότητά του. Στην Κέρκυρα χρησιμοποιούσαν πήλινα δοχεία (καπάσες) ή πέτρινα (πέτρινες πίλες). Σε κάποιες περιπτώσεις και πήλινα κιούπια. Έτσι το λάδι λόγω του υλικού των δοχείων (πηλός ή πέτρα) «τάγγιζε».[77] Αντίθετα στους Παξούς αποθήκευαν το λάδι σε στέρνες ανοιγμένες σε βράχο δίπλα στα σπίτια τους. Τις διατηρούσαν πεντακάθαρες και δεν κινδύνευαν να σπάσουν, όπως τα πήλινα δοχεία των Κερκυραίων.[78] Μάλιστα στους Παξούς μάζευαν τις ελιές αμέσως μόλις έπεφταν στο έδαφος και τις άλεθαν άμεσα. Πάντως, κατά τον Χ. Scrofani το 1795 το κερκυραϊκό λάδι ήταν το τέταρτο κατά σειρά σε ποιότητα μετά της Προβηγκίας, της Τοσκάνης και της Γένοβας.[79]

3.4 Εκτίμηση ποσότητας - ποιότητας ελαιολάδου

Στα συμβόλαια μεταξύ ιδιοκτητών ελαιοφυτειών και αγροληπτών καθορίζονταν η ακριβής ποσότητα ελαιολάδου που έπρεπε να λαμβάνουν οι πρώτοι από τους δεύτερους σε κάθε σοδειά. Για να προσδιορισθεί κάθε φορά αυτή καθιερώθηκε ο θεσμός του εκτιμητή. Οι εκτιμητές (πρακτικοί ή στιμαδόροι) ήταν δύο, ένας από την πλευρά του αγροδότη και ένας από την πλευρά του αγρολήπτη. Αυτοί μάλλον ανήκαν σε μια «αγροτική ελίτ».[80] Ο χρόνος εκτίμησης είχε καθορισθεί μετά τις 18 Οκτωβρίου ή μέχρι τις 8 Νοεμβρίου αν υπήρχε ασθένεια. Σ΄ αυτή τη περίπτωση ο φθαρμένος καρπός θα είχε πέσει μέχρι τότε και η εκτίμηση θα γινόταν ανάλογα. Προσβολή του καρπού μετά τις 8 Νοεμβρίου δεν λαμβάνονταν υπόψη. Μετά την πραγματοποίηση της εκτίμησης ο αγρολήπτης έπρεπε να καταβάλει στον ιδιοκτήτη την ποσότητα στην οποία κατέληγε αυτή. Σοβαρά προβλήματα για τον αγρολήπτη αναδύονταν όταν αυτός αδυνατούσε για τον οποιοδήποτε λόγο να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του. Τότε έπρεπε να απευθυνθεί σε τοκογλύφους, σε περίπτωση δε μη πληρωμής των τελευταίων μεταβίβαζε ως ενέχυρο τα αγροληπτικά του δικαιώματα. Έτσι κατέληγε σε οικονομική καταστροφή.[81]

---

77. Παπαβλασόπουλος, *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα*, ό.π., σελ. 127.

78. Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, «Πληροφορίες για την ελιά και το λάδι στον ελλαδικό χώρο», ό.π, σελ. 114.

79. ό.π. σελ. 111.

80. Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Από τις κοινότητες καλλιεργητών στο χωρίον», Πρακτικά (τ. Β΄) *Ζ΄ Πανιόνιου Συνέδριου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2012*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004, σελ. 430.

81. Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραϊκού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π., σελ. 208-209. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 226.

Οι εκτιμητές πέραν των ανωτέρω πραγματοποιούσαν και εκτιμήσεις για αξία ελαιοδένδρων.[82] Σε πράξη που αναφέρεται σε εκτίμηση ελαιοδένδρου «οι κιρ Δήμος Ροής και κιρ Γιάννης Γουληαρμής, πραχτικούς και η δίο από χωρίω Καλαφατιόναις, τιμητέ και εξετημοτέ…ήδαν αυτήν καταλεπτός και την ετίμησαν σήντα με το φρούτο…».[83]

4. Τύποι αγροτικών συμβάσεων σχετικών με το λάδι

Η παραγωγή του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα εκτός των άλλων καθοριζόταν και από τη μορφή των υπαρχουσών ή υπό διαμόρφωση αγροληπτικών σχέσεων. Οι κυριότεροι τύποι των σχετικών συμβάσεων που απαντώνται στα μελετώμενα νοταριακά πρωτόκολα είναι οι παρακάτω:

4.1 Σολιάτικο, συγκράτεια, κανισκεψία, πάκτο, μισοφυτεψιά

α) Σολιάτικο: Επρόκειτο για εμπράγματη σχέση, διηνεκή, κληρονομητή και μεταβιβαστή.[84] Με τα χρόνια εξελίχθηκε στην εμφύτευση. Ο φεουδάρχης παραχωρούσε ένα αγροτικό ακίνητο στον εμφυτευτή και λάμβανε μια ετήσια αντιπαροχή, τον «κανόνα». Η αντιπαροχή αυτή συνίστατο σε χρήμα και σπανιότερα σε ποσότητα κάπου αγαθού.[85] Τα παραπάνω χαρακτηριστικά υποδηλώνονται στις σχετικές συμβολαιογραφικές πράξεις με συγκεκριμένες φράσεις. Ως τέτοιες είναι « έδωσεν και σωματικώς επαρέδωσεν προς τον παρόντα … και προς τους αυτού κληρονόμους και διαδόχους και εις τον αιώνα τον άπαντα », « και εσολδίασε προς αυτόν και τους αυτού κληρονομοδιαδόχους ».[86] Οι συμβαλλόμενοι ήταν φεουδάρχες ή ευγενείς
και αγρότες αλλά μπορεί να ήταν και μόνο αγρότες [87] ή η σύμβαση να γινόταν με κάποια μονή.[88] Όσον αφορά τους φεουδάρχες, αυτοί κατάρτιζαν συμβάσεις μετά από ειδική άδεια που τους χορηγούσε η βενετική αρχή. Μπορούσαν να παραχωρούν τα ακαλλιέργητα κτήματά τους με παροχή κανόνων ενώ δεν μπορούσαν να τα πωλούν, να τα δωρίζουν ή να τα διαθέτουν διαφο-

---

82. Νοτ. Βερβ. πρ. 44,53β,54.
83. Νοτ. Βερβ. πρ. 44.
84. Γεώργιος Ε. Ροδολάκης, *Αγροτικές Συμβάσεις στην Κέρκυρα (15ος- 16ος αιώνα),* Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1997, σελ.,439.
85. Δημήτριος Ε.- Γ. Καρύδης, «Σολιάτικο», Πρακτικά (τ. Θ΄) *Ι΄ Διεθνούς Πανιόνιου Συνέδριου, Κέρκυρα 30 Απριλίου - 4 Μαΐου 2014*, Εταιρία Κερκυραικών Σπουδών, Κέρκυρα 2016, σελ.107,108.
86. Νοτ. Βραν. πρ. 66. Νοτ. Τοξ. 267. Νοτ. Σπυρ. 71, 72, 80, 188, 193, 203, 302. Νοτ. Βερβ. 19, 28, 78. Νοτ. Φαρμ. πρ. 56,76.
87. Νοτ. Σπυρ. πρ. 203 και Νοτ. Κατ. πρ. 351,376,438,463,465,500.
88. Νοτ. Βερβ. πρ. 28.

ρετικά.[89] Ο εμφυτευτής μπορούσε να μεταβιβάσει, πωλήσει, δωρίσει, κληροδοτήσει το σολιάτικο με την υποχρέωση να πληρώνεται ο κανόνας από το νέο δικαιούχο, « σύντα και με το βάρος αυτού, όπερ πληρώνει εις πάσαν εσχάτην του Αυγούστου».[90] Τέλος, επειδή το σολιάτικο ήταν σύμβαση ελεύθερα λυόμενη, ήταν δυνατόν να ακυρωθεί με αμοιβαία συναίνεση των συμβαλλομένων για τον οποιονδήποτε λόγο. Συναντάμε τέτοια πράξη, που όμως αφορά σολιάτικο σε οικία, όπου οι συμβαλλόμενοι μισέρ Απόστολος ο Αραβανής από τη μία πλευρά και Ματθαίος Κύριλλος και Νικόλαος Ράδος από την άλλη ακύρωσαν το σολιάτικο που αφορούσε ένα «οσπήτιον» που ανήκε στον πρώτο.[91]

β) Συγκράτεια: Επρόκειτο για εμπράγματη σχέση, διηνεκή, κληρονομητή και μεταβιβαστή. Εδώ ο αγρολήπτης πλήρωνε από την ετήσια πρόσοδο μερίδιο – ποσοστό. Εδώ έγκειται και η βασική διαφορά από το σολιάτικο. Σε γενικές γραμμές ίσχυαν οι ίδιες ρυθμίσεις που ίσχυαν για το σολιάτικο. Ο αγρολήπτης έδινε στον αγροδότη ποσοστό, συνήθως το ένα δέκατο και μαζί με αυτό δίνονταν και άλλες παροχές. Σε σχετική πράξη αναφέρεται ότι «ο ευγενείς μισέρ Πιέρος ο Φφιομάχος … δια μέρους της ενδόξου μονής της Αναλύψεως εσυμφώνησε με τον Αντώνιο τον Καφαράκη (και τον υιόν του) … κρατούν χωράφια … δίνοντας προς τη ρηθήσα μονήν της Αναλύψεως δέκατον εξ ήτη ήθελεν αποδίδει και κότα και πίτα».[92] Οι επιπλέον παροχές, εκτός από το συμφωνημένο ποσοστό, χαρακτηρίζονταν και ως «κανίσκια», δηλαδή δώρα.

γ) Κανισκεψία: Επρόκειτο για πρόσκαιρη καλλιέργεια που συνήθως διαρκούσε πέντε χρόνια. Κατά τα υπόλοιπα ήταν όμοια με τη συγκράτεια. Το πρόσκαιρο της πράξης μπορούσε να εξελιχθεί σε διηνεκές. Μετά τα πέντε χρόνια ή γινόταν σιωπηρά ανανέωσή της ή γινόταν νέο συμβόλαιο τύπου σολιάτικού ή συγκράτειας.[93]

δ) Πάκτο: Επρόκειτο για την κοινή μίσθωση πράγματος. Οι ιδιοκτήτες εκμίσθωναν σε τρίτους τα κτήματά τους. Η διάρκεια κυμαινόταν από ένα έως τα έσσερα χρόνια. Το μίσθωμα

---

89. Ροδολάκης, *Αγροτικές Συμβάσεις στην Κέρκυρα (15ος- 16ος αιώνα)*, ό.π, σελ. 441- 442 και

90. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462)*,ό.π., σελ. 494-496. Νοτ. Σπυρ. πρ. 203.

91. Καρύδης, «Σολιάτικο», ο.π., σελ. 108. Νοτ. Σπυρ. πρ. 80.

92. Νοτ. Τοξ. πρ. 214.

93. Ροδολάκης, *Αγροτικές Συμβάσεις στην Κέρκυρα (15ος- 16ος αιώνα),* ό.π., σελ. 448. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462),* ό.π., σελ. 496-497. Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραϊκού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π., σελ. 208.

οριζόταν σε χρήμα ή σε είδος.[94] Τα πρωτόκολλα των εξεταζόμενων νοταρίων βρίθουν από «πακτώσεις».[95] Μπορεί να αφορούν ή στο χώρο με τα δένδρα [96] ή μόνο στην καρποφορία τους, δηλαδή πάκτωση της εσοδείας.[97] Χαρακτηριστικές οι φράσεις « επάκτωσε προς αυτόν τινά ριζάρια ελαϊκά … δια λάδι ξέστες δύο, καθαρώ, αρεσκούμενο « ή « επάκτωσεν προς αυτόν όλην την καρποφορίαν των ελαϊκών δένδρων». Το μίσθωμα στις πακτώσεις που αφορούν ελαιόδενδρα ή την καρποφορία τους δινόταν συνήθως σε λάδι, μπορούσε όμως να δοθεί και σε χρήμα. Σε σχετική πράξη αναφέρεται ότι ιερείς της μονής της Αγίας Τριάδος επάκτωσαν ελιές της μονής «δια λάδι ξέστες επτά, ταις οποίες επληρώθησαν προς το παρόν προς άσπρα είκοσι εξ την καθέν μίαν ξέστα ».[98] Το μίσθωμα καθοριζόταν στο μισό της παραγωγής, «ο Σερ Τζουάννης ο Καβάσιλας εσυμφώνησε με τον Νικήτα και επάκτωσεν προς αυτόν όλην την καρποφορίαν των ελαικών δενδρών … και όλαις ταις έτεραις ημησιακαίς»[99] ή σε κάποια συγκεκριμένη ποσότητα ελαιολάδου, «ο Ανδρέας Θεοτόκης συνενφώνισεν μετά του κιρ Ιωάννι Μέξα και παχτώνι προς αυτόν τον καρπόν των ελαιών του … και δια πάχτος εσηνφώνισαν δια ελεόλαδο καθαρό και όμορφο ξέσταις οχτώ»[100] ή σε χρήματα εξ ολοκλήρου, «ο μισέρ Τζουάννης ο Πετριτής εσυμφώνησε με τον μισέρ Πιέρον τον Οφφιομάχον και επάκτωσεν προς αυτόν … δένδροι ελαικά … τον καθέν χρόνο υπέρπυρα ρ΄»[101] ή ένα μέρος του σε λάδι και το υπόλοιπο σε χρήματα, «ο κιρ Ιωάννης Μαρτζούκος συνενφώνισεν μετά του κιρ Γιοργάκι Πάσκο και επάχτοσε προς αυτόν τον καρπόν των ελαιών του…δια πάχτο εσυνενφώνισαν δια ελεόλαδο καθαρό και όμορφο ξέσταις τέσερις … έλαβε ο Μαρτζούκος από τον Πάσκο ρεάλια προς 10 το καθέν ήκοση ης σε τζεκίνια χρισά δύο».[102] Αναφέρεται επίσης σε πράξη ότι, σε περίπτωση αδυναμίας να δοθεί η συμφωνηθείσα ως μίσθωμα ποσότητα λαδιού να δοθεί κρασί, «εάν δεν ήθελεν σώση να τον πληρώση το άνωθεν χρέως εκ το λάδι, να του δίδη τόσω κρασύ προς άσπρα

---

94. Ροδολάκης, *Αγροτικές Συμβάσεις στην Κέρκυρα (15ος- 16ος αιώνα),* ό.π., σελ. 449-450.
95. Νοτ. Τοξ. πρ. 96,143,171,183, 258 και Νοτ. Κατ. πρ. 349 και Νοτ. Φαρμ. πρ. 87 και Νοτ. Σπυρ. πρ. 46,73,77,155 178,191,204,206 και Νοτ. Αγαπ. πρ. 174,229,323,330,341,348,356,658 και Νοτ. Βερβ. πρ. 21,23,32,62,63,66,67,68,75,99 .
96. Νοτ. Σπυρ. πρ. 46,365,366.
97. Νοτ. Τοξ. πρ. 171.
98. Νοτ. Σπυρ. πρ. 155
99. Νοτ. Τοξ. πρ. 171
100. Νοτ. Βερβ. πρ. 66.
101. Νοτ. Τοξ. πρ. 258. Νοτ. Βερβ. πρ. 23.
102. Νοτ. Βερβ. πρ. 21.

δέκαέξ το καθέν μέτρω».[103] Πολύ συχνά οριζόταν ότι το λάδι θα παραδίδεται στο σπίτι του ιδιοκτήτη.[104] Σε άλλες περιπτώσεις συνυπήρχε η πάκτωση της σοδειάς ή των ελαιοδένδρων με πάκτωση ελαιοτριβείου, «ο σινιόρ Τουρλινός συνενφώνισεν μετά τους κιρ Στάμο Σπύνουλα και κιρ Θεοδορή Κυλαδυνού … και παχτόνι προς αυτούς ομού και ηνσολιδουμ το ελεουτρουβίο του φορνίδο και αλεθούμενο κατά την συνήθειαν σήντα και με τον καρπόν των ελεών..».[105] Επίσης με το ίδιο συμβόλαιο πακτώθηκε και το μερτικό από ελιές που έχουν σε διάφορους τόπους, «ο κυρ Αλιβίζης ο Καστρίτζης εσυμφώνησεν με τον Στέφανον τον Μηνά … και επάκτωσεν προς αυτόν τα ελαϊκά δένδροι άτινα έχει εις τόπους λεγομένους στα Βαρά, εις τα Λιβαδάκια και εις το Κόμα…».[106] Από την αναφορά της έννοιας «μερτικό» που απαντάται σε πολλές πράξεις πακτώσεων, διαφαίνεται η ύπαρξη μη αυτόνομης περιουσίας, κάτι αντίστοιχο με το σημερινό εξ αδιαιρέτου, όπου ο κάθε ιδιοκτήτης κύριος μπορούσε να διαθέσει το μερτικό του όπως ήθελε, «ο Παπά κυρ Γεώργιος ο Κομίτης…επάκτωσε προς αυτόν όλον του το μερτικόν από τα ελαϊκά δένδροι, οπού έχει…».[107] Σε κάποιες περιπτώσεις οι όροι ήταν πιο σύνθετοι, όπως π.χ. «επιβαλλόταν» η πρόσληψη κάποιου εργάτη «ο Μισέρ Ντζουάννης ο Χατζήκης εσυμφώνησε με τον Καλοιωάννη τον Μόρφη…επάκτωσε προς αυτόν ελαϊκά δένδροι …ο ρηθείς Μόρφης να βάλει δύο συντρόφους ή όσους του φανή να μαζόνουν των καρπόν αυτών…»[108] ενώ σε άλλες εξασφαλίζεται η προστασία των ελαιοδένδρων και η απαγόρευση κοπής τους, «… και υποσχόμενος ο μαστρο Γεώργιος να μαζόξη ταις άνωθεν ελαίς με προσοχήν και να μην κόπτη αιταίς… και αν ήθελαν ευρεθή κομένες, να πίπτει εις την ζημίαν ο αυτός κυρ Γεώργιος».[109]

Υπάρχουν και περιπτώσεις επιπάκτωσης. Δηλαδή ο αρχικός πακτωτής το ξαναπάκτωνε σε κάποιον άλλο, «ο κυρ Γεώργιος Μαζαράκις συνεφώνησε μετά του κυρ Γεωργίου Πρίφτη και επάκτωσε προς αυτόν όλαις ταις ελαίς έχει ο ρηθείς Γεώργιος Μαζαράκις πακτωμένες από τον Κονταράτο και την θυγάτηρ αυτού...».[110] Δηλαδή διακρίνουμε σχέσεις εκμετάλλευσης σύνθετες. Υπήρχε ο κύριος ιδιοκτήτης, ο κάτοχος, ο πρώτος πακτωτής όμως αυτός το πάκτωνε σε κάποιον άλλο. Ιδιαίτερη σύνθετη περίπτωση αποτελούσε η επιπάκτωση εισοδημάτων βαρωνίας.[111] Εδώ

---

103. Νοτ. Σπυρ. πρ. 271.
104. Νοτ. Τοξ. πρ. 171.
105. Νοτ. Βερβ. πρ. 63.
106. Νοτ. Αγαπ. πρ. 229.
107. Νοτ. Αγαπ. πρ. 341.
108. Νοτ. Αγαπ. πρ. 323.
109. Νοτ. Σπυρ. πρ. 357. Νοτ. Βερβ. πρ. 66.
110. Νοτ. Σπυρ. πρ. 224.
111. Νοτ. Βερβ. πρ. 35.

γίνεται αναφορά σε διαδοχικούς επιπακτωτές και καλλιεργητές «κολόνους». Διαφαίνονται σχέσεις αλληλεξάρτησης, φεουδαλικές που θυμίζουν τελετή περιβολής. Πάντως σε κάθε περίπτωση αλλαγής πακτωτών, ο ιδιοκτήτης ελάμβανε το πάκτο από τον τελευταίο καλλιεργητή, όπως στην περίπτωση που τέσσερις πακτωτές ελαιών της μονής Αγίας Τριάδος τις πάκτωσαν στον Γεώργιο Κασφίκην και «ένε υποσχόμενος ο ρηθείς μάστρο Γεώργιος να δώση προς τη μονήν των Αγίων πάκτος ξέστες σαράκοντα οκτώ …».[112]

Ως συμβαλλόμενα μέρη σε αγροτικές συμβάσεις, και ειδικότερα σε πακτώσεις, ξεχώριζαν οι μονές που πάκτωναν με αντιπρόσωπο τον ηγούμενο, «ο μισέρ Ιάκωβος ο Σασουπράνος ως αδελφός της Υπεραγίας Θεοτόκου της Παλαιοπολίτησας… ως ευρισκόμενος πριόρης της άνωθεν μονής… επάκτωσε ριζάρια τριάκοντα».[113] Οι μονές κατείχαν σημαντική περιουσία τόσο σε ελαιόδενδρα όσο και σε ελαιοτριβεία. Και εδώ παραχωρούνταν είτε το κτήμα είτε ο καρπός είτε το ελαιοτριβείο της μονής.[114] Τα μοναστήρια δηλαδή λειτουργούσαν ως παραγωγικές μονάδες. Έχει μάλιστα ήδη αναφερθεί ότι η μητρόπολη καθόριζε το ύψος του μισθώματος.[115] Υπάρχει επίσης συμβολαιογραφική πράξη όπου η πάκτωση ανανεώθηκε πριν λήξει η προηγούμενη.[116] Πιθανόν «άριστη» η σχέση κατόχου και και πακτωτή. Πάντως γενικά το πάκτο, όταν δινόταν σε χρήματα, προπληρωνόταν.[117] Ο αγρολήπτης αναλάμβανε μαζί με την πάκτωση και όλα τα προηγούμενα «βάρη» του κτήματος. Διαφορετικά αναφερόταν ο όρος ελεύθερο, «παχτώνει προς αυτόν τον παρόντα καρπό των ελεών….. ελεύθεραις».[118] Επίσης ο καλλιεργητής έπρεπε να δώσει το πρώτο λάδι της εσοδείας, άρα και το καλύτερο, περίπου στο μήνα Δεκέμβριο, και να το φέρει στην οικία του ιδιοκτήτη, «διά πάχτος εσυνφώνησαν διά ελαιόλαδο καθαρό και όμορφο… το οπίο υπόσχετε ... να το φέρη και κομίση έως εδώ εις την χώρα εις την ηκίαν του… τον ερχόμενον Δεκέμβριον του παρόντος χρώνου».[119] Σε καμία πράξη δεν έμπαινε κάποια ρήτρα προστασίας του καλλιεργητή, δηλαδή δε λαμβάνονταν υπόψη αντικειμενικές δυσκολίες που ίσως επηρέαζαν την παραγωγή, όπως παγετός ή ασθένεια του φυτού. Γι΄ αυτό άλλωστε συναντάμε και πράξεις διακανονισμού και προηγούμενων χρεών είτε

---

112. Νοτ. Σπυρ. πρ. 234.
113. Νοτ. Σπυρ., πρ. 226
114. Νοτ. Βερβ. πρ. 50,62.
115. Νοτ. Βερβ. πρ. 99.
116. Νοτ. Βερβ. πρ. 32.
117. Νοτ. Βερβ. πρ. 23.
118. Νοτ. Βερβ. πρ. 67.
119. Νοτ. Βερβ. πρ. 66.

από σολιάτικα είτε από πακτώσεις που δεν είχαν έγκαιρα εξοφληθεί.[120] Στις νοταριακές πράξεις του Σπυρίδωνα Βερβιτζιώτη το πάχτος οριζόταν σε ξέστες για κάθε *αλεσιά*. Αλεσιά ελαιών ή δημητριακών ήταν η ποσότητα που μπορεύσε να αλεστεί μονομιάς. Άρα παρατηρούμε μια διαφοροποίηση στον τρόπο καθορισμού της ποσότητας του μισθώματος, με την έννοια ότι αυτό δεν καθοριζόταν εξαρχής απόλυτα, «… και δια πάχτο εσυνενφώνισαν διά ελεόλαδο καθαρό και όμορφο ξέσταις τέσσερις και μίλτρο ένα την κάθε αλεσιά».[121]

Επίσης μέσα από νοταριακές πράξεις αναδεικνύεται ο «επαγγελματίας πακτωναραίος». Αυτός έκανε πάκτο « όσα οπού μπορέσει να κάνει » είτε σε ελιές, είτε σε καρπό, είτε σε ελαιοτριβείο και έβαζε « συντρόφους » να δουλεύουν. Αναφέρονται λεπτομερείς όροι συνεργασίας. Συγκεκριμένα ο μισέρ Αντρούτζος Αγιότης κάτοικος στο Μαντούκι έβαλε δύο σηντρόφους τους κιρ Σπύρο Περούλη και κιρ Νικολέτω Μοραίτη, έκαναν διάφορα πάκτα σε ελαιόδενδρα και σε ελαιοτριβείο και αποφάσισαν αφού πληρώσουν το πάκτο και όλα τα έξοδα το κέρδος να γίνεται τέσσερα μερτικά από τα οποία ο Αγιότης θα έπαιρνε τα δύο και μισό και οι δύο σύντροφοι το ένα και μισό. Σε περίπτωση ζημιών ο καθένας θα πλήρωνε το μερτικό του.[122] Άρα διαφαίνεται η τάση για εμπορευματική και βιοτεχνική δραστηριότητα προκειμένου να εξασφαλιστεί το λάδι προς εμπορία.

ε) Μισοφυτεψιά: Επρόκειτο για σύμβαση με την οποία παραχωρούνταν στον αγρότη καλλιεργητή ένα αγροτικό ακίνητο για φύτευση. Όταν αυτός δημιουργούσε τη φυτεία, αποκτούσε δικαίωμα συγκυριότητας εξ αδιαιρέτου κατά ένα δεύτερο και έπρεπε να δίνει στον ιδιοκτήτη το ένα τέταρτο της παραγωγής. Η μισοφυτεψιά μπορούσε να είναι διηνεκής και κληρονομητή.[123] Χαρακτηριστικές φράσεις που συναντάμε στους νοτάριους είναι οι ακόλουθες : « έδωσεν και επαρέδωσεν … εις όνομα ημισοφυτευσίας … και οφίλει έχειν και αεί νέμεσθαι … μετά των κληρονόμων και διαδόχων αυτού »,[124] « ίνα το καλλιεργεί αεί και πάντα αυτός και οι αυτού κληρονόμοι και διάδοχοι εις αύξησιν και ουχί εις ελάττωσιν».[125] Η σύμβαση αυτή αφορούσε κυρίως τη δημιουργία αμπελιού που όμως η φυτεία μπορούσε να συμπληρωθεί με ελιές ή άλλα δένδρα, «καλλιεργήσει και φιτεύσει αυτό κλήματα και έτερα δένδρ(η) κάρπιμα και

---

120. Νοτ. Βερβ. πρ. 28,67.

121. Νοτ. Βερβ. πρ. 21,81.

122. Νοτ. Βερβ. πρ. 72,73.

123. Καρύδης, «Σολιάτικο», ό.π., σελ.110. Ροδολάκης, *Αγροτικές Συμβάσεις στην Κέρκυρα (15ος- 16ος αιώνα)*, ό.π., σελ. 450.

124. Νοτ. Βραν. πρ. 2.

125. Νοτ. Τοξ. πρ. 54,66,136,166,182,246 και Νοτ. Σπυρ. 65 και Νοτ. Αγαπ. 340.

άκαρπα», «αποκαταστήσουσιν αυτώ αμπέλιον… γιομείζοντας αυτώ γύρωθεν ελαϊκά δενδροις».[126] Στα συγκεκριμένα συμβόλαια έμπαινε και ένας όρος προστασίας του καλλιεργητή από τον ιδιοκτήτη που αναφέρεται με τη φράση «διαυθεντίζειν». Έτσι σε πράξη αναφέρεται ότι «ο Μισέρ Ιάκωβος ο Ράλλης επαρέδωσε προς τον Ιωάννη τον Λαμπίρη … τον ειρημένο τόπον και ποιήσει αυτόν αμπέλιον». Στη συνέχεια τονίζεται ότι από το παραγόμενο κρασί και λάδι θα λάμβανε τα τρία μέρη ο Ιωάννης και το ένα ο ιδιοκτήτης. Στο τέλος αναφέρεται ότι «οφείλουν διαυθεντίζειν τον ειρημένον Ιωάννην και όλους τους αυτού κληρονόμους και διαδόχους».[127]

4.2 Λοιπές αγροτικές συμβάσεις

Στα μελετώμενα κείμενα συναντήσαμε πράξεις νοταριακές με τον τίτλο «αγροτικές συμβάσεις». Σε αυτές διακρίνουμε χαρακτηριστικά των προαναφερθεισών συμβάσεων ή περιλαμβάνουν ιδιαίτερες συμφωνίες ανάμεσα στον ιδιοκτήτη γης και τον καλλιεργητή. Γενικά πρόκειται για συμβάσεις περισσότερο προσωπικού χαρακτήρα, που εξυπηρετούσαν ποικίλες ανάγκες κατά περίπτωση. Σίγουρα βέβαια κινούνταν στο γενικότερο πλαίσιο των προηγούμενων αγροληπτικών συμβάσεων. Διακρίνουμε τις εξής περιπτώσεις:

α) Συμβάσεις που παρουσιάζουν ένα συνδυασμό των παραπάνω πράξεων στις διάφορες παραμέτρους τους. Είτε ήταν αυτόνομες είτε όχι οι ελιές, καθοριζόταν η καλλιέργειά τους και το λάδι να μοιράζεται «εξ ημισείας» ή να λαμβάνουν οι ιδιοκτήτες το ένα τρίτο, το ένα τέταρτο ή το ένα έκτο της παραγωγής του λαδιού [128] καθώς και διάφορα χαρίσματα.[129] Αλλού οριζόταν ο αγρολήπτης να προβεί σε συγκεκριμένες εργασίες. Έτσι ο παπα κυρ Φώτιος ο Παλατιανός έδωσε όλες τις ελιές που είχε στην περιοχή των Μαμάλων στον κυρ Νικόλαο Μωραΐτη με την υποχρέωση ο Μωραΐτης να τις «εξελακώσει … αναχώσει… να ταις μάση μυσιακαίς … να φέρνη το λάδι, το μερίδιο του άνωθεν ιερέως, εις το οσπήτιον αυτού». Επίσης ο Μωραΐτης θα είχε και μια ξέστα λάδι χάρισμα και όταν «εξεχώσουν» τις ελιές μισή ξέστα κρασί και όταν τις αλέσουν να κάνουν τα έξοδα της τροφής εξ ημισείας.[130]

β) Συμβάσεις που περιλαμβάνουν ανταλλαγή περιουσιακών στοιχείων. Έτσι ανταλλάσσονταν χωράφια/αμπέλια/ζώα ακόμα και σπίτια με ελαιόδενδρα.[131] Σε πράξη αναφέρεται ότι ο κυρ Σταμάτιος Βριόνης από τον Άγιο Ματθαίο «έδωσεν και επαρέδωσεν»

---

126. Νοτ. Βραν. πρ. 2 και Νοτ. Τοξ. πρ. 136 και Νοτ. Μον. πρ. 80,83,89,91,174,186,243,246,253.
127. Νοτ. Τοξ. πρ. 54. Ομοίως πρ. 66,81,136.
128. Νοτ. Σπυρ. πρ. 271. Νοτ. Αγαπ. πρ. 451 ,526,587. Νοτ. Βερβ. πρ. 24.
129. Νοτ. Σπυρ. πρ. 281.
130. Νοτ. Σπυρ. πρ. 81.
131. Νοτ. Μον. πρ. 1, 223, 250. Νοτ. Βαρ. πρ. 70. Νοτ. Κατ. πρ. 283,312. Νοτ. Φαρμ. πρ. 3,22. Νοτ. Αλεξ. πρ. 93.

στον αδελφό του Βασίλειο Βριόνη «δι ανταλαγήν και δι΄ ανταλαγής» σπίτι με υπόστεγο και κήπο και έλαβε ελαιόδενδρα.[132]

γ) Συμβάσεις σχετικές με την ελαιοτριβή. Σε αγροτική σύμβαση πέραν των άλλων καθοριζόταν οι αγρολήπτες Αρσένιος Σαραβαλιότης και Θωμάς Γραμματικόπουλος να φέρουν τον καρπό από τις ελιές για αν αλεστεί «εις το λιοτριβίον της παρούσης κυρα Αλεξάνδρας…».[133] Σε άλλη σύμβαση μπήκε ο όρος να είναι παρών στο ελαιοτριβείο ο ιδιοκτήτης, «και εις το λιοτριβίον να ανακράζουν τον ειρημένο μισερ Περώταν[134] είτε έτερον όστις θέλει είστεν δι΄ αυτόν δια να επιβλέπουν τα δικαιώματα αυτού».[135]

δ) Συμβάσεις επέκτασης της ελαιοπαραγωγής. Σε αγροτική σύμβαση ο μισέρ Ρίτζος και ο κυρ Νικόλαος ο Μπρούτζος έδωσαν στον κυρ Γεώργιο Λαμποβίτη λόγγο και γη είτε για να γίνει χωράφι είτε για να γίνει αμπέλι είτε για να κεντρωθεί και να φυτευτούν ελιές.[136] Σε άλλη περίπτωση η κυράτζα Μαργαρίτα έδωσε στον κυρ Μιχάλη τον Γραμματικόπουλο χωράφια να τα «εξεσφαλήση και ημερώση» και να φτιάξει αμπέλι και να βάλει γύρω – γύρω ελιές.[137]

ε) Άλλες συμβάσεις. Αφορούν ιδιάζουσες περιπτώσεις. Σε σύμβαση ο μισέρ Μιχάλης Αβράμης είχε παραχωρήσει στον Ιωάννη Σκυλίτζη χωράφι με αμπέλι και τα ελαιόδενδρα, αλλά λόγω διαφόρων εκδουλεύσεων του Ιωάννη προς αυτόν η τεταρτία μεταβάλλεται σε πέντατο.[138] Αλλού ο ιδιοκτήτης Θεόδωρος Γατζούλης και ο ο Ιάκουμος Πουλημένος συμφώνησαν σχετικά με την ρύθμιση της ζημιάς που έγινε κατά τον εμβολιασμό των ελιών του πρώτου.[139]

Τελικά, όπως έχει ήδη αναφερθεί οι αποφάσεις της Βενετίας για την ελαιοκαλλιέργεια έφεραν αλλαγές στις σχέσεις ιδιοκτησίας, κυριότητας, κατοχής και νομής των γαιών και των

---

132. Νοτ. Φαρμ. πρ. 3.
133. Νοτ. Αγαπ. πρ. 164.
134. Στην πράξη 507 του Νοτ. Αγαπητού ο πρώτος συμβαλλόμενος αναφέρεται ως ο «ευγενής μισέρ Περότας ο Πετριτής». Ανάλογες αναφορές έχουμε στις πράξεις 3 και 38 του Νοτ. Τοξότη, «ο ευγενείς μισερ Ιάκωβος ο Δόντις» και «ο ευγενείς μισερ Ανδριόλος ο Δεληγότος, μπαρούνος των Κορυφών» αντίστοιχα. Η ευγένεια προϋπέθετε αρχικά την κατοχή φέουδου ή αργότερα την συμμετοχή στο συμβούλιο και την κατοχή της αστικής ιδιότητας. Αναστασία Παπαδία – Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας*, ό.π., σελ. 321-323.
135. Νοτ. Αγαπ. πρ. 507.
136. Νοτ. Κατ. πρ. 215.
137. Νοτ. Αγαπ. πρ. 587.
138. Νοτ. Φαρμ. πρ. 136.
139. Νοτ. Φαρμ. πρ. 164.

δένδρων που φύονταν στο έδαφος. Η Βενετική πολιτεία αναγνώρισε ως ανεξάρτητο και αυτοτελές δικαίωμα την κυριότητα του εδάφους αλλά το ίδιο αναγνώρισε και για τη νομή των ελαιοδένδρων και του καρπού τους που φυτεύονταν σ΄αυτό. Έτσι η ελαιοφυτουργία δημιούργησε ιδιοκτησία των δένδρων όσον αφορά τους εμφυτευτές, οι οποίοι απέκτησαν κυριότητα κατά την οριζόντια έννοια. Όσον αφορά το φόρο της δεκάτης ο καλλιεργητής πλήρωνε μόνο επί του καρπού και όχι επί της γης γιατί δεν ήταν ιδιοκτήτης της.[140] Τα ελαιόδενδρα τα φύτευαν οι χωρικοί, τα κέντρωναν και γίνονταν συνιδιοκτήτες σ΄ αυτά με τον κύριο του φέουδου. Σε κάποιες περιπτώσεις συνιδιοκτησία ίσχυε μόνο για τους κλάδους του δένδρου όχι για το ριζάρι, δηλαδή για όλο το δένδρο. Ο κύριος είχε ιδιοκτησία κατά το ήμισυ.[141] Σε διαθήκη ο διαθέτης άφησε στη σύζυγό του το μερτικό του από τις ελιές που κέντρωσε ο ίδιος στο Λευχοράκι, αναφέροντας ότι το υπόλοιπο μισό το έχουν οι άρχοντες.[142] Βέβαια τα παραπάνω δε σημαίνουν ότι η θέση και η κατάσταση των αγροτών ήταν ιδανική. Αυτοί οι κληρονομικοί ενοικιαστές των γαιών των ευγενών δεν είχαν δικό τους κτήμα και οι συνθήκες δεν τους επέτρεπαν να το αποκτήσουν. Η ανταμοιβή τους ήταν προκαθορισμένη και ενώ ήταν οι κύριοι συντελεστές της παραγωγής ήταν οι πιο αδικημένοι στην κατανομή του εισοδήματος.[143]

4.3 Εξεγέρσεις χωρικών

Παρά τα μέτρα που πήρε η Βενετία και τα κίνητρα που έδωσε στους αγρότες ώστε να εδραιωθεί η μονοκαλλιέργεια της ελιάς στο νησί, η θέση των τελευταίων ήταν δυσμενής, αδυνατούσαν συχνά να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους και οδηγούνταν στους τοκογλύφους και σε οικονομικό αδιέξοδο. Ταυτόχρονα οι αγρότες υπόκειντο σε αγγαρείες, δημόσιες και φεουδαρχικές, σε επανδρώσεις κατέργων και κάποτε σε τακτική στρατολογία στο

---

140. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 220-221. Καραπιδάκης, «Καθυστερήσεις στην ανάπτυξη και πολιτικές ανάπτυξης στην καλλιέργεια της ελιάς και τη διακίνηση του λαδιού στη Βενετοκρατία», ό.π., σελ. 165.

141. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 121.

142. Νοτ. Κατ. πρ. 387.

143. Λινάρδος,«Η Κερκυραϊκή κοινωνία κατά τη Βενετοκρατία και η εξέγερση των Κερκυραίων χωρικών του 1640», ό.π., σελ. 23. Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραϊκού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π., σελ. 209. Ευάγγελος Δ. Πρόντζας, «Εισοδηματικές ανισότητες στην Κέρκυρα, η ελιά και το αμπέλι», Πρακτικά (τ. Β΄) *Ζ΄ Πανιόνιου Συνέδριου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2012*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004, σελ. 620-621, 626.

Βενετικό στόλο.[144] Οι χωρικοί ζούσαν μέσα στη φτώχια και χωρίς γνώσεις των νόμων. Ως αποτέλεσμα αυτού δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν τα συμφέροντά τους και ο θεσμός του δικηγόρου πρακτικά δεν μπορούσε να λειτουργήσει.[145] Συνέπεια αυτής της κατάστασης ήταν οι ένοπλες εξεγέρσεις των χωρικών κατά τον 17ο αιώνα. Αυτές ξεκίνησαν με άρνηση των αγροτών να εκπληρώσουν τις αγροληπτικές τους υποχρεώσεις.

Σημειώθηκαν τρεις ένοπλες εξεγέρσεις των χωρικών. Στα 1608 εξεγέρθηκαν οι γεωργοί γιατί η χρονιά ήταν άκαρπη και δεν μπορούσαν να πληρώσουν τους φεουδάρχες.[146] Οι φοροεισπράχτορες συνάντησαν αντίδραση στους Μαλακιούς, Αγραφούς, Καβαλούρι, Αγρό και κυρίως στην περιοχή της Λευκίμμης.

Στα 1640 επαναστάτησαν οι γεωργοί του βορείου συγκροτήματος, επειδή δε μπορούσαν να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους. Στη συγκεκριμένη εξέγερση οι αγρότες έφτασαν μέχρι την πόλη της Κέρκυρας στο παλάτι του Βάιλου, κινήθηκαν προς τις φυλακές και ελευθέρωσαν φυλακισμένους για χρέη αγρότες. Και αυτή όπως και προηγούμενη εξέγερση κατεστάλη ένοπλα από το βενετικό στρατό.[147]

Η αγανάκτηση ωστόσο των χωρικών οδήγησε σε επόμενη εξέγερση στα 1652. Ως αίτια αναφέρονται οι σφετερισμοί της περιουσίας των χωρικών κυρίως με το *προστύχι* και η εσκεμμένη καθυστέρηση εκδίκασης των υποθέσεών τους. Αφορμή στάθηκε η απάτη γαιοκτήμονα σε βάρος συγκεκριμένης οικογένειας καλλιεργητών στο βαϊλάτο του Γύρου. Ακολούθησαν πράξεις βίας των χωρικών εναντίον της περιουσίας των γαιοκτημόνων.[148] Η εξέγεση αυτή προκάλεσε αναρχία έξι μηνών στην ύπαιθρο. Την εξέγεση κατέστειλε ο στρατηγός Molin που ήρθε στο νησί γι΄αυτό το σκοπό.[149]

---

144. Λινάρδος,«Η Κερκυραϊκή κοινωνία κατά τη Βενετοκρατία και η εξέγερση των Κερκυραίων χωρικών του 1640», ό.π., σελ. 22.
145. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 134.
146. Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραϊκού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π., σελ. 209.
147. Λινάρδος,«Η Κερκυραϊκή κοινωνία κατά τη Βενετοκρατία και η εξέγερση των Κερκυραίων χωρικών του 1640», ό.π., σελ. 25-27.
148. Έλλη Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, «Κοινωνικά προβλήματα στην Κέρκυρα και αντιμετώπισή τους από τους Βενετούς όπως προκύπτουν από τις πηγές και κυρίως από τα κείμενα των πρεσβειών», *Κερκυραϊκά,* Αθήνα 1997, σελ. 90,91.
149. Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραϊκού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π., σελ. 210.

Στα έτη 1747-1748 εκδηλώθηκε μια άλλη σοβαρή εξέγερση στα χωριά του Όρους. Οργανώθηκε στο χωριό Κληματιά Γύρου. Οι πρωτεργάτες συγκέντρωσαν τις υπογραφές των εξεγερμένων χωρικών σε έγγραφο που συντάχθηκε από συμβολαιογράφο στις Νύφες. Αποφασίστηκε η αναστολή πληρωμής των υποχρεώσεων των αγροτών προς τους γαιοκτήμονες και η αποχή τους από την καλλιέργεια των κτημάτων. Ακολούθησαν εμπρησμοί και καταστροφές. Και αυτή όμως η εξέγερση δεν είχε ευνοϊκή κατάληξη για τους χωρικούς.[150]

5. Φορολογία και ελαιοπαραγωγή

Η φορολογία του ελαιολάδου διακρινόταν σε έμμεση και άμεση. Στους έμμεσους φόρους ανήκε ο ειδικός φόρος και οι τελωνειακοί δασμοί εισαγωγής, εξαγωγής και διαμετακομίσεως. Κατά το δασμολόγιο του 1773 ο φόρος εξαγωγής του λαδιού ανερχόταν σε 3,5 % για τους Κερκυραίους, 4,5 % για τους Βενετούς και 6% για τους ξένους. Επίσης εισπράττονταν και 3 σολδία για κάθε λίτρα εισπραττόμενου δασμού. Έτσι με τη νομοθετική σταθεροποίηση της τιμής του λαδιού σε 29 λίτρες η ξέστα, ο φόρος εξαγωγής καθορίστηκε σε 25, 32, 42 σολδία για Κερκυραίους, Βενετούς και ξένους αντίστοιχα.[151]

Όσον αφορά στον άμεσο φόρο της δεκάτης επί του ελαιολάδου, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις σχετικά με το χρόνο επιβολής του. Το πιθανότερο είναι ότι υπήρχε στην Κέρκυρα από το 16^{ο} αιώνα. Πάντως σύμφωνα με το δασμολόγιο του 1773, ο εξαγωγικός φόρος εισπράττονταν κατά την εξαγωγή του ελαιολάδου. Ταυτόχρονα υπήρχε και ο έγγειος φόρος που επιβλήθηκε το 1717. Δηλαδή, για ένα διάστημα υπήρχαν δύο φόροι επί του ιδίου προϊόντος. Η ελαιοδεκάτη διέφερε από την κοινή δεκάτη. Καταβαλλόταν σε χρήμα και όχι σε είδος, αλλά καθορίστηκε σε κάποιο ποσό με βάση την τρέχουσα τιμή.[152]

Κάθε πλοίο που έφτανε στο λιμάνι της Βενετίας μεταφέροντας ελαιόλαδο παρέδιδε ποσότητα προϊόντος για το φωτισμό της βασιλικής του Αγίου Μάρκου. Αντίστοιχα, οι εισαγωγείς ελαιολάδου έπρεπε να παραδίδουν στο τελωνείο μικρή ποσότητα προϊόντος, σε χαμηλή τιμή, για τις οικονομικά ευπαθείς ομάδες της Βενετίας. Τέλος, η Ελληνική Αδελφότητα

---

150. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18^{ο} αιώνα*, ό.π., σελ. 135-136.

151. Σταυρίδης – Νικολαΐδης, «Εμφυτεύσεις ελαιοδένδρων στην Κέρκυρα κατά τη Βενετοκρατία», ό.π. , σελ. 202-203. Βλασόπουλος, «Στατιστικαί και ιστορικαί περί Κερκύρας ειδήσεις», *Κερκυραϊκά* ό.π., σελ. 100-101. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Αφιέρωμα στην Ιστορία της Κέρκυρας (Ημερολόγια του 2002)*, Ομοσπ. Κερκυραϊκών Συλλόγων Αττικής, Αθήνα 2001, σελ. 73.

152. Σταυρίδης – Νικολαΐδης, «Εμφυτεύσεις ελαιοδένδρων στην Κέρκυρα κατά τη Βενετοκρατία», ό.π., σελ. 204-205.

της Βενετίας με απόφαση της 28ης Μαρτίου 1546 και με σκοπό την εξεύρεση χρημάτων για την αποπεράτωση του ελληνορθόδοξου ναού του Αγίου Γεωργίου, όρισε ότι οι έλληνες πλοιοκτήτες που μετέφεραν με τα πλοία τους λάδι ή κρασί και κατέπλεαν στη Βενετία όφειλαν να καταβάλουν ιδιαίτερο φόρο για τις οικοδομικές εργασίες του ναού.[153] Επίσης αναφέρεται ότι για τον ίδιο σκοπό οι πλοιοκτήτες και οι ναυτικοί που έφθαναν στη Βενετία αγόραζαν λαμπάδες, αναπόσπαστο στοιχείο της χριστιανικής λατρευτικής ζωής, και μικρές ποσότητες ψωμιού και ελαιολάδου.[154] Πάντως σύμφωνα με έκθεση του προβλεπτή Grimani (1760) οι δασμοί εξαγωγής και κατανάλωσης από το λάδι που έφτανε από τα Επτάνησα στη Βενετία πλούτιζαν το δημόσιο ταμείο κατά 338.000 δουκάτα.[155]

Να αναφέρουμε επίσης ότι η Μητρόπολη εφάρμοζε σύστημα ενοικίασης των φόρων σε ιδιώτες με διαγωνισμούς, παραχωρώντας έτσι σ΄ αυτούς τη δημόσια αρμοδιότητα συλλογής φόρων. Αυτό σήμαινε ότι οι φοροενοικιαστές, οι οποίοι υποθήκευαν δικά τους περιουσιακά στοιχεία στο βενετικό κράτος, έπρεπε να αποδίδουν σ΄ αυτό τους φόρους της οικονομικής δραστηριότητας που αναλάμβαναν. Οι διαχειριστές του λαδιού όφειλαν έτσι να ελέγχουν τα παραγόμενα λάδια στα ελαιοτριβεία και προσλάμβαναν γι΄ αυτό υπαλλήλους, συνήθως δύο για κάθε ελαιοτριβείο. Σε χρονιές που η σοδειά δεν απέδιδε ή καταστρεφόταν από ασθένειες και κατά συνέπεια αδυνατούσαν να εισπράξουν και να αποδώσουν τους προβλεπόμενους φόρους, υπήρχε ενδεχόμενο να χρεωθούν προς το βενετικό δημόσιο με κίνδυνο οικονομικής καταστροφής ή ακόμα και φυλάκισης. Αυτό βέβαια δε σημαίνει πως εξέλειπαν οι καταχρήσεις των φοροενοικιαστών, οι οποίοι είχαν σημαντική θέση στο οικονομικό πλέγμα αγοράς, εμπορίου, δημοσίου, φορολογουμένων.[156]

---

153. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., Αθήνα 2016, σελ. 191.

154. Σωτήρης Κουτμάνης, «Η οικονομία της ευλάβειας. Η κατανάλωσητου κεριού στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία (17ος – 18ος αι.)», *Θησαυρίσματα 36,*2006, σελ. 371,383

155. Σταυρίδης – Νικολαΐδης, «Εμφυτεύσεις ελαιοδένδρων στην Κέρκυρα κατά τη Βενετοκρατία», ό.π., σελ. 202.

156. Φώτης Μπαρούτσος, «Το φορολογικό σύστημα στην Κρήτη το 16ο αιώνα. Η ενοικίαση φόρων και οι επιπτώσεις της», Διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2002, σελ. 271-277.
Γεώργιος Μουστάκης, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναργιά της Πρέβεζας», ό.π., σελ. 274. Καπάδοχος, *Αφιέρωμα στην Ιστορία της Κέρκυρας (Ημερολόγια του 2002),* ό.π., σελ. 73.

6. Η αγορά και η διακίνηση του λαδιού

6.1 Διακίνηση και αγοραπωλησία του ελαιόλαδου

6.1.1 Ο χώρος: Το κερκυραϊκό λιμάνι

Προτού αναφερθούμε στις διαδικασίες της διακίνησης του ελαιολάδου ως εμπορικού προϊόντος αξίζει να δοθεί μια σύντομη περιγραφή των κινήσεων του λιμανιού και της αγοράς της Κέρκυρας ως κέντρου η τελευταία του διαμετακομιστικού εμπορίου στην είσοδο του κόλπου της Αδριατικής. Το λιμάνι της Κέρκυρας αποτελούσε σταθμό για τα πλοία που μετέφεραν προϊόντα προς τη Βενετία από την Ανατολή, τις Δαλματικές ακτές, τα Ιόνια νησιά και αντίστροφα. Στο λιμάνι της Κέρκυρας γινόταν ο διαχωρισμός των εμπορευμάτων και κατόπιν αποστέλλονταν στη Βενετία.[157] Στην περίοδο που εξετάζουμε η Κέρκυρα ήταν ο βασικός σταθμός των νηοπομπών που φόρτωναν διάφορα προϊόντα δεδομένου ότι ως όριο του Κόλπου οι ναύλοι ήταν μικρότεροι σε σχέση με άλλες περιοχές της Ρωμανίας, γεγονός που αποτελούσε κίνητρο για τους εμπόρους.[158] Κατά το 17ο αιώνα καταγράφονταν τουλάχιστον 180 ομάδες προϊόντων που διακινούνταν, ο δε κατάλογος των ειδών διατροφής αριθμούσε περίπου 60 είδη με κυρίαρχη θέση ανάμεσα σ΄ αυτά να κατέχει το ελαιόλαδο.[159]

6.1.2 Γενικοί όροι διακίνησης

Αναφερόμενοι στη διακίνηση του ελαιολάδου θα πρέπει να συμπεριλάβουμε οποιαδήποτε πράξη ή δραστηριότητα σχετίζεται με αυτό από τη στιγμή της συλλογής και σύνθλιψης του καρπού μέχρι να φτάσει αυτό στους τελικούς αποδέκτες, τους χρήστες και καταναλωτές. Από την άλλη, εφόσον η Βενετία είχε επιβάλλει τη μονοκαλλιέργεια της ελιάς, είναι λογικό να έχει θεσπίσει και νόμους / ρυθμίσεις που αφορούσαν στη διακίνηση του προϊόντος. Άλλωστε η παραγωγή και η όλη δραστηριότητα γύρω από αυτή δε θα είχε νόημα χωρίς εκείνες τις διαδικασίες της διακίνησης που εξασφάλιζαν την καλύτερη δυνατή διάθεση και εκμετάλλευση του προϊόντος.

Για τη Βενετία, η παραγωγή, η διακίνηση και η εκμετάλλευση του ελαιολάδου κατείχαν σημαντική θέση στην οικονομική της δραστηριότητα και μάλιστα αρκετά χρόνια πριν αποφασί-

---

157. Αλίκη Νικηφόρου, «Η διακίνηση του εμπορίου στο λιμάνι της Κέρκυρας κατά το 17ο αιώνα», στο Αλίκη Νικηφόρου (επιμ.) *Κέρκυρα μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός , διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16ος – 19ος αιώνα,* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κέρκυρα 22-25 Μαΐου 1996), Εκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος ¨Κόρκυρα¨, Κέρκυρα 1998, σελ. 82,83.

158. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462),* ό.π., σελ. 432.

159. Νικηφόρου, «Η διακίνηση του εμπορίου στο λιμάνι της Κέρκυρας κατά το 17ο αιώνα», ό.π., σελ. 89.

σει να επιβάλει τη μονοκαλλιέργεια της ελιάς στην Κέρκυρα και γενικά να προμηθευτεί το ελαιόλαδο από τις δικές της κτήσεις στην Ανατολή. Από νωρίς είχε ιδρύσει το Ufficio dei Visdomini, όργανο οικονομικό και διαχειριστικό με αρμοδιότητα τον έλεγχο των εισαγωγών και εξαγωγών του ελαιολάδου, τον ορισμό των δασμών και φόρων καθώς και των τιμών πώλησης αυτού.[160] Ήδη από το 13ο αιώνα το όργανο αυτό διακρίνεται σε δύο υπηρεσίες: α) των Ternaria Vecchia για τις χερσαίες μεταφορές και β) την Ternaria Nuova για τις θαλάσσιες. Έτσι αρχικά εξασφαλιζόταν η επάρκεια της ευρύτερης περιοχής της Βενετίας σε ελαιόλαδο και στη συνέχεια προμήθευαν τους εμπόρους χονδρικής πώλησης και αυτοί τους εμπόρους λιανικής.

Η πώληση επιτρεπόταν σε συγκεκριμένα σημεία και καταστήματα.[161] Με απόφαση της Γερουσίας, τη 10η Ιανουαρίου 1532 οι παραπάνω υπηρεσίες ενοποιήθηκαν σε ένα όργανο το αποκαλούμενο Proveditori Sopra Oli, το οποίο αναλάμβανε την ευθύνη τόσο για την παραγωγή ελαιολάδου στις κτήσεις όσο και για τη διακίνησή του.[162] Ωστόσο μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα από τις ποσότητες ελαιολάδου που διακινούνταν προς τη Βενετία μόνο ένα ποσοστό 3- 4% προερχόταν από την Κέρκυρα.[163] Από τη στιγμή όμως που αποφάσισε η Μητρόπολη να ενισχύσει την παραγωγή στην Κέρκυρα για να εξυπηρετήσει το διασυνοριακό και διεθνές εμπόριο με σκοπό την κερδοφορία, οι παραπάνω πρακτικές εφαρμόσθηκαν και για το ελαιόλαδο της Κέρκυρας. Έτσι η όποια μεταφορά και διακίνηση ελαιολάδου γινόταν έπρεπε να δηλωθεί. Γίνονταν δεκτές οι καταγγελίες αδήλωτης φόρτωσης και μεταφοράς και τα φορτία συνοδεύονταν από ασφαλιστήρια συμβόλαια. Το λάδι εξαγόταν αποκλειστικά στη Βενετία, συνοδευόταν από σήμα προέλευσης, υπόκειτο σε τελωνειακό έλεγχο και βέβαια σε αντίστοιχη φορολόγηση (διάταγμα 25ης Νοεμβρίου 1623).[164] Ταυτόχρονα δόθηκε εντολή στους κυβερνήτες των βενετικών πλοίων να επιτηρούν πλήρωμα και ταξιδιώτες για αποφυγή λαθραίας διακίνησης.[165] Επίσης, για να διασφαλίσει η Βενετική πολιτεία τον έλεγχο τόσο της παραγωγής

---

160. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 186.
161. ό.π., σελ. 187.
162. ό.π., σελ. 188.
163. ό.π., σελ. 200.
164. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π.,σελ. 190, 203. Σταυρίδης – Νικολαΐδης, «Εμφυτεύσεις ελαιοδένδρων στην Κέρκυρα κατά τη Βενετοκρατία», ό.π., σελ. 199. Βλασόπουλος, «Στατιστικαί και ιστορικαί περί Κερκύρας ειδήσεις», ό.π., σελ. 91.
165. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 204.

αλλά και της διακίνησης του ελαιόλαδου, αποφάσισε τη δημιουργία αποθηκών στο αστικό κέντρο παράλληλα με την απαγόρευση αποθήκευσής του στην ύπαιθρο, ώστε να αποφευχθεί η διοχέτευση του ελαιολάδου στο εμπόριο χωρίς κρατικό έλεγχο άρα και χωρίς έλεγχο της τιμής του. Στην όλη αυτή διαδικασία, σημαντικός ήταν ο ρόλος των εμπορικών πρακτόρων που έδρευαν στην πόλη της Κέρκυρας εξυπηρετώντας τα συμφέροντα των εμπόρων.[166]

Η τιμή του λαδιού καθοριζόταν στη Βενετία και η διατίμησή του ήταν ενδεικτική των τιμών της αγοράς. «Αυτές σταθεροποιούταν στη βάση των τιμών του διαπραγματευόμενου στην αγορά και του χορηγούμενου στη Doganetta». Η τελευταία ήταν ο τόπος αποθήκευσης και παζαρέματος του λαδιού.[167]

6.1.3 Διαδικασίες εξωτερικής διακίνησης

Η μεταφορά του ελαιολάδου στη Βενετία γινόταν είτε με βενετσιάνικα πλοία είτε με πλοία που ανήκαν σε Σκλαβούνους,[168] υπηκόους της Βενετίας.[169] Τα πλοία που βασικά χρησιμοποιούνταν ήταν τα ονομαζόμενα marciliane· κοίλα, αβαθή, μικρότερα σε σχέση με άλλα εμπορικά, ιστιοφόρα, με επίπεδη πρύμνη. Χρησιμοποιούνταν για ταξίδια κυρίως στην Αδριατική θάλασσα και δεν έπλεαν πέραν των λιμένων του Otranto. Δεν ήταν οπλισμένα και από τα τέλη του 16ου αιώνα απαγορεύονταν να ταξιδεύουν χωρίς προστατευτική συνοδεία. Το έτος 1599 η Βενετία διέθετε πενήντα τρία τέτοια πλοία και στις αρχές του 17ου αιώνα εβδομήντα οκτώ.[170] Ουσιαστικά επρόκειτο για πλεούμενες αποθήκες. Τα μεγάλα φόρτωναν 140 βουτσιά το καθένα και υπολογίζοντας 80 ξέστες το κάθε βουτσί, 11.200 ξέστες. Το μικρότερο 100 βουτσιά,

---

166. ό.π. σελ. 218-219 . Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 113.

167. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα,* ό.π., σελ. 191.

168. Σκλαβούνοι (Schiavoni): Μετά την βενετική επέκταση στη Δαλματία το 15ο αιώνα, οι νέοι πολιτικοί δεσμοί που διαμορφώθηκαν ενθάρρυναν τη μετανάστευση των κατοίκων της περιοχής προς το μητροπολιτικό κέντρο. Ήταν λοιπόν Δαλματοί υπήκοοι της Βενετίας που αναζητούσαν εργασία ή – κυρίως - υπήκοοι που απασχολούνταν στην υπηρεσία του βενετικού κράτους. Γι΄ αυτούς η βενετική διοίκηση χρησιμοποιούσε τον όρο «Schiavoni». Στη Βενετία δημιούργησαν αδελφότητα και δραστηριοποιήθηκαν κυρίως σαν ναυτικοί. Ανδρονίκη Διαλέτη – Γιώργος Πλακωτός – Άννα Πούπου, *Ιστορία της Βενετίας και της Βενετικής Αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι.*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαικών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2015, σελ. 164.

169. Βλασόπουλος, «Στατιστικαί και ιστορικαί περί Κερκύρας ειδήσεις», ό.π., σελ. 91.

170. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 189-191.

δηλαδή 8.000 ξέστες. Απαιτούνταν 20 φορτώματα το χρόνο αποκλειστικά για τη μεταφορά του ελαιόλαδου.[171]

Όπως τα άλλα προϊόντα, το λάδι που μετέφεραν οι έμποροι στη βενετική επικράτεια έπρεπε πρώτα να μεταφερθεί στη Βενετία, να πωληθεί σ΄ αυτήν, να φορολογηθεί και στη συνέχεια να επαναπροωθηθεί από βενετούς εμπόρους στα διάφορα λιμάνια. Η έλλειψη ανταγωνισμού οδηγούσε και σε εξαιρετικά χαμηλές τιμές αγοράς.[172] Όλος ο εξοπλισμός για τη μεταφορά του λαδιού έφτανε στα νησιά και στην Κέρκυρα από τη Βενετία. Δηλαδή κάθε είδους βαρέλια λαδιού, οι πίλες λαδιού και τα εξαρτήματά τους, τα στεφάνια και οι δόγες τους[173] για να τοποθετηθεί το λάδι. Επίσης πλοία από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα και την Αλβανία μετέφεραν βαρέλια κενά λαδιού προς τη Βενετία, προφανώς για να επιστρέψουν γεμάτα λάδι.[174]

6.1.4 Διαδικασίες εσωτερικής διακίνησης

Η μεταφορά του παραγόμενου ελαιόλαδου από τους χώρους επεξεργασίας (ελαιοτριβεία) μέχρι τις αποθήκες και τα καταστήματα των εμπόρων αποτελούσε μια δύσκολη διαδικασία δεδομένων των αντικειμενικών δυσκολιών που συνίσταντο στη μορφολογία του κερκυραϊκού τοπίου αλλά και στην έλλειψη οδικού δικτύου και κατάλληλων μεταφορικών μέσων. Δεν είναι τυχαίο ότι στις νοταριακές πράξεις που έχουμε μελετήσει μνημονεύεται επακριβώς το σημείο παράδοσης του λαδιού από τον καλλιεργητή είτε στον έμπορο – αγοραστή είτε στον κύριο του καλλιεργούμενου κτήματος. Μάλιστα η μεταφορά και η παράδοση αποτελούν ευθύνη του πρώτου. Στην περίπτωση που το λάδι παραδιδόταν στον κύριο του κτήματος εκτός από το σημείο παράδοσης αναφέρεται και η φράση «φέρνοντας το μερτικό του», δηλαδή τη συμφωνηθείσα ποσότητα.[175] Στις νοταριακές πράξεις ορίζεται σαφώς το ελαιόλαδο να παραδοθεί στην πόλη, στην οικία του εμπόρου ή σε κάποιο άλλο σημείο, όπως στην ακτή, στο γιαλό ή στο σκάλωμα. Χαρακτηριστικές οι φράσεις «φέρνοντάς το εις την οικία αυτού χωρίς καμίαν εναντιότητα», «εις την οικία εις την παρούσα πόλιν…», «φέρνοντάς το … με πάσα του έξοδον εις την παρούσαν πόλιν των Κορυφών, εις την ρήβαν», «κατεβάζοντας αυτό … εις τον

---

171. Βλασόπουλος, «Στατιστικαί και ιστορικαί περί Κερκύρας ειδήσεις», ό.π., σελ. 91.

172. Constantini, «Η εμπορική πολιτική της Βενετίας έναντι των κτήσεών της στην Ανατολική Μεσόγειο», ό.π., σελ.137. Νικηφόρου, «Η διακίνηση του εμπορίου στο λιμάνι της Κέρκυρας κατά το 17^{ο} αιώνα», ό.π., σελ. 91-92.

173. Πίλες: αγγεία – βαρέλια μέσα στα οποία μεταφερόταν το λάδι. Δόγα: κυρτή σανίδα βαρελιού. Στεφάνια: ξύλινα ή μεταλλικά ελάσματα που συγκρατούσαν τις δόγες.

174. Νικηφόρου, «Η διακίνηση του εμπορίου στο λιμάνι της Κέρκυρας κατά το 17^{ο} αιώνα», ό.π., σελ. 91-92.

175. Νοτ. Τοξ. πρ. 171

αιγιαλόν», «… κομίσωσιν αυτό κάτω εις το σκάλωμα». Άρα το λάδι μεταφερόταν σε σημεία απ΄ όπου ήταν εύκολο να φορτωθεί και να μεταπωληθεί σε άλλες αγορές.[176] Άλλωστε η εμπορική ζώνη της Κέρκυρας κατά το 16ο αιώνα ήταν η riva nuova, μπροστά από την Πύλη της Σπηλιάς. Εκεί ήταν ο χώρος φορτώματος για το λάδι που εξήγαγε η Κέρκυρα.[177]

Οι περισσότεροι ελαιώνες βρίσκονταν στο κεντρικό τμήμα του νησιού, στο βαϊλάτο της Μέσης. Ακολουθούσαν τα βαϊλάτα Όρους και Αγύρου. Τέλος στο νότιο τμήμα, λόγω της σύστασης του εδάφους, υπήρχαν τα λιγότερα ελαιόδενδρα.[178] Άλλωστε από το κεντρικό τμήμα ήταν ευκολότερη και η μεταφορά του ελαιόλαδου στην πόλη της Κέρκυρας. Γενικά το ελαιόλαδο μεταφερόταν στην πόλη από την ξηρά με κάρα ή μουλάρια ή από τη θάλασσα με μικρά πλοιάρια. Στα χωριά στο βαϊλίκι του Αγύρου χρησιμοποιούσαν υποζύγια μέχρι το αγκυροβόλιο της Ρόδας και από εκεί με πλοιάρια στην πόλη. Αντίστοιχα, πλοία έδεναν στον κόλπο του Απραού και στον Άγιο Γεώργιο. Επίσης αγκυροβόλια υπήρχαν και στην ανατολική πλευρά, στην Κρεβατσούλα και στον Ύψο. Σημαντικός ήταν δε ο αριθμός των υποζυγίων στο νησί για τη μεταφορά του προϊόντος.[179]

Ωστόσο τόσο η διακίνηση στο εξωτερικό (Βενετία) όσο και στο εσωτερικό δεν καθοριζόταν άμεσα από τους παραγωγούς αλλά κυρίως από τους εμπόρους του ελαιολάδου και τους φεουδάρχες – κατόχους των ελαιώνων. Και οι τελευταίοι όμως βασίζονταν στους εμπόρους προκειμένου να διοχετεύσουν το λάδι στην αγορά.

6.2 Συμβάσεις με αντικείμενο το ελαιόλαδο

6.2.1 Πωλήσεις – Προπωλήσεις – Χρεωστικά ομόλογα - Εγγυήσεις

Μια ζωντανή και παραστατική εικόνα της αγοραπωλησίας του λαδιού και των σχέσεων ανάμεσα στους καλλιεργητές και εμπόρους ελαιολάδου αντλήσαμε από τα προς εξέταση νοταριακά πρωτόκολλα που αποτελούν και καθρέπτη της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του νησιού. Ήδη από τον πρώτο αιώνα της ενετοκρατίας και πριν ακόμα επιβληθεί η μονοκαλλιέργεια της ελιάς το λάδι αποτελούσε εμπορεύσιμο προϊόν έστω και αν δεν ήταν εκτεταμένη η διακίνησή του. Σε πρώιμη πράξη το λάδι παρουσιάζεται ως προϊόν εμπορικής δια-

176. Νοτ. Αγαπ. πρ. 26,75,388, Νοτ. Σπυρ. πρ. 126,127 και Νοτ. Γεράσ. πρ. 5.

177. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα,* ό.π, σελ. 88-89.

178. ό.π., σελ. 79.

179. ό.π., σελ. 101-102.

κίνησης και μάλιστα η πώληση έγινε από Ιουδαίο έμπορο σε Κερκυραίο.[180] Συναντήσαμε και περίπτωση όπου το λάδι δεν εξοφλήθηκε πλήρως, αλλά δόθηκε «αραβώνας» και με την παράδοση του προϊόντος θα γινόταν η εξόφληση.[181]

Έντονη είναι στα πρωτόκολλα η παρουσία προπωλήσεων λαδιού.[182] Οι αγοραστές ήταν είτε ιδιώτες είτε έμποροι και μάλιστα η προπώληση καθοριζόταν αρκετά ενωρίς (από Γενάρη μέχρι Μάρτιο) για την εσοδεία του ερχόμενου Δεκεμβρίου. Αντίστοιχα και η τιμή ήταν πολύ χαμηλότερη από την τιμή που τελικά θα διαμορφωνόταν στην αγορά όταν παραδίδονταν το λάδι.[183] Η τιμή κυμαινόταν γύρω στα 25 άσπρα ανά ξέστα αν προπωλούνταν σχετικά νωρίς και γύρω στα 30-35 αν πωλούνταν το μήνα Σεπτέμβριο ή αργότερα.[184] Κάποια πρόσωπα εμφανίζονται ως αγοραστές σε πολλές πράξεις.[185] Για παράδειγμα ο Ανδρέας Μονεμβασιώτης αγόραζε αρκετές ποσότητες λαδιού από διάφορες περιοχές του νησιού. Άρα λογικά εμπορευόταν το προϊόν.[186]

Συναντήσαμε και έναν άλλο τρόπο διακίνησης του ελαιολάδου. Χρησιμοποιούνταν από εμπορικές «συντροφίες» (μαζί με άλλα προϊόντα και κυρίως κρασί) ως μέσο επένδυσης ώστε να αποκομίσουν κέρδη. Ο καθένας έβαζε τα συμφωνηθέντα ποσά, κάποιοι αναλάμβαναν τις διαδικασίες προώθησης του προϊόντος και προσδοκούσαν τα ανάλογα κέρδη.[187] Ειδικά σε πράξη

---

180. Νοτ. Βραν. πρ.10. Την 23-7-1479 ο Ματαΐας του Δαβίδ, ιουδαίος συμφώνησε με τον Θεόδωρον Πλέσα και πούλησε σ΄ αυτόν τριάντα ξέστες λάδι, για ιθ΄ άσπρα την κάθε ξέστα, καθορίσθηκαν οι όροι αποπληρωμής, και δεσμεύθηκε ο Κερκυραίος να μην μπορεί να προμηθευτεί από αλλού αν δεν εξαντλήσει όλο το προϊόν.

181. Νοτ. Σπυρ. πρ. 50. Ο κυρ Ιωάννης ο Γαρδικιώτης συμφώνησε με τον κυρ Ιωάννη Σαχλύκη και πούλησε σ΄ αυτόν είκοσι πέντε ξέστες λάδι προς πενήντα άσπρα την ξέστα. Έλαβε δε «αραβώνα τζεκίνια τρία», δηλαδή δόθηκε υπόσχεση, «καπάρο» που επισφράγισε τη συμφωνία. Η ολική εξόφληση θα γινόταν αφού ο Σαχλύκης πουλούσε το λάδι στη Σαγιάδα.

182. Νοτ. Σπυρ. πρ. 54-57,60,68,83-89,90-98.

183. Νοτ. Βερβ. πρ. 18,18 α, 90.

184. Νοτ. Σπυρ. πρ. 57,208

185. Αναφέρονται συχνά οι: Ανδρέας ο Ρουμπής (Νοτ. Σπυρ. πρ. 126,127), μισέρ Δημήτριος Τριβόλης (Νοτ. Σπυρ. πρ. 128,136), κυρ Μιχαήλ ο Ζακιθινός (Νοτ. Σπυρ. πρ. 68,149,151),κυρ Πέτρος ο Κοτζημάνας (Νοτ. Σπυρ. πρ. 129,154,170), μαΐστρο Λάμπρος Βαγενίτης (Νοτ. Σπυρ. πρ. 142,162,167,209), ρεμπη Φύλακτος του Ηλία (Νοτ. Αγαπ. πρ. 26,75,83)

186. Νοτ. Σπυρ. πρ. 114-118.

187. Νοτ. Βερβ. πρ. 2,71. Χατζάκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι της Ιεράπετρας σύμφωνα με τη μελέτη των δικαιοπρακτικών εγγράφων της περιοχής κατά τον 16ο αιώνα», ό.π. , σελ. 138.

που αφορούσε διακανονισμό χρέους από συντροφιά αναφέρεται διακίνηση ποσότητας 2.591,5 ξεστών λαδιού. Σίγουρα πρόκειται για εκτεταμένη εμπορική δραστηριότητα.[188]

Εκτός από εμπορία ελαιολάδου εντοπίσαμε και μεταφορά – διακίνηση ελαιοκάρπου. Σε ναυλοσύμφωνο αναφέρεται η ναύλωση καϊκιού για να μεταφέρει ελιές.[189] Επίσης συναντήσαμε αγορά καρπού ελιάς[190] και μάλιστα σε μια περίπτωση «ζ΄ βουτζία» ελιές μεταφέρθηκαν για να πουληθούν στη Βενετία.[191]

Έμμεσες πληροφορίες για τη διακίνηση του ελαιολάδου πήραμε και μέσα από ένα συγκεκριμένο είδος νοταριακών πράξεων, τις διαθήκες. Πέρα απ' το ότι η ελιά και το λάδι αποτελούσαν κληροδοτούμενα αγαθά, υπήρχαν αναφορές είτε σε χρεωστούμενο λάδι είτε σε οφειλόμενο. Έτσι σε διαθήκη, ο διαθέτης ανάμεσα σε όσα κληροδότησε στη σύζυγό του αναφέρεται και σε χρεωστούμενο προς αυτόν λάδι.[192]

Ανάλογη αναφορά υπάρχει και σε άλλη διαθήκη όπου ο διαθέτης ονοματίζει δέκα άτομα τα οποία του οφείλουν διάφορες ποσότητες λαδιού. Μάλλον επρόκειτο για εμπορική δραστηριότητα.[193] Αντίστοιχα σε άλλη διαθήκη ο διαθέτης κυρ Λεονάρδος Μπόχαλης δήλωσε ότι του οφειλόταν λάδι από τους κυρ Μίχο Κινίγη, τον Βασμούλο και τον μαστρο Δήμο Σκόρτζη καθώς και οι οφειλόμενες ποσότητες.[194] Ουσιαστικά οι διαθέτες τα γνωστοποιούσαν στις οικογένειά τους ώστε να τα διεκδικήσουν.

Ιδιαίτερη περίπτωση νοταριακών πράξεων αποτελούν τα χρεωστικά ομόλογα. Στα χρεωστικά ομόλογα οι καλλιεργητές ομολογούσαν ότι χρωστούσαν κάποια ποσότητα λαδιού για το οποίο έχουν ήδη πληρωθεί. Μάλιστα η πληρωμή γινόταν αρκετούς μήνες πριν τη συλλογή

---

188. Νοτ. Βερβ. πρ. 26.

189. Νοτ. Αγαπ. πρ. 445. Ο κυρ Ιωάννης ο Νικόδημος συμφώνησε με τον κυρ Νικόλαο Θεοτόκη απότην Ναύπακτο και ναύλωσε σ΄ αυτόν καράβι «δια να φορτώση εις την παρούσαν πόλιν των Κορυφών ιζ΄ βουτζία ελιαίς» και να τα μεταφέρουν στη Ναύπακτο.

190. Νοτ. Γερασ. πρ. 5,36.

191. Νοτ. Γεράσ. πρ. 26.

192. Νοτ. Βραν. πρ. 47. Εδώ ο διαθέτης Ντζουάν δε Μανόλη, ο οποίος φαίνεται να δραστηριοποιείται επιχειρηματικά και να είναι μέλος σε «συντροφία», στις 30-9-1479 αναφέρει ότι « χρεώστει μου ο Πετρούτζος της Ζαμπέτας λάδι λήτραν μίαν».

193. Νοτ. Σπυρ. πρ. 185. Ο μαστρο Θεόχαρις ο Μόρφης που είναι ασθενής, στις 3-8-1563 ανάμεσα στα άλλα που κληροδοτεί στη σύζυγο και τα παιδιά του αναφέρει και δέκα άτομα που του χρωστούν κάποιες ποσότητες λαδιού.

194. Νοτ. Σπυρ. πρ. 235.

του καρπού.[195] Το λάδι μετριόταν σε λίτρες και καθοριζόταν το ποσό. Μάλιστα όσο νωρίτερα πραγματοποιούνταν η αγορά τόσο πιο χαμηλή ήταν η τιμή.[196] Χαρακτηριστική στα χρεωστικά ομόλογα είναι η φράση «χρεωστή προς τον παρόντα … ελάδιν καθάριον λύτρες … και υπόσχεται να του το δώση τον ερχόμενο ελεότριβον του ενεστώτος έτους χωρίς καμίαν εναντιότητα, δι΄ οποίω κράζεται πληρωμένος και ευχαριστημένος».[197] Σε άλλα ομόλογα συναντάται το «χωρίς καμίας κρίσεως».[198]

Πολλές πράξεις χρεωστικών ομολόγων περιέχονται στο πρωτόκολλο του Πέτρου Αγαπητού. Από τις 110 πράξεις που γίνεται αναφορά σε ελιές ή λάδι είτε άμεσα είτε έμμεσα (π.χ. σε διαθήκη) οι 45 (41%) φέρουν τον τίτλο χρεωστικό ομόλογο.[199] Μάλιστα από τα 45 χρεωστικά ομόλογα τα 35 αφορούσαν σε συναλλαγές με Ιουδαίους εμπόρους. Ίσως μπορούμε να συνάγουμε το συμπέρασμα ότι από αρκετά νωρίς κυριάρχησαν στο κερκυραϊκό εμπόριο λαδιού.[200] Μάλιστα κάποια ονόματα επαναλαμβάνονταν. Είχαν δε συναλλαγές σε διάφορες περιοχές του νησιού.

Επίσης σε αρκετές πράξεις χρεωστικών ομολόγων γίνεται αναφορά και σε προηγούμενη οφειλή λαδιού των καλλιεργητών την οποία δεσμεύονταν να ξεχρεώσουν. Οπότε επαναδεσμεύονταν. Άρα διαφαίνεται η αδυναμία τους να ανταποκριθούν πλήρως στις υποχρεώσεις τους.[201]

Και οι αγρότες, είτε ελεύθεροι μικροϊδιοκτήτες είτε καλλιεργητές ξένων κτημάτων, μετείχαν σε μικρής κλίμακας εμπορικές δραστηριότητες ώστε να αποκτήσουν ρευστό και να καλύψουν ανάγκες τους. Οι δραστηριότητες αυτές πραγματοποιούνταν στην αγορά της πόλης ή σε εμπορο-

---

195. Νοτ. Αγαπ. πρ. 12,18,26,34,68,75,81,83,85,87. Νοτ. Φαρμ. πρ. 2,66. Η πληρωμή του λαδιού στις πράξεις αυτές γίνεται από το Φεβρουάριο και εξής ενώ ο χρόνος της πρώτης εσοδείας είναι περίπου τον ερχόμενο Νοέμβριο.
196. Νοτ. Αγαπ. πρ. 81,388.
197. Νοτ. Αγαπ. πρ. 85,106,148 και Νοτ. Γεράσ. πρ. 20,24,25,27.
198 Νοτ. Αγαπ. πρ. 381.
199. Νοτ. Αγαπ. πρ. 18,68,81,83,146,181,371.
200. Νοτ. Αγαπ. πρ. 18,26,34,68,75,81,83,85,87,89,91,94. Στις πράξεις αυτές οι καλλιέργητές συμβάλλονταν με Εβραίους εμπόρους. Στην πρ. 34 «ο Λάζαρος ο Κουπάκης κάτοικος Κορυφών παρών ομολόγησεν ότι χρεωστεί προς τον παρόντα Αβράχον του Λιάχου, Ιουδαίον ελάδιν καλόν καθάριον λίτρες θ΄…». Στην πρ. 91 «ο Δημήτριος ο Βλαχόπουλος από χωρίου των Δραγωτινών παρών ομολόγησεν ότι χρεωστεί προς τον παρόντα ρέμπη Μουλήν του Ηλία, Ιουδαίον ελάδιν καθάριον …».
201. Νοτ. Αγαπ. πρ. 83,89,181,371,480 και Νοτ. Βερβ. πρ. 6,26,28,81.

πανηγύρεις, υπό την εποπτεία βέβαια των αρχών. Η σπουδαιότερη εμποροπανήγυρη για τη βόρεια Κέρκυρα ήταν εκείνη της Κασσιώπης. Σε αυτή ανάμεσα σε άλλα αγαθά εμπορεύονταν και μικροποσότητες λαδιού.[202]

Αναφέρουμε εδώ και μια μέθοδο συναλλαγής των λαδέμπορων της Κέρκυρας και των παραγωγών που προσέγγιζε το σύγχρονο τρόπο εξόφλησης δι΄ επιταγών. Ο έμπορος που αγόραζε λάδι από τον παραγωγό του έδινε απόδειξη που λεγόταν biglietto ή bolletino. Αυτή είχε χρονολογία, αριθμό, ποσότητα του λαδιού, υπογραφή του εμπόρου και ίσχυε ως το σημερινό χαρτονόμισμα. Δηλαδή μπορούσε να περάσει από διάφορους κατόχους, ο δε έμπορος όφειλε να καταβάλλει - με την επίδειξή του - τα χρήματα στον τελευταίο κομιστή. Μάλιστα για διευκόλυνση αυτού του τρόπου συναλλαγής είχαν εκδοθεί και σχετικές διατάξεις διασφάλισης της καλής πίστης στο εμπόριο.Για παράδειγμα σε περίπτωση απώλειάς του, αυτό γνωστοποιούνταν στις αρχές που διέδιδαν στο κοινό την ακυρότητά του, ο δε έμπορος εξοφλούσε τον οφειλέτη που το έχασε.[203]

Προκειμένου να εξασφαλιστούν οι δανειστές, σε πολλά συμβόλαια είτε δεσμεύονταν περιουσιακά στοιχεία του καλλιεργητή είτε αναφέρονταν εκτός από τους συμβαλλόμενους και άλλα πρόσωπα που είχαν το ρόλο του εγγυητή. Αυτά τα πρόσωπα δεσμεύονταν να αποπληρώσουν το χρέος σε περίπτωση αδυναμίας του αγρότη δανειολήπτη.[204] Μάλλον και οι εγγυητές πρέπει να είχαν κάποιο κέρδος, διαφορετικά δεν θα διακινδύνευαν να βρεθούν σε δεινή θέση. Σε νοταριακή πράξη προβάλλεται ως εγγύηση σε δανειοδότη η εκμετάλλευση κτήματος ελαιών και αμπελίου της δανειολήπτριας μέχρι να του ξεπληρώσει το χρέος.[205]

Σε άλλες περιπτώσεις υποθηκεύονταν και περιουσιακά στοιχεία. Έτσι σε πράξη ο κύρ Ντζόρντζης ο Κερομίτης συμφώνησε με τρεις εγγυητές και δέσμευσε προς αυτούς το πατρικό του σπίτι και ένα «κομμάτι(η) χωράφιον…με ιγ΄ ελαϊκά δένδροι», ώστε οι τελευταίοι, αν ο αυτός δεν εξοφλήσει το χρέος του, να τα πουλήσουν και έτσι να ανταποκριθούν στους όρους

---

202. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462)*,ό.π.,σελ. 438-439.

203. Σπυρίδων Δε – Βιάζης, «Ιστορικαί σημειώσεις περί σταφίδος εν Επτανήσω», *Παρνασσός, τομ.16*, 1894, σελ. 767,768.

204. Νοτ. Αγαπ. πρ. 12,97,120,190,293,490. Νοτ. Φαρμ. πρ. 2,66. Νοτ. Σπυρ. πρ. 33,50,108,191,227, 233, 357,366.

205. Νοτ. Βραν. πρ. 42. Στις 26-9-1479 η κυρά Θοδώρα δανείστηκε από τον μαΐστρο Ηλίαν Γαμβράν έξι χρυσά δουκάτα και μέχρις εξόφλησής του θα μπορεί αυτός να απολαμβάνει τον καρπό από αμπέλι και ελιές της.

της εγγύησης χωρίς να ζημιωθούν.[206] Αν δεν έμπαινε ως εγγύηση η δέσμευση των αγαθών του δανειολήπτη ή δεν υπήρχε εγγυητής και ο καλλιεργητής δεν μπορούσε να προσφέρει το οφειλόμενο ελαιόλαδο όφειλε να το αγοράσει από αλλού και να το δώσει στον έμπορο.[207] Σε μια ιδιαίτερη περίπτωση ο καλλιεργητής μαστρ' Ολιβιέρης Σαλονικαίος ομολόγησε ότι χρωστά στον Χαή του Σολομών Κοροναίου, Ιουδαίο έμπορο, 13 λίτρες λάδι. Ο Χαής ως ενέχυρο του κράτησε ένα ζωνάρι με ασήμι και δύο ασημένιες «μαγέταις» που βάζουν οι γυναίκες στα στήθη. Αυτά ο καλλιεργητής τα είχε ενεχυριάσει σε άλλο Ιουδαίο έμπορο τον Σαμουήλ τον Κουζή και απ΄ αυτόν τα αγόρασε ο Χαής. Σε περίπτωση μάλιστα που ο καλλιεργητής δεν μπορέσει να δώσει το λάδι, να το αγοράσει ο Χαής από αλλού με έξοδα του καλλιεργητή. Άρα πρόκειται για σύνθετη ομολογία με πολλαπλές δεσμεύσεις και τρόπους εξασφάλισης του εμπόρου. Σίγουρα ο καλλιεργητής δεν είχε περιθώρια διαφυγής σε σχέση με την υπόχρέωσή του.[208]

Μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις ο εγγυητής ήταν γυναίκα.[209] Επίσης κάποια πρόσωπα εμφανίζονταν ως εγγυητές σε περισσότερες από μία πράξεις.[210] Άλλοτε αναφερόταν και το όφελος του εγγυητή. Για παράδειγμα σε διάφορες πράξεις οι εγγυητές εξασφάλιζαν να γίνει η άλεση του καρπού των καλλιεργητών σε συγκεκριμένα ελαιοτριβεία.[211] Συναντήσαμε και περίπτωση προπώλησης με διπλή εγγύηση. Ο Ανδρέας Μονοβασιώτης προαγόρασε τρεις ξέστες λάδι από τον Στυλιανό Πλακενίκο. Αφενός ορίσθηκε εγγυητής και πληρωτής ο κυρ Γεώργιος Ασπιώτης, αφετέρου ο καλλιεργητής δεσμεύθηκε ότι σε περίπτωση μη παράδοσης του ελαιολάδου «εμπληγάρη ο ρηθείς κυρ Στυλιανός προς τον ειρημένο κυρ Ανδρέα μιαν αγελάδα σήντα με το μοσχάριον αυτής».[212] Άρα ήταν φανερή η προσπάθεια πλήρους εξασφάλισης των

---

206. Νοτ. Αγαπ. πρ. 120.

207. Νοτ. Αγαπ. πρ. 81.

208. Νοτ. Αγαπ. πρ. 293.

209. Νοτ. Σπυρ. πρ. 95,125,134. Στην πρ. 125 ο Ανδρέας Μονοβασιώτης συμφώνησε με την κυρά Μαρία και την κυρά Αγάθο και προαγόρασε λάδι. «Εγγυήτρια και πληρώτρα αντ΄ αυτών διά το άνωθεν λάδι εσέβει η παρούσα κυράτζα Στάμω». Στην πρ. 134 ο Γεώργιος ο Ψιλιανός συμφώνησε με τον παπά κυρ Φώτιο τον Παλατιανό να του δώσει ο πρώτος έξι ξέστες λάδι. «Διά δε μείζωνα σιγουρώτητα του αυτού λαδίου εσέβη εγγύτρα η παρούσα κυράτζα Αντωνία, πενθερά του ρηθέντος κυρ Γεωργίου».

210. Νοτ. Σπυρ. πρ. 365,366. Εδώ εγγυητής και πληρωτής ήταν ο Αντώνιος ο Κινίγης.

211. Νοτ. Σπυρ. πρ. 209,212,227. Στην πρ. 227 ο μαστρο Αρσένιος ο Θεοδόσης πάκτωσε τις ελιές του στον κυρ Ανδρέα Γούλιον για επτά ξέστες λάδι. Εγγυητής και πληρωτής ο μισέρ Ντζόρντζης Παυλιώτης με τον όρο τις ελιές του ο κυρ Ανδρέας «να ταις επάρη εις το ολειτριβίον του μισέρ Ντζόρντζη».

212. Νοτ. Σπυρ. πρ. 137.

αγοραστών ενώ δεν υπήρχε κάποια πρόβλεψη για τους καλλιεργητές και τις δυσκολίες τους στην παραγωγή.

6.2.2. Προστύχι.

Σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα στην Κέρκυρα και στον αγροτικό κόσμο ήταν το λεγόμενο «προστύχι». Ουσιαστικά επρόκειτο για την προαγορά από ανθρώπους που είχαν χρήματα, κυρίως εμπόρους, της επόμενης σοδειάς του λαδιού. Οι τελευταίοι εκμεταλλεύονταν την ανάγκη των αγροτών και αγόραζαν σε τιμή πολύ χαμηλότερη από αυτήν που θα είχε το λάδι την εποχή της συγκομιδής. Έτσι το κέρδος τελικά του δανειστή μπορεί να έφτανε και στο διπλάσιο απ΄ ότι είχε αγοράσει.[213] Η πρακτική αυτή ίσχυε και πριν το 1386 και βέβαια συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της ενετοκρατίας. Εναλλακτικά ο δανειολήπτης μπορούσε είτε να παραδώσει στο δανειστή τα προϊόντα που είχε υποσχεθεί ή να αποδώσει χρήματα με επιτόκιο που έφτανε μέχρι 20%.[214] Με τα χρήματα που προελάμβανε ο αγρότης κάλυπτε τα έξοδά του ή κάποιο εισοδηματικό κενό λόγω της μονοκαλλιέργειας ή της καταστροφής της σοδειάς του. Ωστόσο το μεγαλύτερο κέρδος του πιστωτή δεν ήταν η υποτιμημένη προαγορά του προϊόντος αλλά το ότι, αν ο δανειζόμενος δεν κατάφερνε να εξοφλήσει το χρέος (γεγονός πολύ συχνό), ο πιστωτής μπορούσε να οικειοποιηθεί την κινητή και ακίνητη περιουσία του ή να επιβάλλει εκ νέου τόκους στο ανεξόφλητο ποσό.[215] Χαρακτηριστικές φράσεις από τα νοταριακά κείμενα «χωρίς καμίαν εναντιότητα», «χωρίς καμίας κρίσεως», «ομπληγεύει τα παντία του αγαθά» , «εις δεσμόν των

---

213. Όλγα Παχή, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραϊκού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», ό.π., σελ. 210. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 123. Βλασόπουλος, «Στατιστικαί και ιστορικαί περί Κερκύρας ειδήσεις*», ό.π.,* σελ. 95. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 114-115.

214. Σπύρος Ν. Ασωνίτης, «Η Κέρκυρα ως εμπορικό κέντρο κατά τον όψιμο μεσαίωνα», στο Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.) *Χρήμα και αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2003, σελ. 79.

215 . Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 122-123,126. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 12 (2016)*, ό.π., σελ. 222 -223. Χατζάκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι της Ιεράπετρας σύμφωνα με τη μελέτη των δικαιοπρακτικών εγγράφων της περιοχής κατά τον 16ο αιώνα», ό.π., σελ. 136 -137. Σπύρος Ασδραχάς, «Φεουδαλική πρόσοδος και γαιοπρόσοδος στην της εποχή της Βενετικής κυριαρχίας», *Τα Ιστορικά, τομ. Β΄,τεύχ.4*, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1985, σελ. 385-386.

εαυτού αγαθών».[216] Τελικά μέσω της συγκεκριμένης πρακτικής τον πλούτο του νησιού και τη διακίνηση του ελαιολάδου τα έλεγχαν οι έμποροι – δανειοδότες. Από την άλλη οι αγρότες ήταν συνεχώς καταχρεωμένοι και στα μέσα του 17ου αιώνα έφτασαν να θεωρούν την ενασχόληση με τις ελιές και το λάδι αιτία των δεινών τους. Έτσι αδιαφορούσαν σε κάποιες περιπτώσεις για τις καλλιέργειες, εκρίζωναν δέντρα και κινούνταν εναντίον των κατοίκων του άστεως.[217] Ουσιαστικά επρόκειτο για μορφή τοκογλυφίας που εξουθένωνε τον αγροτικό κόσμο.[218]

Το βενετικό κράτος από νωρίς διέκρινε τις αρνητικές συνέπειες των συμβάσεων αυτού του τύπου και το 1553 εκδόθηκαν οι πρώτοι κανονισμοί ώστε να περιορισθεί η διάδοσή τους. Το 1559 ορίσθηκε ότι οι συμφωνίες αυτές έπρεπε να γίνονται υπό τον έλεγχο τεσσάρων διορισμένων συμβολαιογράφων. Ωστόσο οι περισσότερες διατάξεις στην πράξη ατόνησαν και εξακολουθούσαν να υπογράφονται συμβόλαια με σκληρούς όρους για τους δανειζόμενους.[219] Το 1606 το βενετικό κράτος επέβαλε τη δήλωση των προϊόντων που αποκτήθηκαν μέσω προστυχίου και παρακράτηση του 25% αυτών τα οποία στη συνέχεια έπρεπε να πωληθούν και ένα ποσοστό από το κέρδος να δοθεί σε ίδρυμα για τις ανάγκες των φτωχών (στο Fontico delle Biave). Στην πράξη όμως και τα παραπάνω δεν εφαρμόστηκαν.

Μια άλλη διάταξη το 1606 όριζε οι δανειστές να μην προσφέρουν χρήματα στους αγρότες αλλά υλικά αγαθά απαραίτητα για την επιβίωσή τους. Σίγουρα τα αγαθά αυτά κοστολογούνταν αυθαίρετα και η αξία τους ήταν κατώτερη από την αξία των αγαθών – εδώ του λαδιού – που ελάμβαναν.[220] Ταυτόχρονα οι δανειστές με διάφορα τεχνάσματα μπορούσαν να ξεγελάσουν τους αγρότες, να εκμεταλλευτούν την ευπιστία τους, να μη γίνεται και η τυπική επικύρωση της εξόφλησης από τον έμπορο και μετά από κάποιο διάστημα από τον έμπορο ή τους κληρονόμους του να απαιτείται εκ νέου πληρωμή.

Σε κάποια συμβόλαια η ημερομηνία πληρωμής οριζόταν νωρίτερα από την περίοδο συγκομιδής με αποτέλεσμα έτσι και αλλιώς ο αγρότης να μην μπορεί να ανταπεξέλθει και ενδεχομένως μπορούσε να χάσει την περιουσία του. Τελικά ως μήνας αρχικής συγκομιδής για το ελαιόλαδο ορίστηκε ο Νοέμβριος.[221]

---

216. Νοτ. Αγαπ. πρ. 275, 371, 150. Νοτ. Σπυρ. 86, 87,89, 90, 91,92 .

217. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 223-224.

218. Καπάδοχος, *Αφιέρωμα στην Ιστορία της Κέρκυρας (Ημερολόγια του 2002)*, ό.π., σελ. 93.

219. Κώστας Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 124.

220. ό.π., σελ.125.

221. ό.π., σελ. 126.

Κατά το 18ο αιώνα ορίστηκε το συμβόλαιο του προστυχίου να συντάσσεται με παρουσία συμβολαιογράφου και δύο μαρτύρων και μπροστά τους να καταβάλλονται τα χρήματα, ο τόκος να κυμαίνεται για το λάδι στο 6%, να μην επιτρέπεται η κατάσχεση των αγαθών των καλλιεργητών παρά μόνο ο καρπός της συγκομιδής και τέλος οι οφειλέτες να απαλλάσσονται από τη σύλληψη. Τελικά όμως βάσει του τελευταίου όλο και περισσότεροι αγρότες δεν εξοφλούσαν τα χρέη τους προφασιζόμενοι ανεπάρκεια της σοδειάς. Σταδιακά οι αγρότες αποξενώθηκαν από τη γη τους, οι πιστωτές δεν ήταν εύκολο να ασχοληθούν με αγροτικές εκτάσεις και τη διαδικασία παραγωγής του ελαιολάδου σε κτήματα που είχαν κατασχέσει την παραγωγή και τελικά οι επιπτώσεις ήταν εμφανείς.[222]

Για την ανακούφιση των αγροτών εκτός από το Fontico delle Biave δημιουργήθηκε και άλλο φιλανθρωπικό ίδρυμα το Monte di Pieta. Το τελευταίο ιδρύθηκε το 1630, δάνειζε με χαμηλό τόκο αλλά διέκοψε λόγω οικονομικών προβλημάτων τη λειτουργία του στα 1706.[223] Τελικά δεδομένου ότι τα προβλήματα δεν έβρισκαν λύση η βενετική πολιτεία στα 1760 επανέφερε παλιότερες διατάξεις για το προστύχι, την ανανέωσή του για χρέη προηγούμενου προστυχίου, την απαλλοτρίωση της περιουσίας των οφειλετών, την προσφορά αγαθών εκ μέρους των δανειστών αντί για χρήματα. Τελικά η τοκογλυφία επικράτησε και ο αγρότης καλλιεργητής ήταν συνεχώς χρεωμένος, πράγμα βέβαια που οδηγούσε στην εξαθλίωσή του.[224]

7. Εβραίοι έμποροι

Στα νοταριακά πρωτόκολλα συναντήσαμε πολλές πράξεις συναλλαγής με εβραίους εμπόρους (πωλήσεις και χρεωστικά ομόλογα) ώστε να μιλάμε για «ιουδαϊκό εμπόριο».[225] Οι

---

222. ό.π., σελ. 128,129.

223. ό.π., σελ. 129. Καπάδοχος, *Αφιέρωμα στην Ιστορία της Κέρκυρας (Ημερ/για του 2002)*, ό.π., σελ. 93.

224. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, διδακτορική διατριβή, ό.π., σελ. 130. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 116-117.

225. Συχνά απαντώμενα ονόματα Εβραίων εμπόρων ελαιολάδου στο νοταριακό πρωτόκολλο του Πέτρου Αγαπητού είναι: Ρέμπης Μούλης του Ηλία (πρ. 68,69,85,91,94,98,136,153), ρέμπης Φύλακτος του Ηλία (πρ. 75,83), Χαής ο Κορονα ίος (πρ. 87,89,135), ρέμπης Ηλίας ο Πολίτης (πρ. 104,105), ρέμπης Μεναέμ ο Κορονα ίος (πρ. 134,137,148), Εζρά Δαρδούφ (πρ. 106), ρέμπης Μωσέ ο Μπιλής (πρ. 18,150), Μωυσής του Ηλία (πρ. 13), Αβράχος του Λιάχου (πρ. 34). Στην πρ. 34 ο Λάζαρος ο Κουπάκης «ομολόγησε ότι χρεωστή προς τον παρόντα Αβράχον του Λιάχου Ιουδαίον ελάδιν καλόν καθάριον λύτρες θ΄». Στην πράξη 134 ο Δημήτριος Γρέκος «ομολόγησε ότι χρεωστή προς τους παρόντες Ιουδαίους ρέμπη Μεναέμ Κορονα ίο και Χαή Κορονα ίο, αυταδέλφους … και ελάδιν λέτρες ε΄».

εβραίοι έμποροι δε δραστηριοποιούνταν μόνο στο νησί ούτε βέβαια περιορίζονταν στο εμπόριο του λαδιού. Η Ήπειρος και οι περιοχές της αποτελούσαν για αυτούς οικείο χώρο. Επίσης δραστηριοποιούνταν στο νησί Εβραίοι από τα Ιωάννινα, την Καστοριά, το Otranto. Πέρα όμως από τις εμπορικές τους δραστηριότητες δάνειζαν χρήματα σε τοπικούς άρχοντες, ευγενείς, αστούς και αγρότες του νησιού. Αναφέρεται ότι το 1414 κάθε σεργέντης από τους 16 που υπηρετούσαν στη Σιδηρά Πόρτα ανέλαβε να εισπράξει 60 – 100 ληξιπρόθεσμες οφειλές για λογαριασμό Εβραίων.[226] Μάλιστα ορισμένοι έμποροι μετακόμισαν στη Βενετία και σε στενή συνεργασία με ομόθρησκούς τους στο νησί διείσδυσαν στο πιστωτικό σύστημα και μέσα σε λίγες δεκαετίες έλεγχαν πάνω από το 50% των εισαγωγών και εξαγωγών στην εμπορία του λαδιού.[227] Είχαν δε εξελιχθεί με τις εμπορικές τους δραστηριότητες σε σημαντικό παράγοντα της οικονομικής ζωής του νησιού με δικαίωμα εκπροσώπησης έναντι της βενετικής διοίκησης.[228] Η κατάσταση αυτή οδήγησε σε εχθρική συμπεριφορά εναντίον τους τόσο από εμπόρους της Βενετίας αλλά και εμπόρους ελληνικής καταγωγής, με σκοπό να ελεγχθεί η πιστοδοτική και γενικότερα οικονομική τους δραστηριότητα. Από το 1770 η Βενετία υιοθέτησε αντιεβραϊκά μέτρα που απέβλεπαν στο να αποκλείσουν τους Εβραίους από το εμπόριο λαδιού μεταξύ Κέρκυρας – Βενετίας.[229]

Ωστόσο η δραστηριοποίηση και κυριαρχία Ιταλών, Ελλήνων, Σλάβων, Δαλματών και κατοίκων της Ίστριας στο εμπόριο του λαδιού χάρη στα αντιεβραϊκά μέτρα όχι μόνο δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αλλά οδήγησε σε απότομη αύξηση των τιμών του λαδιού και σε αύξηση του λαθρεμπορίου. Ταυτόχρονα και οι αγρότες «δυσαρεστήθηκαν» καθώς στερήθηκαν

---

226. Σπύρος Ν. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462)*, ό.π., σελ. 434-435. Χατζάκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι της Ιεράπετρας σύμφωνα με τη μελέτη των δικαιοπρακτικών εγγράφων της περιοχής κατά τον 16ο αιώνα», ό.π., σελ. 137.

227. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 115. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π.,σελ. 123. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 224-225.

228. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 131.

229. ό.π., σελ. 131 -132. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 116.

την πίστωση που τους παραχωρούσαν με τις συμβάσεις του προστυχίου.[230]

Επειδή τα προβλήματα στην παραγωγή και τη διακίνηση του ελαιολάδου φάνηκαν άμεσα η κυβέρνηση της Βενετίας αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει. Έτσι αντιεβραϊκά διατάγματα του 1770 και 1771 ακυρώθηκαν τον Ιανουάριο του 1772 και επανήλθαν οι εμπορικές και πιστωτικές ελευθερίες των εβραϊκών ομάδων.[231] Ενδεικτικά να αναφερθεί ότι από το 1740 έως το 1752, οι τρεις εθνικές ομάδες, Βενετοί, Έλληνες και Εβραίοι εμπορεύονταν ισοδύναμες σχεδόν ποσότητες λαδιού ανάμεσα σε Κέρκυρα και Βενετία. Γύρω όμως στο 1770 οι Εβραίοι εμπορεύονταν πενταπλάσιες ποσότητες από εκείνες των Βενετών και των Ελλήνων.[232] Καθώς αρκετοί ήταν εγκατεστημένοι στη Βενετία και είχαν συνεργασία με ομόθρησκούς τους στο νησί, αυτοί διαμόρφωναν τις τιμές και καθόριζαν τους όρους διεξαγωγής του εμπορίου.[233] Μάλιστα μετά το 17^{ο} αιώνα που η παραγωγή του λαδιού πήρε σχεδόν βιομηχανικές διαστάσεις οι Εβραίοι είχαν και κύριο εμπορικό ρόλο δεδομένου ότι είχαν και τα μέσα διακίνησης του προϊόντος.[234]

8. Λαθρεμπόριο

Εφόσον το σύστημα παραγωγής και διακίνησης του ελαιολάδου, λόγω της αυστηρής πολιτικής της Βενετίας, παρουσίαζε και αδυναμίες, σχετιζόμενες με τη μονοκαλλιέργεια της ελιάς, τις δυσκολίες παραγωγής, τη βαριά φορολόγηση, τις προκαθορισμένες τιμές και τους χρεωμένους παραγωγούς, επόμενο ήταν να ανθίσουν και μορφές παράνομης διακίνησης του προϊόντος. Το λαθρεμπόριο εντοπίστηκε νωρίς δεδομένου ότι οι βενετικές αρχές διέκριναν αναντιστοιχία ανάμεσα στο παραγόμενο λάδι και στην ποσότητα που έφτανε στη Βενετία. Άλλωστε όλη η ποσότητα έπρεπε να περνάει από τη Βενετία προτού διοχετευτεί στις αγορές.[235]

---

230. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18^{ο} αιώνα*, ό.π., σελ. 132. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 116.

231. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18^{ο} αιώνα*, ό.π., σελ. 133. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 117.

232. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18^{ο} αιώνα*, ό.π., σελ. 181.

233. ό.π., σελ. 182.

234. Καραπιδάκης, «Η Βενετική Παρουσία (1386-1797)», ό.π., σελ. 172.

235. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ.108,109,116.

Για την αποφυγή του λαθρεμπορίου ελήφθησαν ποικίλα μέτρα. Αρχικά επιβλήθηκε από τις αρχές η δήλωση των μποτελιών, δηλαδή των αποθηκών λαδιού ώστε να τα επισκέπτονται οι ενοικιαστές φόρων. Ακολούθησε ο έλεγχος των πυλών της πόλης. Για να εξαχθεί το λάδι έπρεπε να προσκομίζεται η απόδειξη πληρωμής των φόρων. Επίσης όσοι συλλαμβάνονταν να εξάγουν λάδι λαθραία πλήρωναν βαριά πρόστιμα. Παράλληλα ελήφθησαν και αστυνομικά μέτρα και συγκεκριμένα η φρούρηση των παραλίων (κυρίως των δυτικών) του νησιού, με επιθεώρηση μάλιστα από το γενικό προνοητή πάνω σε κάτεργο (πλοίο).[236] Όμως παρά τις προσπάθειες των αρχών το λαθρεμπόριο απορροφούσε το 1/4 της παραγωγής. Ουσιαστικά το λαθρεμπόριο δεν έπληξε μόνο το εμπόριο του λαδιού και τα αντίστοιχα κέρδη αλλά και τα έσοδα της Βενετίας από τους φόρους. Επλήγη η δεκάτη και φυσικά οι έμμεσοι φόροι στα τελωνεία (εισαγωγής, εξαγωγής, διαμετακόμισης). Συγκεκριμένα το βενετικό κράτος έχανε τους άμεσους φόρους (dazi) και τη δεκάτη. Τελικά η βενετική πολιτεία προέβη στο σύστημα της ενοικίασης των φόρων αλλά ούτε αυτό έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς οι ενοικιαστές εκμίσθωναν τους φόρους σε χαμηλή τιμή και τελικά μόνο αυτοί ήταν ευνοημένοι.[237]

Το λαθραίο λάδι από την Κέρκυρα διοχετευόταν στις απέναντι κατακτημένες από Οθωμανούς περιοχές και κυρίως το 18^{ο} αιώνα στο λιμάνι της Τεργέστης που ήταν ελεύθερο και απαλλαγμένο από δασμούς από το 1719. Το λαθραίο κερκυραϊκό λάδι το αγόραζαν κυρίως εβραίοι έμποροι από την Τεργέστη.[238]

Οι βενετικές αρχές κατά το 18^{ο} αιώνα πήραν επιπλέον μέτρα. Έτσι προτάθηκε η δημιουργία δημόσιου καταστίχου ώστε να εντοπίζεται όλη η παραγωγή του λαδιού και ο επισταμένος έλεγχος των ακτών και παραλίων από φρουρούς. Άλλωστε πολλά χωριά ήταν δίπλα σε ποτάμια και από εκεί οι βάρκες μπορούσαν να φτάσουν στη θάλασσα κρυφά. Επίσης οι αρχές προσπάθησαν να εξαναγκάσουν τους καλλιεργητές να αποθηκεύουν το αδιάθετο λάδι σε αποθήκες της πόλης κεντρικές. Αυτό ορίστηκε με διάταγμα της Γερουσίας της 4^{ης} Απριλίου 1748, όμως δεν θεσπίστηκε με νόμο.[239] Τέλος οι καραβοκύρηδες που μετέφεραν φορτία ελαιολάδου από τα νησιά του Λεβάντε και ειδικότερα από την Κέρκυρα και τους Παξούς ήταν υποχρεωμένοι να το δηλώνουν στις αρχές. Αντίστοιχα και οι τεχνίτες και οι μεταφορείς βαρελιών έπρεπε να δηλώνουν τον αριθμό και τη χωρητικότητα των βαρελιών που κατασκεύαζαν. Τέλος έγινε προσπάθεια να περιοριστούν και να ελεγχθούν και οι ιδιώτες που περιφέρονταν

---

231. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18^{ο} αιώνα*, ό.π., σελ. 195.

237. ό.π.,σελ. 196-199, 206.

238. ό.π, σελ. 201.

239. ό.π., σελ. 202-204.

στα χωριά και αγόραζαν κρυφά λάδι (π.χ. ταβερνιάρηδες ή μπετολίνοι). Τα μέτρα αφορούσαν ακόμη και τη Λατινική Αρχιεπισκοπή καθώς και η ίδια θεωρούνταν ύποπτη για παράνομη διακίνηση λαδιού καθώς και τους κρατικούς υπαλλήλους.[240] Ωστόσο ένα στα πέντε βαρέλια του παραγόμενου ελαιόλαδου κατέληγε στο λαθρεμπόριο.[241]

III. ΕΛΑΙΟΛΑΔΟ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ - ΕΛΑΙΟΧΡΗΣΗ

1. Ελαιόλαδο και διατροφή

Το λάδι από τα αρχαία χρόνια αποτελούσε βασικό είδος διατροφής στον ελλαδικό χώρο, ωστόσο στα χρόνια της λατινικής κυριαρχίας συναντάμε και μια ποικιλία φαγητών που το περιλάμβαναν ως βασικό συστατικό τους. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε μια πληθώρα φαγητών και γλυκισμάτων από τη βενετσιάνικη κουζίνα με βασικό συστατικό το λάδι. Broetin, μανέστρα κολοπίμπιρι, ρύζι – μπίζι, φιγά, τίνγκολα, σοφρίτο, όστρια, μπουρδέτο, παστιτσάδα, φριττούρες, τηγανητά ραβιόλια κερκυραϊκά, φρίττολες κ.ά.. Μάλιστα το κερκυραϊκό λάδι ήταν κατάλληλο για την προετοιμασία των fritture, πρόχειρου γλυκίσματος με αλεύρι. Οι βενετοί θεωρούσαν πως όταν τηγανίζονταν με κερκυραϊκό λάδι δεν έχαναν το υπόλευκο χρώμα τους ή το άρωμα και τη γεύση τους.[242]

Σταδιακά το λάδι κυριάρχησε στη μαγειρική και στα γλυκά, όπως οι τηγανίτες που επιβιώνουν μέχρι σήμερα. Επίσης επιβιώνουν τα «άγρια λάχανα» βρασμένα σε νερό και αλάτι που στη συνέχεια τρώγονται στραγγισμένα αφού συμπληρωθούν με λάδι και χυμό λεμονιού. Κατά τον Ιωσήφ Παρτς επρόκειτο για ένα παράδοξο φαγητό δεδομένου ότι η οκνηρία των κερκυραίων αγροτών τους απομάκρυνε από την παραγωγή άλλων λαχανικών.[243] Ωστόσο για τα φτωχά και μεσαία στρώματα ένα κομμάτι ψωμί με λάδι ή ελιές, το λεγόμενο προσφάι, αποτελούσε ένα από τα συνηθέστερα πρόχειρα γεύματα.[244]

Το ελαιόλαδο χρησιμοποιούνταν για τη διατροφή τόσο των κατοίκων της Κέρκυρας αλλά

---

240. ό.π., σελ. 208-210.

241. ό.π., σελ. 205.

242. Νινέττα Χ. Λάσκαρι, *Κέρκυρα , Μια ματιά μέσα στο χρόνο 1204-1864*, Εκδόσεις Τοπίο (Γ΄ έκδοση), Αθήνα 2005, σελ. 159-185.

243. Ιωσήφ Παρτς, *Η Νήσος Κέρκυρα - Γεωγραφική μονογραφή*, ό.π., σελ. 274.

244. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π.,σελ.170.

και των κατοίκων της πόλης της Βενετίας.[245] Η Βενετία διαδραμάτιζε κυρίαρχο ρόλο στο ευρωπαϊκό εμπόριο ειδών διατροφής. Επειδή τα ζωικά λίπη που χρησιμοποιούσαν για διατροφή ήταν ακριβά και η παραγωγή τους ανεπαρκής, η Βενετία για ίδιο όφελος προώθησε τη διακίνηση του λαδιού, η παραγωγή του οποίου ευνοούνταν στις κτήσεις της λόγω κυρίως κλιματολογικών συνθηκών. Έτσι τελικά εισήχθησαν νέες συνήθειες στη διατροφή που ευνόησαν τη χρήση του λαδιού σε σχέση με άλλα λίπη.[246]

2. Ελαιόλαδο και συντήρηση τροφίμων

Το ελαιόλαδο λόγω ανυπαρξίας άλλων μεθόδων, αποτελούσε βασικό συντηρητικό διαφόρων τροφίμων.[247] Το λάδι χρησιμοποιήθηκε σε όλους τους τρόπους συντήρησης των τροφίμων και επίσης ως αντισηπτικό. Το κρέας, είτε βραστό είτε καπνιστό και τα ψάρια φυλάγονταν σε δοχεία που τα γέμιζαν με λάδι.[248] Αντίστοιχα το τυρί, κάποια χορταρικά αλλά ακόμη και οι ελιές. Οι ελιές συντηρούνταν συνήθως σε άλμη ή σε ξίδι. Ωστόσο προστίθεται στο δοχείο λάδι για να τις προστατεύει από τον αέρα.[249] Η παραπάνω τακτική εφαρμόζεται μέχρι και τις μέρες μας στα χωριά της Κέρκυρας. Επίσης λάδι τοποθετούσαν στο στόμιο δοχείου που περιείχε κρασί, ώστε το τελευταίο να μην «ξεθυμάνει» και να διατηρηθεί αναλλοίωτο.[250]

3. Ελαιόλαδο και φωτισμός

Αξιοσημείωτη είναι η χρήση του ελαιόλαδου ως φωτιστικού μέσου. Ήδη έχει τονιστεί η

---

245. Κολυβά «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 185,186, 201. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 7,13.
246. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 107,110. Καραπιδάκης, «Καθυστερήσεις στην ανάπτυξη και πολιτικές ανάπτυξης στην καλλιέργεια της ελιάς και τη διακίνηση του λαδιού στη Βενετοκρατία», ό.π., σελ 162.
247. Αικατερίνη Πολύμερου – Καμηλάκη, «Το λάδι ως συντηρητικό των τροφίμων στην παραδοσιακή οικιακή οικονομία», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003, σελ. 195. Η συγγραφέας επισημαίνει πως αν και η μελέτη της αναφέρεται στο 19ο και 20ο αιώνα, ωστόσο τα στοιχεία που αξιοποιεί προέρχονται από προγενέστερες περιόδους.
248. ό.π., σελ. 197.
249. ό.π., σελ. 198,199.
250. ό.π., σελ. 201.

χρησιμοποίηση του λαδιού για το φωτισμό των φρουρίων. Γενικά για το φωτισμό χρησιμοποιούνταν ένα παχύρρευστο λάδι (oglio grosso). Αυτό έβγαινε από τα προϊόντα της συνθλιψης του καρπού και το αξιοποιούσαν ως φωτιστικό (oglio lampante).[251] Οι ελαιολυχνίες ήταν το βασικό φωτιστικό μέσο στις οικίες, στις εκκλησίες και τις μονές, στα παρεκλήσια και στα μνήματα.[252] Βέβαια όσον αφορά τους θρησκευτικούς χώρους αποκτά το λάδι και μια ιδιαίτερη διάσταση. Άλλωστε και στα νοταριακά πρωτόκολλα σε αρκετές πράξεις προσφερόταν λάδι σε εκκλησίες για να ανάβει το καντήλι του δωρητή αφού πεθάνει, ώστε να αναπαυθεί η ψυχή του και των οικείων του.[253]

4. Ελαιόλαδο και ιατρική

Το λάδι λόγω των αντισηπτικών ιδιοτήτων του χρησιμοποιούνταν στην πρακτική ιατρική. Συγκεκριμένα για το καθάρισμα πληγών, για εντριβές, για διάφορες αλοιφές ή για κάθε είδους έγκαυμα. Τέλος με λάδι και ξύδι έπλεναν το σώμα του νεκρού.[254]

Ταυτόχρονα το λάδι αξιοποιούνταν για την αντιμετώπιση της βασκανίας, φαινόμενο αποδεκτό από την Εκκλησία καθώς αντιμετωπιζόταν με ειδικές εκκλησιαστικές ευχές και με υλικά και τελετουργικά μέσα.[255] Έτσι είτε τα φύλλα της ελιάς είτε το λάδι αποτελούσαν τα μέσα για τη διαδικασία του ξεματιάσματος. Σε κάποιες περιοχές της Κέρκυρας ταυτόχρονα με κάποιο ξόρκι με το οποίο επικαλούνταν αγίους με θαυμαστές ιατρικές ικανότητες, έριχναν σταγόνες λαδιού από αναμμένο λυχνάρι σε ένα ποτήρι με νερό. Αν αυτές ενώνονταν σε κύκλο, τότε ο άνθρωπος που είχαν μπροστά και ανέφεραν το όνομά του θεωρούνταν ματιασμένος. Τον σταύρωναν με αυτό το υγρό σε διάφορα σημεία του σώματος και το υπόλοιπο το έχυναν πίσω του.[256] Στις «μαγικές» ή υπερφυσικές ιδιότητες του λαδιού να προσθέσουμε και την εξής συνήθεια, η οποία όμως εξακολουθούσε να επιβιώνει, κυρίως στην ύπαιθρο, και τα νεώτερα χρόνια. Στον καβαλάρη του σπιτιού (μεγάλο δοκάρι στη στέγη), όταν χτιζόταν το σπίτι, στερέωναν σε

---

251. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 169.
252. Παρτς, *Η Νήσος Κέρκυρα - Γεωγραφική μονογραφή*, ό.π., σελ. 270.
253. Νοτ. Βραν. πρ. 64. Νοτ. Τοξ. πρ. 115
254. Πολύμερου – Καμηλάκη, «Το λάδι ως συντηρητικό των τροφίμων στην παραδοσιακή οικιακή οικονομία», ό.π., σελ. 201
255. Μαρία Ε. Καλτσά, «Ο μαγικός ρόλος του λαδιού και της ελιάς σε έθιμα κατά της βασκανίας», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003 , σελ. 185.
256. ό.π., σελ. 188-189.

κάθε άκρη ένα μπουκάλι με κρασί και λάδι ως μόνιμη επίκληση αφθονίας. «Πρώτα θεμέλια του σπιτιού ψωμί, κρασί και λάδι.[257]

5. Ελαιόλαδο και βιοτεχνική παραγωγή, μεταποίηση

Βασική αξιοποίηση του λαδιού εντοπίζεται στη σαπωνοποιία, την υφαντουργία και την εριουργία. Οι τρεις αυτές βιοτεχνικές δραστηριότητες ανθούσαν στη Βενετία.[258] Ήδη από το 14ο αιώνα αναφέρεται η αξιοποίηση του λαδιού στη σαπωνοποιία της Βενετίας. Με την επιβολή της μονοκαλλιέργειας, οι βενετοί επεδίωκαν ανάμεσα στα άλλα και να εξασφαλίσουν φτηνή πρώτη ύλη για τις σαπωνοποιίες τους, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στον ανταγωνισμό από άλλα αναδυόμενα βιοτεχνικά κέντρα, όπως αυτό της Μασσαλίας.[259] Έτσι, για ένα ακόμη λόγο, το λάδι σταδιακά μέχρι τον 18ο αιώνα, καθίσταται κορυφαίο προϊόν που αποτελεί σημείο σύνδεσης της οικονομίας της Βενετίας με την αγροτική παραγωγή της Κέρκυρας.[260]

Η ανάγκη σε λάδι ήταν σημαντική για την παραγωγή σαπουνιού τόσο για την ποσότητα όσο και την ποιότητα. Το λάδι αντιστοιχούσε στο 1/3 του βάρους του παραγόμενου σαπουνιού. Το 15ο αιώνα το ένα τρίτο από τις εισαγόμενες ποσότητες λαδιού στη Βενετία καταναλωνόταν στη σαπωνοποιία. Μάλιστα η Βενετία καυχιόταν για την ανώτερη ποιότητά του, δηλαδή την ασπράδα του, τη σκληρότητά του και το άρωμά του. Πουλιόταν κυρίως σε βόρειες χώρες (π.χ. στην Αγγλία) ως είδος πολυτελείας, καθώς εκεί το εγχώριο σαπούνι ήταν μαλακό, σκουρόχρωμο και δύσοσμο αφού προερχόταν από ζωικά λίπη.[261] Τα κέρδη ήταν τέτοια για τη Βενετία (το 18ο αιώνα ήταν στην ένατη θέση ανάμεσα στα προϊόντα που εξάγονταν από το λιμάνι της) ώστε η τελευταία να απαγορεύσει την παραγωγή του εκτός της μητρόπολης συγκεντρώνοντας εκεί όλα τα σαπωνοποιεία της.[262] Μάλιστα οι επιχειρήσεις σαπωνοποιίας για να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους πραγματοποίησαν και συμφωνίες σύμπραξης. Το 1759 συνέστησαν τη Societa dei fabricatori di sapone με σκοπό την ποσόστωση παραγωγής και τον καθορισμό της τιμής

257. Νινέττα Χ. Λάσκαρι, *Κέρκυρα , Μια ματιά μέσα στο χρόνο 1204-1864*, ό.π., σελ. 320.

258. Κολυβά, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», ό.π., σελ. 185-186.

259. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 8-10.

260. ό.π., σελ. 7.

261. ό.π., σελ. 212. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 102.

262. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 102-103.

πώλησης του προϊόντος.[263]

Οι σαπωνοποιίες παρήγαγαν ένα προϊόν απαραίτητο για την υφαντουργία και την εριουργία, εφόσον τα μαλλιά και τα νήματα έπρεπε να πλένονται, πριν οδηγηθούν στην επεξεργασία. Αντίστοιχα πλένονταν και τα υφάσματα, πριν παραδοθούν στο εμπόριο.[264] Η εριουργία ήταν εξίσου σημαντικός βιομηχανικός τομέας της Βενετίας και με μεγάλη ανάπτυξη από το 15ο αιώνα. Το λάδι, σε κατώτερη βέβαια ποιότητα, ήταν απαραίτητο και στη διαδικασία του λαναρίσματος του μαλλιού.[265]

6. Επεξεργασία και εμπόριο υπολείμματος ελαιοκάρπου

Από το υπόλειμμα που προέκυπτε από τη σύνθλιψη του ελαιοκάρπου, τον πυρήνα ή αλλιώς τα *λιόστα* παραγόταν λάδι κατώτερης ποιότητας, το πυρηνέλαιο. Το υπόλοιπο υλικό μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως καύσιμη ύλη.[266] Άλλωστε αναφορά στα λιόστα γίνεται και σε πράξεις. Έτσι αναφέρεται ότι ο κυρ Μάρκος Αργυρόπουλος συμφώνησε με τους κυρ Γεώργιο Μιχαλά και κυρ Γεώργιον Τετράδη να δουλέψουν οι τελευταίοι στο ελαιοτριβείο του. Προβλέπεται ότι όποιος αλέθει στο ελαιοτριβείο να μπορεί να παίρνει το ένα τρίτο από τα λιόστα. Ίσως αυτό να ήταν κίνητρο ώστε οι παραγωγοί να προτιμήσουν το συγκεκριμένο ελαιοτριβείο. Οι δε εργάτες αν «ματαλέσουν τα λιόστα … να χάνουν όλον τον κόπον αυτών».[267] Σε άλλη πράξη σε ελαιοτριβείο ιδιοκτησίας Δημήτριου Δαμουλή που το εκμεταλλεύονταν οι τρεις σύντροφοι Μάρκος Σκορδίλης, Δημήτριος Λιναράς και Θεόδωρος Πάλμπης, ορίστηκε ότι

---

263. Η εταιρία ιδρύθηκε το 1759. Διαλύθηκε το 1766 λόγω μη τήρησης των δεσμεύσεων της προς το κράτος σχετικά με τη φορολογία, επανιδρύθηκε το 1785 και λειτούργησε μέχρι την οριστική διάλυσή της το 1793, εξ αιτίας της μη εισόδου σε αυτή μιας νέας επιχείρησης. Το εγχείρημα πάντως αυτό είναι ενδεικτικό της ικανότητας της Βενετίας να προωθεί νεωτεριστικές λύσεις και θεσμούς - στη συγκεκριμένη περίπτωση τη συμφωνία σύμπραξης (καρτέλ) - που αργότερα τον 19ο αιώνα θα αποτελέσουν τυπικές καταστάσεις. Walter Panciera, «The industries of Venice in the seventeenth and eighteenth centuries», Lanaro Paola (edited), *At the Centre of the OldWorld: Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland,1400-1800*, Toronto 2006,σελ. 197.

264. Μέκκας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, ό.π., σελ. 213.

265. Ciriacono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», ό.π., σελ. 103.

266. Παπαβλασόπουλος, *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα*, ό.π., σελ. 129.

267. Νοτ. Σπυρ., πρ. 358.

ο ιδιοκτήτης Δαμουλής θα λάμβανε το μισό λάδι και τα λιόστα.[268]

7. Το ελαιόλαδο ως χρηματοοικονομικό εργαλείο

Διατρέχοντας τα μελετώμενα νοταριακά πρωτόκολλα και οδεύοντας χρονικά προς το 18ο αιώνα παρατηρούμε σταδιακά την αλλαγή στη συνείδηση των ανθρώπων όσον αφορά στην αξία της ελιάς και του προϊόντος της, του λαδιού. Το λάδι δεν ήταν μόνο «θησαυρός» για τη Βενετία αλλά εξελίχθηκε σε βασικό αγαθό που επηρέαζε ή σηματοδοτούσε πολλές εκφάνσεις της ζωής τόσο των χωρικών του νησιού αλλά και του πληθυσμού του αστικού κέντρου.

Απόδειξη αυτού του γεγονότος είναι οι συνεχώς αυξανόμενες νοταριακές πράξεις από το 16ο αιώνα και εξής οι οποίες αναφέρονται σε αγοραπωλησίες ελαιοδένδρων, απαραίτητων για την παραγωγή του ελαιολάδου. Άρα από νωρίς η ελιά αποτελούσε αξιόλογο αγαθό αγοραπωλησίας. Συναντήσαμε πράξεις που αφορούσαν σε πωλήσεις ελαϊκών δένδρων είτε αυτόνομων είτε που ο κάτοχος τα είχε «εφ΄ ημισείας». Οι πωλήσεις επίσης αφορούσαν σε χωράφια ή αμπέλια που είχαν μέσα και ελιές ή οι ελιές τα οριοθετούσαν σε κάποιες περιπτώσεις, μαζί με το «τέλος» τους.[269] Επίσης σε πράξη διανομής περιουσίας ανάμεσα σε άλλα αγαθά μοιράσθηκαν και ελιές.[270] Συναντήσαμε και περιπτώσεις όπου πωλήθηκε το «εξάτον» ή το «οκτάτον» ή «τρίτον» μέρος από κάποιες ελιές, εφόσον αυτό ανήκε στον κάτοχο.[271] Ωστόσο σε κάποιες περιπτώσεις, ενώ πωλήθηκε το χωράφι ή το αμπέλι τα ελαϊκά δένδρα εξαιρέθηκαν.[272]

Από νωρίς το ελαιόλαδο αξιοποιείται ως μέσο για αποπληρωμή χρεών ή άλλων υποχρεώσεων είτε μαζί με χρήματα ή αυτόνομα. Έτσι, η χήρα «Μαρία, συμβία του ποτέ Παύλου του Ασωνήτι, από χωρίου της Καμάρας» ξεπλήρωσε το χρέος του αποθανόντος συζύγου προς τον Στέφανο το Μόσωρα προσφέροντας χρήματα και «λάδι λύτρες β΄».[273] Αλλού με λάδι ξεχρεώθηκε προηγούμενο χρέος από κρασί που δε δόθηκε, δόθηκαν ελιές ως αντιστάθμισμα για χρηματικό δάνειο ή πληρώθηκαν με λάδι υπηρεσίες κάποιου εκπροσώπου / πληρεξούσιου π.χ. διαχειριστή περιουσίας καθώς επίσης και η αμοιβή συμβολαιογράφου, «οφείλουν δώσουν προς αυτόν δια την συνδρομήν και κόπον αυτού….ελάδιν», «ελάδη καλόν…οποίω υπάρχει από κόπον της νοδαρίας». Επίσης δινόταν λάδι αντί για χρήματα για την αγορά ρούχων. Επιπλέον ο «κυρ Αρσένιος ο Κουρής από χωρίον του Ποταμίου» συμφώνησε με τον Ιωάννη Κρουπά να

---

268. Νοτ. Αγαπ. , πρ. 402.

269. Νοτ. Μον. πρ. 70, 101,120, 141,209. Νοτ. Φαρμ. πρ. 53,64,142,143. Νοτ. Αλεξ. πρ. 5,71,82,87. Νοτ. Βαρ. πρ. 22,26,109,111, 128.

270. Νοτ. Βαρ. πρ. 114.

271. Νοτ. Κατ. πρ. 140,163,301.

272. Νοτ. Κατ. πρ. 28,222,322.

273. Νοτ. Τοξ. πρ. 158.

του δώσει ως αμοιβή για «την δούλευσιν όπου εδούλευε ο ρηθείς Ιωάννης» , «δένδρη ελαϊκά» και «δένδρη ελαϊκά κεντρόματα μικρά». Άρα η πληρωμή γίνεται σε ελαϊκά δένδρα αντί χρημάτων. [274] Επίσης το λάδι αποτελούσε ανταμοιβή για αγροτική εργασία, «σκάψημο και κλάδον…δίδοντάς του … και ένα μίλυτρο λάδι..».[275]

Ταυτόχρονα το λάδι χρησιμοποιείται ολικώς ή μερικώς για την εξόφληση περιουσιακών αγαθών που αποκτώνται με αγορά. Έτσι σε πώληση αμπελιού ο πωλητής αντί χρημάτων μπορούσε να λαμβάνει κρασί και λάδι εφόσον το θελήσει και επίσης ποσότητα λαδιού (ς΄ λύτρες) δόθηκε μαζί με χρήματα για αγορά πλοίου.[276]

Επίσης υποθηκεύθηκε χωράφι με ελαϊκά δένδρα σε εγγυητές ώστε οι τελευταίοι να εξασφαλιστούν, «Ο κυρ Ντζόρντζης ο Κερομίτης … περί την έγγυσιν ην εποιήσαντο προς αυτόν… έτι δε εμπληγεύει προς αυτούς και ένα κομμάτι χωράφιον, όπερ έχει εις την περιωχήν Αγίου Δημητρίου σταις αλυκαίς, με ιγ΄ ελαϊκά δένδροι άτινα έχει μέσα».[277] Συναντήσαμε περιπτώσεις όπου ελιές δόθηκαν ως εγγύηση προς εξασφάλιση αγοραστών ή για πραγματοποίηση έργου.[278]

Επιπλέον οι ελιές προσφέρονταν ως αντικείμενο δωρεάς από τους κατόχους τους σε άτομα συγγενικά (π.χ. αναδεκτό) ή σε άτομα που τους είχαν προσφέρει ευεργεσίες ή εξυπηρετήσεις. Χαρακτηριστική η φράση «μεμνημένη πολλών καλών χαρίτων».[279]

Ιδιαίτερη θέση καταλαμβάνει η ελιά και το λάδι στα νοταριακά πρωτόκολα ως προικώο αγαθό[280] ή ως μέσο αποκατάστασης γυναικών. Έτσι εκτός των άλλων δόθηκε και «ελαιώνας» από την οικογένεια του θανόντος συζύγου για τη χήρα του έναντι της προίκας της. Κατά συνέπεια η τελευταία θα αποκόμιζε εισοδήματα.[281] Αλλού οι χήρες διεκδικούσαν από την οικογένεια του αποθανόντος συζύγου μέρος της προίκας τους. Έτσι επιστρέφονταν ελιές ή δίνονταν άλλες για την αποκατάστασή τους. Ανάμεσα σε άλλα προικώα αγαθά σε προικοσύμφωνα αναγράφονταν και «ελαϊκά δέντρα ριζάρια» είτε ελεύθερα είτε με τα βάρη τους. Σε άλλο

---

274. Νοτ. Αγαπ. πρ. 588. Χατζάκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι της Ιεράπετρας σύμφωνα με τη μελέτη των δικαιοπρακτικών εγγράφων της περιοχής κατά τον 16ο αιώνα», ό.π., σελ. 136-137.

275. Νοτ. Σπυρ. πρ. 290.

276. Νοτ. Αγαπ. πρ. 389.

277. Νοτ. Αγαπ. πρ. 120.

278. Νοτ. Μον. πρ. 62,234. Νοτ. Αλεξ. πρ. 64.

279. Νοτ. Κατ. πρ. 255,299,348. Νοτ. Φαρμ. πρ. 172.

280. Νοτ. Μον. πρ. 17,127,170 και Νοτ. Βαρ. πρ. 11,16 και Νοτ. Κατ. πρ. 120,164,384,489 και Νοτ. Φαρμ. πρ. 130,148.

281. Νοτ. Βραν. πρ. 38.

προικοσύμφωνο η γιαγιά, ο πατέρας και η μητέρα της νύφης ανάμεσα σε άλλα που της έδιναν ανέφεραν και 100 ριζάρια ελιές κοντά σε αμπέλι στο Βηρό που βαρύνονταν με σολδιάτικο κατ΄ έτος. Επίσης ελιές προικώες πωλούνταν.[282] Ανάλογα, σε διαθήκη η θεία κληροδότησε εκτός των άλλων σε ανιψιές της ελιές για να προστεθούν στην προίκα τους όταν παντρευτούν. Μάλιστα μπήκε ο όρος να μην πωληθούν μήτε να δοθούν ως δώρο κάπου αλλά να περνούν διαδοχικά από κληρονόμο σε κληρονόμο.[283] Συναντήσαμε περίπτωση όπου η προίκα είχε καθοριστεί σε χρήματα όμως δόθηκε σε είδος, για παράδειγμα σε λάδι, σε ελιές ή σε πάχτο από ελιές, που όμως αντιστοιχούσαν στα υποσχεθέντα ποσά. Εδώ καθοριστικός ήταν ο ρόλος του εκτιμητή.[284]

Σε κάποιες περιπτώσεις οι σύζυγοι αξιοποιούσαν και διαχειρίζονταν την προίκα της συζύγου, συγκεκριμένα και ελιές ή τον καρπό των ελαιών «γηνεκίο ονόματι», ώστε να αποκομίσουν έσοδα.[285]

Εξίσου παραστατική εικόνα για την αξία της ελιάς και του λαδιού ως κληροδοτούμενων αγαθών αντλήσαμε μέσα από τις διαθήκες που συναντήσαμε στα νοταριακά πρωτόκολλα. Σε διαθήκες, είδαμε να κληροδοτούνται «ελαϊκά δέντρα» που βρίσκονταν μέσα σε αμπέλια. Σε άλλες περιπτώσεις κληροδοτούνται είτε εξ ολοκλήρου τα ελαιόδεντρα είτε το μερτικό του κατόχου. Μάλιστα σε μια περίπτωση αυτός που πήρε κάποιες από τις ελιές ήταν διαφορετικό πρόσωπο από εκείνο στο οποίο κληροδοτήθηκε το αμπέλι (σε γιο και αδελφή αντίστοιχα).[286]

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει σε ελαιόδενδρα ή λάδι που παραχωρούνταν σε μονές ή εκκλησίες. Είναι σχεδόν πάγια τακτική να κληροδοτούνται από τους διαθέτες ελαιόδενδρα σε εκκλησίες για τη σωτηρία της ψυχής τους, συνήθως στο ναό που επρόκειτο να ταφούν. Χαρακτηριστική η φράση «δια την ψυχήν μου» και «να με μνημονεύουν κατά την τάξιν» ή για να ανάπτουν του διαθέτη το καντήλι και για τη σύζυγό του, «διά την ψυχή μου και διά την ψυχήν της ηρημένης μου συμβίας».[287] Ωστόσο υπάρχουν συμβάσεις, τα χαρακτηριζόμενα

---

282. Νοτ. Αγαπ. πρ. 133,151,261,477,487.

283. Νοτ. Σπυρ. πρ. 64.

284. Νοτ. Βερβ. πρ. 51,52, 53 α, 53 β, 54.

285. Νοτ. Βερβ. πρ. 21,53 α,54,95.

286. Νοτ. Βραν. πρ. 46. Νοτ. Τοξ. πρ. 219. Νοτ. Μον. πρ. 18,84,100,118,123,133,142,193,212. Νοτ. Φαρμ. πρ. 46,63,71,75,98,121,126,135,137,153,155. Νοτ. Χοντρ. πρ. 57,62. Νοτ. Αλεξ. πρ. 45,49,54, 62, 73,97.

287. Χατζάκη, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι της Ιεράπετρας σύμφωνα με τη μελέτη των δικαιοπρακτικών εγγράφων της περιοχής κατά τον 16ο αιώνα», ό.π. , σελ. 136. Νοτ. Τοξ. πρ. 115. Νοτ. Βραν. πρ. 46,64. Νοτ. Μον. πρ. 18,84,90,123. Νοτ. Βαρ. πρ. 16,35,88,120. Νοτ. Κατ. πρ. 127,165,387,498. Νοτ. Φαρμ. πρ. 71,98,121,153,155. Νοτ. Χοντρ. πρ. 62. Νοτ. Αλεξ. πρ. 2,11,48,54,102.

«ψυχικά», στις οποίες παραχωρούνταν ελιές και σε ιδιώτες (κυρίως συγγενικά πρόσωπα) με σκοπό την ψυχική σωτηρία του διαθέτη.[288] Ο νοτάριος Κατωιμέρης χρησιμοποιεί αντίστοιχα την έννοια του «ψυχικού» τόσο για προσφορά σε ναούς όσο και σε άτομα.[289]

Αν και συνήθως, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 16ου αιώνα παρατηρούμε τη συνύπαρξη «ελαϊκών» δένδρων μέσα σε αμπέλι, ωστόσο συχνή είναι η αναφορά σε ελιές που αποτελούσαν το όριο που οριοθετούσε εδαφικά την ιδιοκτησία κάποιου. Δηλαδή φυτεύονταν ελιές γύρω από το αμπέλι ή οριοθετούνταν κάποιο κτήμα με βάση υπάρχοντα ελαιόδενδρα.[290]

Επίσης το κτήμα και το λάδι αντιμετωπίζονταν ως επενδυτικά αγαθά και από άλλες επαγγελματικές κατηγορίες και όχι μόνο από εμπόρους – επαγγελματίες. Στα νοταριακά πρωτόκολλα συναντήσαμε και τρεις περιπτώσεις ιατρών που λειτουργούσαν είτε ως εκμισθωτές είτε ως μισθωτές.[291]

Οι διαδικασίες παραγωγής και διακίνησης του λαδιού δημιούργησαν και μια ποικιλία επαγγελμάτων που είτε άμεσα είτε έμμεσα σχετίζονταν με το συγκεκριμένο προϊόν. Ξεκινώντας αρχικά από τους κυρίους – κατόχους της γης (ευγενείς – φεουδάρχες) οδηγούμαστε στους άμεσους καλλιεργητές –αγρότες. Ακολουθούσαν οι πακτωτές και οι επιπακτωτές, οι εκτιμητές, οι διαχειριστές περιουσίας, οι ιδιοκτήτες ελαιοτριβείων ή οι ενοικιαστές, οι εργαζόμενοι σ΄ αυτά, οι έμποροι και οι εγγυητές καθώς και οι συνεργαζόμενοι σε συντεχνίες. Επίσης οι μεταφορείς, οι καραβοκύρηδες, οι ασφαλιστές των φορτίων, οι ζυγιστές ελαιολάδου, οι δασμο-Εισπράκτορες και γιατί όχι και οι λαθρέμποροι. Σίγουρα και οι κατασκευαστές δοχείων και βαρελιών για τη μεταφορά του λαδιού και βέβαια και όλοι όσοι ασχολούνταν με τα παραγόμενα από το ελαιόλαδο προϊόντα (π.χ. σαπούνια). Απαραίτητοι βέβαια και οι νοτάριοι που κατοχύρωναν τους επαγγελματίες και έδιναν κύρος στις συμφωνίες με τις πράξεις τους.

---

288. Νοτ. Μον. πρ. 98,131,164. Νοτ. Βαρ. πρ. 16.

289. Νοτ. Κατ. πρ. 24,34,95,96,97,437. Νοτ. Γεράσ. πρ. 21. Νοτ. Αλεξ. πρ. 28,82.

290. Νοτ. Αγαπ. πρ. 373,348,340,451. Νοτ. Μον. πρ. 100. Νοτ. Κατ. πρ. 28.

291. Νοτ. Βερβ. πρ. 32,38,40,63. Στην πρ. 32 ο «εκλαμπρότατος σινιόρ Στέλιος Ρίκης, δοτόρος» προπληρώνει «πάκτος» ελιών για πέντε χρόνια. Στην πρ. 38 αγοράζονται ελιές στο όνομα του «ευγενούς σινιόρ Στέφανου Θεοτόκη, δοτόρου», η πρ. 40 είναι πράξη πώλησης ελαιών εκ μέρους του ίδιου Στέφανου Θεοτόκη και τέλος στην πρ. 63 ο «ευγενής σινιόρ Γεόργιος Τουρλινός δοτόρος» πακτώνει το ιδιόκτητο ελαιοτριβείο του και ελιές σε τρίτους.

Συμπεράσματα Β΄ Μέρους

Παρατηρώντας τον τρόπο με τον οποίο η Βενετία οργάνωσε την παραγωγή ελαιολάδου στην Κέρκυρα, είναι σαφές ότι επρόκειτο για μια διαδικασία εξαιρετικά οργανωμένη που διέπονταν από κανόνες, οι οποίοι απέβλεπαν σε συγκεκριμένους στόχους. Στόχοι που σε μεγάλο βαθμό επιτεύχθηκαν λόγω της οργάνωσης και του μεθοδευμένου σχεδίου της μητρόπολης.

Τα μελετηθέντα νοταριακά πρωτόκολλα μας προσέφεραν μια ζωντανή εικόνα των αλλαγών που προήλθαν από την παραπάνω πολιτική της Βενετίας. Αντλήσαμε από αυτά στοιχεία για το τι σήμαινε η ελιά και το λάδι για τη ζωή και την οικονομία του νησιού κατά την τελευταία περίοδο της ενετοκρατίας.

Συμπερασματικά μπορούμε να εστιάσουμε στα ακόλουθα:

α) Αρχικά επήλθε αναδιαμόρφωση των αγροληπτικών σχέσεων. Επικράτησαν συγκεκριμένοι τύποι συμβάσεων που άλλαξαν τη σχέση με τη γη, τα δένδρα και τον καρπό τόσο του κατόχου όσο και του αγρολήπτη /καλλιεργητή /εμφυτευτή. Οι τύποι αυτοί κατέστησαν τον αγρότη ως ένα σημείο συνιδιοκτήτη της γης και των ελαιοδένδρων και του έδωσαν κίνητρο να ενδιαφερθεί για την καλλιέργεια της ελιάς και την παραγωγή του ελαιολάδου. Κυρίαρχες συμβάσεις γι΄αυτούς τους αιώνες ήταν το σολιάτικο, το πάχτο, η μισοφυτεψιά.

β) Αντλήσαμε πληροφορίες για τη λειτουργία των ελαιοτριβείων. Οι ιδιοκτήτες τους προέρχονται από όλες τις κοινωνικές κατηγορίες. Η λειτουργία τους διέπονταν από κανόνες και ρυθμίσεις ώστε να εξυπηρετηθούν στο μέγιστο οι ανάγκες της άλεσης. Πολλές φορές η εκμετάλλευση γίνονταν «συνεταιριστικά» ή υπήρχαν και οικογενειακά δίκτυα που προωθούσαν την εκμετάλλευση και την άλεση της ελαιοσοδείας.

γ) Αποκτήσαμε μια παραστατική εικόνα για τη διακίνηση του ελαιολάδου μέσω την πωλήσεων, προπωλήσεων και χρεωστικών ομολόγων. Εντοπίσαμε το χρόνο που συνομολογούνταν αυτές οι πράξεις, τους όρους αγοραπωλησίας και τις τιμές πώλησης. Ειδικά τα χρεωστικά ομόλογα ανέδειξαν τις δυσκολίες των αγροτών να ανταποκριθούν και τη διαρκή οικονομική τους εξάρτηση από τους εμπόρους ελαιολάδου.

δ) Διαπιστώσαμε την έντονη παρουσία και δραστηριότητα των εμπόρων στη διακίνηση του ελαιολάδου. Κάποια πρόσωπα κυριαρχούσαν. Ιδιαίτερα αισθητή ήταν η παρουσία των Εβραίων εμπόρων που φαίνεται πως έλεγχαν το εμπόριο και καθόριζαν τις τιμές αγοραπωλησίας. Επίσης η διακίνηση γινόταν και από «συντροφίες». Οι σύντροφοι αγόραζαν λάδι από κοινού, αναλάμβαναν τη διοχέτευσή του στις αγορές και μοιράζονταν τα κέρδη.

ε) Επιπλέον τα πρωτόκολλα τεκμηριώνουν την χρήση της ελιάς και του ελαιόλαδου ως χρηματοοικονομικών εργαλείων που καθόριζαν και διευκόλυναν τη ζωή των ανθρώπων. Ήταν αγαθά που πωλούνταν και έφερναν έσοδα στους κατόχους. Αποτελούσαν μέσα να ξεπληρώσουν οι άνθρωποι τα χρέη τους ή μέσα αμοιβής για κάποιες υπηρεσίες. Οι ελιές προσφέρονταν ως

αντικείμενο δωρεών ή ως «ψυχικό» από τους κατόχους τους. Αποτελούσαν μέσο αποκατάστασης των γυναικών, εφόσον δίνονταν συχνά ως προίκα. Επίσης ήταν κληροδοτούμενα αγαθά σε διαθήκες. Αποτελούσαν μέσο εξασφάλισης των συγγενών του διαθέτη. Έντονη δε ήταν η κληροδότηση ελαϊκών δένδρων σε εκκλησίες για τη σωτηρία της ψυχής του διαθέτη.

στ) Παρατηρήσαμε ότι στα πρώτα χρόνια της ενετοκρατίας η καλλιέργεια της ελιάς ήταν περιορισμένη, κρίνοντας από την ένδεια των σχετικών πράξεων. Προχωρώντας όμως προς τον $18^{ο}$ αιώνα, η πληθώρα πράξεων αποδεικνύει ότι οι αντιλήψεις έχουν αλλάξει. Η ελιά και το λάδι ήταν πλέον άρρηκτα συνδεδεμένα με την ζωή των κατοίκων, από αυτά εξασφάλιζαν τα μέσα για την υλική τους διαβίωση και με αυτά ήταν συνυφασμένη σχεδόν κάθε ενέργεια και δραστηριότητά τους.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Καθώς η συγκεκριμένη εργασία ξεκίνησε αρχικά με τη μελέτη των νοταριακών πρωτόκολλων που έχουν ήδη περιγραφεί, η πρώτη αίσθηση που μας δημιουργήθηκε ήταν αυτή ενός κόσμου, μιας κοινωνίας ειδικότερα, ζωντανού, δημιουργικού, εξελισσόμενου. Εστιάζοντας δε στην καλλιέργεια της ελιάς και στην παραγωγή του λαδιού ήταν εμφανής από τη μια μεριά η αύξηση των συμβολαιογραφικών πράξεων που είτε άμεσα είτε έμμεσα σχετίζονταν με την ελιά και το λάδι στο πέρασμα των χρόνων και από την άλλη η μεγάλη αλλαγή στη ζωή των ανθρώπων που επέφερε η υποχρεωτική μονοκαλλιέργεια της ελιάς , ώστε ριψοκινδυνευμένα ίσως θα μπορούσε κάποιος να αναρωτηθεί: άραγε η πορεία, η ανάπτυξη και η οικονομία του νησιού και κατά συνέπεια η τύχη των κατοίκων θα ήταν διαφορετική αν διαφορετικά ήταν και τα εμπορευματικά και χρηματοοικονομικά συμφέροντα της Βενετίας ; Σ΄ αυτή την περίπτωση θα είχε προσανατολιστεί διαφορετικά η οικονομία ; Ωστόσο στην ιστορία βαδίζουμε όχι με το τι θα μπορούσε να γίνει αλλά με το τι έχει γίνει.

Έτσι ενώ αρχικά από το τέλος της βυζαντινής περιόδου της Κέρκυρας και κατά την περίοδο της Α΄ ενετοκρατίας και στη συνέχεια της ανδηγαυικής κατάκτησης θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για μια «αδιάφορη» ίσως στάση απέναντι στην ελιά και το λάδι, προχωρώντας στην περίοδο της Β΄ ενετοκρατίας και κυρίως μελετώντας τα νοταριακά πρωτόκολλα από τα παλαιότερα προς τα νεότερα διαισθάνεται την αλλαγή στην αντιμετώπιση της ελιάς και του λαδιού. Και η εστίαση δεν αφορά τόσο στην αλλαγή της οικονομικής πολιτικής της Βενετίας - που σίγουρα έπαιξε καθοριστικό ρόλο - όσο στο πώς αυτή η μορφή καλλιέργειας και το παραγόμενο προϊόν μπήκε στη ζωή των κατοίκων, την επηρέασε, την καθόρισε και έφτασε να γίνει προϊόν πλούτου και κύρους για κάποιους, αντικείμενο απασχόλησης για πολλούς, βασικό μέσο επιβίωσης για τους εξαρτημένους αγρότες και αγαθό που στήριξε σε μεγάλο βαθμό την οικονομία μιας υπερδύναμης της εποχής, όπως ήταν η Βενετία.

Οι συνέπειες αυτής της πολιτικής είναι εμφανείς και ξεκινούν από τη διαμόρφωση του αγροτικού τοπίου, επεκτείνονται στις έγγειες σχέσεις και στην εμπορία του λαδιού. Η Κέρκυρα έγινε ένας απέραντος ελαιώνας και η οικονομία της εξαρτήθηκε από την εκμετάλλευσή του.

Από τη στιγμή που η Βενετία αποφάσισε να ενεργήσει με γνώμονα τα συμφέροντά της και χωρίς να αγνοεί τις παρενέργειες της πολιτικής της, η ζωή των κατοίκων ακολούθησε και μια προκαθορισμένη πορεία. Η κύρια απασχόληση των κατοίκων προσδιορίζεται από την παραγωγή και διάθεση του ελαιόλαδου και μάλιστα ο ρυθμός παραγωγής και καλλιέργειας επέδρασε στον τρόπο ζωής και σκέψης τους. Οι περίοδοι καλλιέργειας της ελιάς, ο τρόπος μαζέματος του καρπού στο νησί, η εμπορία του λαδιού, το γεγονός ότι οι ελιές κάρπιζαν κάθε δύο χρόνια οδήγησε σε μια οργάνωση του χρόνου και της ζωής που μάλλον τους απομάκρυνε από άλλου

είδους δραστηριότητες κυρίως στην ύπαιθρο της Κέρκυρας. Ταυτόχρονα διαμορφώνεται μια ιδιαίτερη αντίληψη όσον αφορά τις έγγειες σχέσεις. Αυτό αναδεικνύεται μέσα από τη μελέτη των τύπων των αγροτικών συμβάσεων, από τις οποίες διαπιστώνεται ότι η έννοια της πλήρους και απόλυτης ιδιοκτησίας δεν υφίσταται. Ακόμη και σήμερα σε χωριά της κερκυραϊκής υπαίθρου αναφέρονται φράσεις όπως «σε άλλον ανήκει η ελιά και σε άλλον ο τόπος στον οποίο είναι φυτεμένη».

Σίγουρα δε μπορούμε να αγνοήσουμε την όλη οικονομική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε γύρω από την ελιά και το λάδι. Το λιμάνι της Κέρκυρας έγινε κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου με κομβική θέση μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Μια ποικιλία οικονομικών δραστηριοτήτων αναπτύχθηκε γύρω από το ελαιόλαδο ξεκινώντας από την απλή αγοραπωλησία και καταλήγοντας σε επαχθείς συμβάσεις όπως το προστύχι. Ειδικά με τα χρεωστικά ομόλογα, οι φτωχοί καλλιεργητές ενστερνίστηκαν την ιδέα του δανεισμού και της δέσμευσης του προϊόντος τους, με αποτέλεσμα να θεωρούν φυσιολογικές τέτοιες πρακτικές και να ζουν με την ελπίδα της καλύτερης σοδειάς που θα τους βοηθούσε να ξεπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους. Επίσης, η οικονομική επικράτηση των εβραίων εμπόρων και η ανάπτυξη του λαθρεμπορίου ήταν στοιχεία χαρακτηριστικά και αποδεκτά στην οικονομική δραστηριότητα.

Παρατηρώντας λοιπόν, έστω και μέσα από το περιορισμένο δείγμα των νοταριακών κειμένων, το πώς αντιμετωπίζονται η ελιά και το λάδι στη διάρκεια των τεσσάρων αιώνων της ενετοκρατίας, αντιλαμβανόμαστε ότι σταδιακά θεωρούνται αξιόλογα περιουσιακά στοιχεία, αποφέρουν κέρδη και το λάδι είναι εμπορεύσιμο αγαθό. Η παραγωγή και η διακίνησή του οδηγεί σε μια ποικιλία επαγγελματικών δραστηριοτήτων, αποφέροντας έσοδα στους εμπλεκόμενους. Η δε χρήση του ελαιολάδου καλύπτει ποικίλους τομείς όπως η διατροφή, η συντήρηση τροφίμων, ο φωτισμός, η θεραπεία ασθενειών και τέλος η σαπωνοποιία , υφαντουργία και εριουργία.

Μελετήσαμε επίσης και νοταριακά πρωτόκολλα κυρίως του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα που αφορούν στα νησιά της Κεφαλληνίας και της Ιθάκης. Εντοπίσαμε ομοιότητες και διαφορές με τις αντίστοιχες πρακτικές που συναντάμε στην Κέρκυρα σχετικά με την αντιμετώπιση της ελιάς και την παραγωγή ελαιολάδου.

α) Αρχικά επισημάνθηκε το γεγονός ότι είναι πολύ λίγες οι πράξεις που αναφέρονται στην ελιά και το λάδι σε σχέση με τα πρωτόκολλα των Κερκυραίων.

β) Δεν συναντήσαμε την ποικιλία των διάφορων τύπων συμβάσεων που βρίσκουμε στην Κέρκυρα και διέπουν τις αγροληπτικές σχέσεις .

γ) Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν παρατηρήθηκε αυτόνομη καλλιέργεια της ελιάς, ούτε οργανωμένοι ελαιώνες. Ουσιαστικά επρόκειτο για σποραδική παρουσία ελαιοδένδρων, μεμο-

νωμένων, κυρίως μέσα σε χωράφια, αμπέλια ή και στα όριά τους (σύνορα).[1] δ) Οι περισσότερες πράξεις αναφέρονταν σε εκμετάλλευση χωραφιών, αμπελιών , καλλιεργειών σιταριού ενώ ιδιαίτερα εκτεταμένη ήταν η καλλιέργεια σταφίδας. Ιδιαίτερα το νοταριακό πρωτόκολλο της οικογένειας Τυπάλδου – Λασκαράτου βρίθει από τέτοιες πράξεις. Κυριαρχούν οι αγορές, οι ανταλλαγές, οι πωλήσεις. Γενικά η οικογένεια με ποικίλους τρόπους αύξανε την περιουσία της. Έτσι τους δίνονταν πάκτα προκειμένου να εξοφληθούν χρέη, δάνειζαν και δέσμευαν χωράφια των οφειλετών, οι δανειολήπτες τους πωλούσαν αναγκαστικά τα χωράφια τους προκειμένου να εξοφλήσουν.[2]

ε) Δεν υπάρχει το πλήθος των πράξεων με τον τίτλο «χρεωστικά ομόλογα» που απαντώνται σε Κερκυραίους νοτάριους, ούτε υπάρχουν τόσο έντονα πωλήσεις, προπωλήσεις ελαιολάδου και αναφορές σε εκμετάλλευση ελαιοτριβείων.

στ) Υπάρχει μια ιδιαίτερη περίπτωση που συναντήσαμε στα νοταριακά πρωτόκολλα της Κεφαλληνίας και Ιθάκης και όχι σε αυτά της Κέρκυρας. Αυτή είναι η αναπροσαρμογή του τιμήματος. Παρόλο που δεν τη βρήκαμε σε πράξεις για ελιές ή λάδι παρατηρήσαμε ότι άτομα που είχαν συνάψει κάποια συναλλαγή (κυρίως με την οικογένεια Τυπάλδου – Λασκαράτου), συνήθως πώληση, επανέρχονταν και διεκδικούσαν υψηλότερο τίμημα. Ορίζονταν εκτιμητές και στις περισσότερες περιπτώσεις ο αγοραστής πλήρωνε τη διαφορά. Πιθανόν αναγνώριζαν ότι το αρχικό τίμημα ήταν ιδιαίτερα χαμηλό[3]. Σε άλλο συμβολαιογράφο οι αγοραστές εξαρχής έδωσαν ένα ποσό παραπάνω, δηλαδή το τίμημα καταβλήθηκε προσαυξημένο. Πιθανόν για να μην υπάρξει διεκδίκηση και απαίτηση αναπροσαρμογής.[4]

ζ) Σε αναλογία με την Κέρκυρα ήταν πάγια τακτική η ελιά να αποτελεί κληροδοτούμενο αγαθό σε διαθήκες προς εξασφάλιση των συγγενών.[5] Αντίστοιχα και σε προικοσύμφωνα η ελιά αντιμετωπιζόταν ως αξιόλογο προικώο αγαθό.[6] Ελιές επίσης δίνονταν σε εκκλησίες για τη σωτηρία της ψυχής ή ως «ψυχικά» ή ως δώρο.[7]

---

1. Νοτ. Μοντ. πρ. 6,39,217. Νοτ. Σουρ. πρ. 71,176,272. Νοτ. Αμάρ. πρ. 144,206,234. Νοτ. Βλασ. πρ. 268,289,315. Νοτ. Βαλσ. πρ. 4,160,152.
2. Κωδ. Τυπ. Λασκ. πρ. 81,134,144,254,294.
3. Κωδ. Τυπ. Λασκ. πρ. 4,60,62,70,85,129.
4. Νοτ. Αμάρ. πρ. 24,25,26,27,63,114.
5. Νοτ. Αμάρ. πρ. 93,116,131. Νοτ. Μοντ. πρ. 6,116,263. Νοτ. Βλασ. πρ. 1,68,294,34 . Νοτ. Βαλσ. πρ. 264.
6. Νοτ. Αμάρ. πρ. 39,53,54 και Νοτ. Μοντ. πρ. 50,80,137,216,225 και Νοτ. Σουρ. πρ. 196 και Νοτ. Βλασ. πρ. 84.
7. Νοτ. Αμάρ. πρ. 58.

η) Όπως και στην Κέρκυρα και εδώ η ελιά αναφερόταν ως όριο σε χωράφια ή αμπέλια ή ελαϊκά δένδρα περιέκλειαν αυτά, «από την αμπιδούλα καί από την ρίζαν της ελίας», «άνοθε από τιν ελιά», «σίνορο τιν ελιά περί όστρια».[8]

θ) Δεν απουσιάζουν οι πωλήσεις και οι ανταλλαγές, γεγονός που αποδεικνύει την εμπορική και οικονομική αξία του συγκεκριμένου αγαθού. Έτσι πωλούνταν ή ανταλλάσσονταν είτε αυτοτελή δένδρα είτε «το μερτικό». Μάλιστα σε πράξη ανταλλαγής ανταλλάσσονταν ελιές με αγελάδα και μοσχάρι. Ωστόσο σε κάποιες περιπτώσεις ενώ πωλείται χωράφι ή αμπέλι εξαιρούνται τα ελαϊκά δένδρα.[9] Αλλού συναντάμε και το θεσμό του εκτιμητή τόσο σε θέματα σχετικά με ελιές όσο και με άλλα περιουσιακά στοιχεία. Το φαινόμενο της εκτίμησης και της αιρετοκρισίας σε περιπτώσεις διαφορών είναι αρκετά συχνό και υποδεικνύει την ύπαρξη ατόμων που έχαιραν εκτιμήσεως και εισακουγόταν η γνώμη τους.[10]

Επανερχόμενοι στην Κέρκυρα, παρατηρούμε ότι από τις σχέσεις καλλιεργητών, κατόχων γης, εμπόρων, επαγγελματιών που σχετίζονται με το ελαιόλαδο σχηματίζουμε την εικόνα της κερκυραϊκής κοινωνίας. Πρόκειται για μια κοινωνία αλληλοεξαρτώμενη και ανταγωνιστική ταυτόχρονα. Ουσιαστικά η πόλη βασίστηκε για την ευημερία της στην ύπαιθρο. Στην πόλη ζούσαν οι ιδιοκτήτες της γης και οι έμποροι. Αυτοί ουσιαστικά διαχειρίζονταν το κύριο μέρος της παραγωγής ελαιολάδου, διαμόρφωναν τους όρους πώλησης και αγοράς καθώς και τις τιμές. Από την «πόλη» ως κέντρο εξουσίας επιβάλλονταν οι κάθε είδους φόροι και με την εκμετάλλευση της ενδοχώρας, με την επιβολή της μονοκαλλιέργειας, της φορολογίας, ακόμα και της τοκογλυφίας εξασφάλιζε η πόλη τον πλούτο της. Από την άλλη και οι καλλιεργητές λόγω και της μονοπωλιακής πολιτικής της Βενετίας, είχαν ανάγκη το «μηχανισμό» της πόλης ώστε να διαθέσουν το προϊόν τους και να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Είναι όμως σαφές ότι τον πλούτο που προέκυπτε από το παραγόμενο αγαθό δεν τον νέμονταν οι άμεσοι παραγωγοί, δηλαδή οι καλλιεργητές, αλλά οι μη «εργαζόμενοι» κύριοι της γης, οι έμποροι και σε άλλο επίπεδο η Μητρόπολη. Τελικά η παραπάνω σχέση αλληλεπίδρασης καθόρισε το χαρακτήρα της οικονομικής δραστηριότητας του νησιού και τις ποικίλες εκφάνσεις της ζωής όλων των εμπλεκόμενων.

---

8. Νοτ. Αμάρ. πρ. 144,164. Νοτ. Μοντ. πρ. 7,8,15 και Νοτ. Βλασ. πρ. 268,289,292,315,335.
9. Νοτ. Μοντ. πρ. 77,158,173 και Νοτ. Βαλσ.πρ. 209
10. Νοτ. Βλασ. πρ. 280 και Νοτ. Μοντ. πρ. 15,101 και κωδ. Τυπ. Λασκ. πρ. 3,17,19,180.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αν και το θέμα μας «Ο κύκλος του λαδιού : παραγωγή, διακίνηση , χρήσεις στη λατινοκρατούμενη Κέρκυρα ($13^{ος}$ – $18^{ος}$ αιώνας) » φαίνεται κάπως κοινότοπο και είναι εκτενώς μελετημένο από πολλούς ερευνητές, ωστόσο το «ταξίδι» μέσω των πρωτοκόλλων αποτέλεσε μια ενδιαφέρουσα περιπέτεια. Μέσα από τη ζωντάνια των κειμένων ταυτιστήκαμε με τον κόσμο που αντιπροσωπεύουν αφουγκραζόμενοι τον παλμό του. Δεδομένου ότι η ενασχόληση των κατοίκων του νησιού με το ελαιόλαδο ήταν σχεδόν μονόδρομος είναι εύκολο να αντιληφθεί κάποιος τον αντίκτυπο της σε κάθε έκφανση της ζωής τους. Αντίκτυπος ορατός μέχρι και σήμερα παρόλο το διαφορετικό προσανατολισμό της οικονομίας του νησιού. Άλλωστε πρακτικές παραγωγής, έγγειων σχέσεων και αντίληψης για την αξία της ελιάς και του ελαιολάδου εξακολουθούν να επιβιώνουν. Η δε συνέχεια στο χρόνο των παραπάνω φαίνεται και από τη σύναψη στις μέρες μας «νοταριακών» κειμένων που ελάχιστα διαφέρουν από αυτά που συναντήσαμε στα μελετώμενα πρωτόκολλα.

Παρότι γίνεται και αναφορά στην ελαιοπαραγωγή και ελαιόχρηση κατά τη βυζαντινή και Α΄ λατινοκρατούμενη περίοδο στην Κέρκυρα, το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας μας καλύπτει την περίοδο της Β΄ Ενετοκρατίας, εστιάζοντας στα αίτια της ελαιοπαραγωγής και στην όλη οργάνωση μέχρι να παραχθεί το τελικό προϊόν, στους τρόπους και διαδικασίες διακίνησης και τέλος στη χρήση του ελαιολάδου. Στην όλη μας προσπάθεια τα νοταριακά κείμενα έδωσαν πολύτιμες πληροφορίες για τις περισσότερες περιοχές του νησιού καθώς και για τα νησιά Κεφαλληνίας και Ιθάκης. Πολύτιμο αρωγό αποτέλεσε το ευρύ δημοσιευμένο υλικό δεδομένου ότι βοήθησε να προσεγγίσουμε πλευρές και οπτικές που δε διαφαίνονται άμεσα από τα νοταριακά πρωτόκολλα και κατά συνέπεια οδήγησαν στην καλύτερη κατανόηση τους.

Η προσέγγιση έγινε με κριτικό τρόπο αξιοποιώντας κάθε νοταριακό κείμενο στο οποίο υπήρχε κάποια αναφορά σχετική με το θέμα μας ανεξάρτητα από το τον τίτλο του ή το περιεχόμενό του. Εκτός από τις πράξεις που αναφέρονται ξεκάθαρα σε ελιές και ελαιόλαδο (πωλήσεις, προπωλήσεις, χρεωστικά ομόλογα κ.ά.) πολύτιμα στοιχεία αντλήθηκαν από διαθήκες, προικοσύμφωνα, δωρεές, ψυχικά, ανταλλαγές. Κυρίως μέσα από αυτά φάνηκε το πώς επηρεάστηκε η ζωή και η νοοτροπία των κατοίκων από τον προσανατολισμό της οικονομίας στην ελαιοπαραγωγή και τι αξία είχε τόσο σε πρακτικό όσο και σε ιδεολογικό επίπεδο αυτή.

Θεωρούμε ότι η εργασία αποτελεί μια μικρή συμβολή στην τόσο ευρεία και εμπεριστατωμένη μελέτη που έχει προηγηθεί για το ελαιόλαδο στη λατινοκρατούμενη Κέρκυρα, ώστε ο κάθε ενδιαφερόμενος να αποκτήσει μια αδρή εικόνα και γνώση μιας πολιτικής και αντίστοιχων διαδικασιών που ακολουθήθηκαν και οδήγησαν στη διαμόρφωση του τοπίου του νησιού μας, της νοοτροπίας και της ταυτότητας των κατοίκων.

Πέρα από αυτά τα νοταριακά πρωτόκολλα προσφέρονται για ποικίλες αναγνώσεις και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις. Θέματα όπως η κοινωνική διαστρωμάτωση της κερκυραϊκής κοινωνίας, ο ρόλος των τάξεων, η θέση της γυναίκας, οι εργασιακές σχέσεις και οι κανόνες που τη διέπουν, η ταυτότητα / καταγωγή των συμβαλλομένων, μπορούν να προσεγγιστούν και μελετηθούν με βάση το πρωτογενές υλικό των νοταριακών κειμένων. Έτσι θα μπορέσουμε ίσως να συμπληρώσουμε ή καλύτερα να αναπαραστήσουμε πληρέστερα την εικόνα της λατινοκρατούμενης Κέρκυρας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη Ελένη, «Πληροφορίες για την ελιά και το λάδι στον ελλαδικό χώρο», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003.
2. Ασδραχά Αικατερίνη – Ασδραχάς Σπύρος, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararii», *Τα Ιστορικά, τομ. Β΄,τεύχ.3*, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1985.
3. Ασδραχάς Σπύρος, «Φεουδαλική πρόσοδος και γαιοπρόσοδος στην της εποχή της Βενετικής κυριαρχίας», *Τα Ιστορικά, τομ. Β΄,τεύχ.4*, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1985.
4. Ασωνίτης Σπύρος Ν., *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, Εκδόσεις α'πόστροφος , Κέρκυρα 1999.
5. Ασωνίτης Σπύρος Ν., «Η Μεσαιωνική Κέρκυρα», στο Θεόδωρος Γ. Παππάς (επιμ.) *Κέρκυρα Εγχειρίδιο τοπικής Ιστορίας,* Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο/Δήμος Κερκυραίων, Αθήνα 2000.
6. Ασωνίτης Σπύρος Ν., *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462),* University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2009.
7. Ασωνίτης Σπύρος Ν., «Η Κέρκυρα ως εμπορικό κέντρο κατά τον όψιμο μεσαίωνα», στο Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.) *Χρήμα και αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2003.
8. Βλασόπουλος Στ., «Στατιστικαί και ιστορικαί περί Κερκύρας ειδήσεις», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, τόμ. XXI, Κέρκυρα 1977.
9. Βλάσση Δέσποινα Ερ., «Θησαυρός για τους καλλιεργητές και το δημόσιο ταμείο το λάδι», *Κεφαλληνιακά Χρονικά , τ. 12 (2009-2010)*, Εταιρία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, Αργοστόλι 2010.
10. Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου Έλλη, «Η φορολογία της Δεκάτης στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρας: ένα σημαντικό προνόμιο και η κατάργησή του »,*Τα Ιστορικά, τομ. 17^{ος} ,τεύχ.32*, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2000.
11. Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου Έλλη, «Κοινωνικά προβλήματα στην Κέρκυρα και αντιμετώπισή τους από τους Βενετούς όπως προκύπτουν από τις πηγές και κυρίως από τα κείμενα των πρεσβειών», *Κερκυραϊκά,* Αθήνα 1997.
12. Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου Έλλη, *Πρεσβείες της βενετοκρατούμενης Κέρκυρας(16ος – 18ος αι.)*, Γ.Α.Κ. – Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Αθήνα 2002.
13. Δε – Βιάζης Σπυρίδων, «Ιστορικαί σημειώσεις περί σταφίδος εν Επτανήσω», *Παρνασσός, τομ.16*, 1894

14. Διαλέτη Ανδρονίκη –Πλακωτός Γιώργος –Πούπου Άννα, *Ιστορία της Βενετίας και της Βενετικής Αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι.*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαικών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2015
15. Καλτσά Μαρία Ε., «Ο μαγικός ρόλος του λαδιού και της ελιάς σε έθιμα κατά της βασκανίας», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003
16. Καπάδοχος Δημήτριος Χρ., *Αφιέρωμα στην Ιστορία της Κέρκυρας (Ημερολόγια του 2002)*, Ομοσπονδία Κερκυραϊκών Συλλόγων Αττικής, Αθήνα 2001
17. Καραπιδάκης Ν. Ε., «Η Βενετική Παρουσία (1386-1797)», στο Θεόδωρος Γ. Παππάς (επιμ.) *Κέρκυρα Εγχειρίδιο τοπικής Ιστορίας,* Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο/Δήμος Κερκυραίων, Αθήνα 2000
18. Καραπιδάκης Ν. Ε., «Καθυστερήσεις στην ανάπτυξη και πολιτικές ανάπτυξης στην καλλιέργεια της ελιάς και τη διακίνηση του λαδιού στη Βενετοκρατία», στο συλλογικό έργο *Ελαιοσοδεία: Μελέτες για τον πολιτισμό της ελιάς* , (επιμ.) Αικ. Πολυμέρου – Καμηλάκη, Κέντρο Έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2004.
19 Καραπιδάκης Ν. Ε., «Από τις κοινότητες καλλιεργητών στο χωρίον», Πρακτικά (τ. Β΄) *Ζ΄ Πανιόνιου Συνέδριου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2012*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004.
20. Καραπιδάκης Ν. Ε., «Βενετοκρατία 13ος-18ος αιώνας Θεσμικά μορφώματα: πόλη/χωριό», Πρακτικά (τ. Β΄) *Ζ΄ Πανιόνιου Συνέδριου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2012*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004.
21. Καρύδης Δημήτριος Ε.- Γ., «Σολιάτικο», Πρακτικά (τ. Θ΄) Ι΄ Διεθνούς Πανιόνιου Συνέδριου, Κέρκυρα 30 Απριλίου - 4 Μαΐου 2014, Εταιρία Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 2016.
22. Κόλλας Χαρίλαος Β., *Η Νήσος των Κορυφών τον 16ο αιώνα (από μαρτυρίες του Ιστορικού Αρχείου Κέρκυρας)*, τ. Α΄ (Ύπαιθρος και Νησιά), Κέρκυρα 1994.
23 Κολυβά Μαριάννα, «Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αιώνα – μέσα 17ου αιώνα)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 12 (2016)*, Κέντρο Έρευνας του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2016.
24 Κουτμάνης Σωτήρης, «Η οικονομία της ευλάβειας. Η κατανάλωση του κεριού στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία (17ος – 18ος αι.)», *Θησαυρίσματα 36,2006.*
25. Λάσκαρι Νινέττα Χ., *Κέρκυρα , Μια ματιά μέσα στο χρόνο 1204-1864*, Εκδόσεις Τοπίο (Γ΄ έκδοση), Αθήνα 2005.
26 Λαΐου – Θωμαδάκη Αγγελική, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη Βυζαντινή εποχή*,

Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2001.

27. Λινάρδος Γεώργιος Σ., «Η Κερκυραϊκή κοινωνία κατά τη Βενετοκρατία και η εξέγερση των Κερκυραίων χωρικών του 1640», μελέτη, Δημοσιεύματα Εταιρίας Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1983.
28. Λούντζης Ερμάνος, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών,* Αθήναι 1856.
29. Μέκκας Κώστας, *Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το εμπόριο του ελαιόλαδου στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2014.
30. Μουστάκης Γεώργιος, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναργιά της Πρέβεζας», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003.
31. Μπαρούτσος Φώτης, «Το φορολογικό σύστημα στην Κρήτη το 16ο αιώνα. Η ενοικίαση φόρων και οι επιπτώσεις της», διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2002.
32. Νικηφόρου Αλίκη, «Διαπλοκή ανθρώπων και χώρου στην Κέρκυρα από τους μεσοβυζαντινούς ως τους νεότατους χρόνους», στο Θεόδωρος Γ. Παππάς (επιμ.) *Κέρκυρα Εγχειρίδιο τοπικής Ιστορίας,* Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων /Παιδαγωγικό Ινστιτούτο/Δήμος Κερκυραίων, Αθήνα 2000.
33. Νικηφόρου Αλίκη, «Η διακίνηση του εμπορίου στο λιμάνι της Κέρκυρας κατά το 17ο αιώνα», στο Αλίκη Νικηφόρου (επιμ.) *Κέρκυρα μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός , διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16ος – 19ος αιώνα,* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κέρκυρα 22-25 Μαΐου 1996), Εκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος ¨Κόρκυρα¨, Κέρκυρα 1998.
34. Παπαβλασόπουλος Γ., *Η Νήσος Κέρκυρα από γεωργικής απόψεως άλλοτε και σήμερα*, Λάνδου & Σπυράκου, Πειραιάς 1921.
35. Παπαδία – Λάλα Αναστασία , *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 2004.
36. Παρτς Ιωσήφ, *Η Νήσος Κέρκυρα - Γεωγραφική μονογραφή*, (μετάφραση από Περικλή Βέγια), Πετρίδειο κληροδότημα, Κέρκυρα 1892.
37. Παχή Όλγα, «Από το φεουδαλικό σύστημα γαιοκτησίας στο αγροτικό ζήτημα της Κέρκυρας (1864-1925)», διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 1996.
38. Παχή Όλγα, «Το ιστορικό της δημιουργίας του κερκυραϊκού ελαιώνα και ο τρόπος εκμετάλλευσής του ως τις αρχές του 20ου αιώνα», *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρίας Κέρκυρας*

αρ. 28, Κέρκυρα 2012 -15.

39. Πολύμερου – Καμηλάκη Αικατερίνη, «Το λάδι ως συντηρητικό των τροφίμων στην παραδοσιακή οικιακή οικονομία», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003.
40. Πρέκα – Αλεξανδρή Καλλιόπη, «*Κέρκυρα – Από τη Ναυσικά στην Ευρώπη*», Εκδόσεις Αδάμ, Αθήνα 1994.
41. Πρόντζας Ευάγγελος Δ., «Εισοδηματικές ανισότητες στην Κέρκυρα, η ελιά και το αμπέλι», Πρακτικά (τ. Β΄) *Ζ΄ Πανιόνιου Συνέδριου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2012*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004.
42. Ροδολάκης Γεώργιος Ε., *Αγροτικές Συμβάσεις στην Κέρκυρα (15ος- 16ος αιώνα),* Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1997.
43. Ρωμανού Ιωάννου, *Ιστορικά Έργα* (επιμ. Κ. Δαφνή), «Σύστασις του αρχαιοτάτου των εν Κερκύρα τιμαρίων», Αττικό ημερολόγιο 1864, Κέρκυρα 1959
44. Σταυρίδης – Νικολαΐδης Νικόλαος, «Εμφυτεύσεις ελαιοδένδρων στην Κέρκυρα κατά τη Βενετοκρατία», *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρίας Κέρκυρας αρ. 26*, Κέρκυρα 2004.
45. Τσουγκαράκης Δημήτρης, «Η ελιά και το λάδι στα βυζαντινά χρόνια», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003.
46. Χατζάκη Κατερίνα, «Πληροφορίες των περιηγητών για την ελιά και το λάδι της Ιεράπετρας σύμφωνα με τη μελέτη των δικαιοπρακτικών εγγράφων της περιοχής κατά τον 16^{ο} αιώνα», Πρακτικά συμποσίου *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα 2000)*, Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2003.
47. Ciriacono Salvatore , «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαραγωγής», στο Αλίκη Νικηφόρου (επιμ.) *Κέρκυρα μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός , διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16ος – 19ος αιώνα,* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κέρκυρα 22-25 Μαΐου 1996), Εκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος ¨Κόρκυρα¨, Κέρκυρα 1998.
48. Constantini Massimo , «Η εμπορική πολιτική της Βενετίας έναντι των κτήσεών της στην Ανατολική Μεσόγειο», στο Αλίκη Νικηφόρου (επιμ.) *Κέρκυρα μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός , διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16ος – 19ος αιώνα,* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κέρκυρα 22-25 Μαΐου 1996), Εκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος ¨Κόρκυρα¨, Κέρκυρα 1998.
49. Panciera Walter, «The industries of Venice in the seventeenth and eighteenth centuries», Lanaro Paola (edited), *At the Centre of the OldWorld: Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland,1400-1800,* Toronto 2006.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στο παράρτημα παραθέτουμε φωτογραφίες από εξαρτήματα ελαιοτριβείων και συμβάσεις του 20ου αιώνα του νησιού της Κέρκυρας, προκειμένου να καταδείξουμε την διαχρονικότητα της εκμετάλλευσης της ελιάς, όπως αυτή αποτυπώνεται τόσο σε επίπεδο υλικού πολιτισμού όσο και σε νομικό επίπεδο.

Λιθάρι ελαιοτριβείου (Σωκράκι Κέρκυρας)

Λιθάρι ελαιοτριβείου (Σωκράκι Κέρκυρας)

Λιθάρι ελαιοτριβείου (νησί Οθωνών Κέρκυρας)

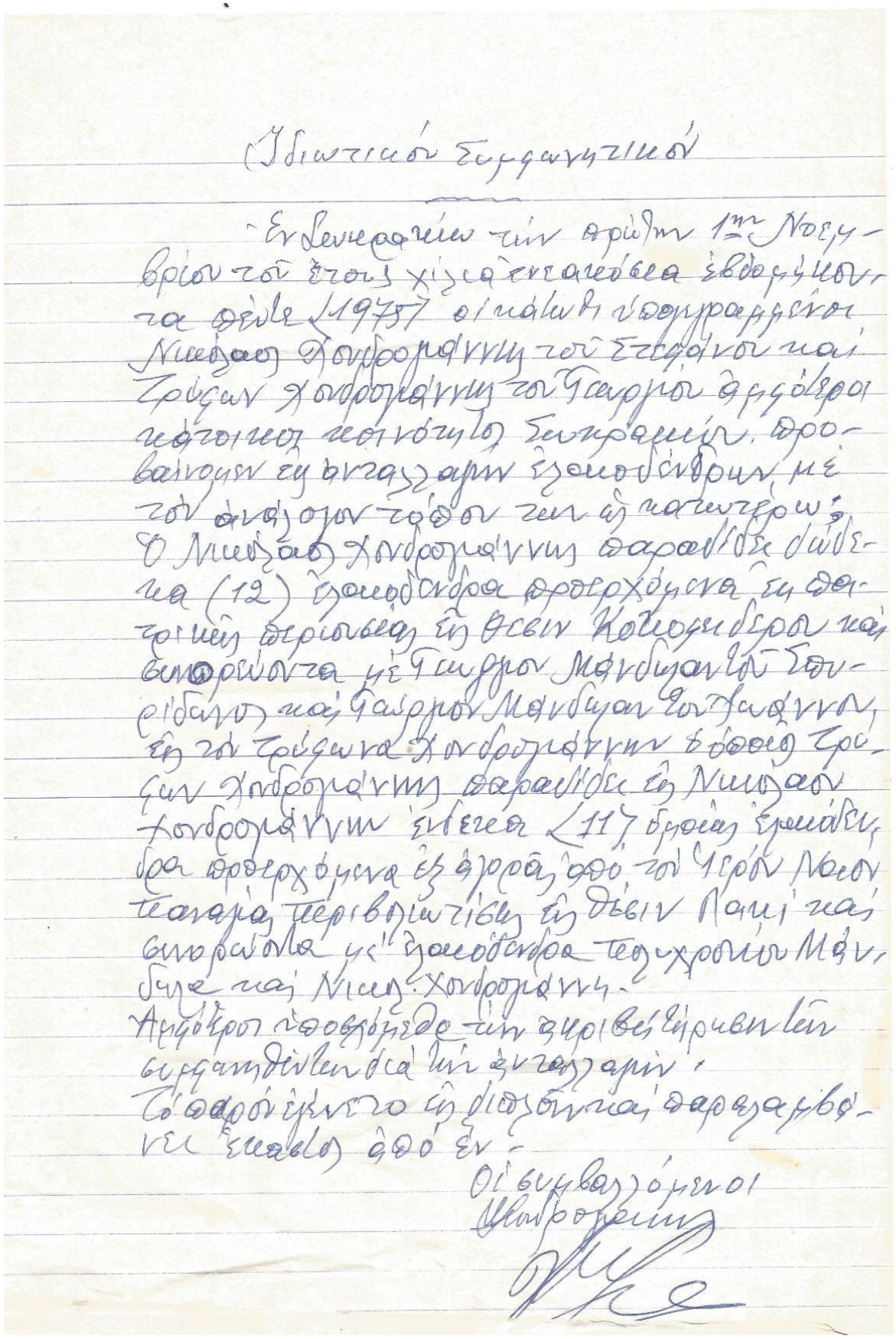

Ιδιωτικόν Συμφωνητικόν

Εν Δευκρακίω τήν πρώτην 1ην Νοεμβρίου τοῦ ἔτους χίλια ἐνεακόσια ἑβδομήκοντα πέντε (1975) οἱ κάτωθι ὑπογραμμένοι Νικόλαος Χονδρογιάννης τοῦ Στεφάνου καὶ Τρύφων Χονδρογιάννης τοῦ Γεωργίου ἀμφότεροι κάτοικοι κοινότητος Σωκρακίου, προβαίνομεν εἰς ἀνταλλαγὴν ἐλαιοδένδρων, μὲ τὸν ἀνάλογον τόπον τῶν ἐν κατωτέρῳ. Ὁ Νικόλαος Χονδρογιάννης παραδίδει δώδεκα (12) ἐλαιόδενδρα προερχόμενα ἐκ πατρικῆς περιουσίας ἐν θέσιν Κοκοφείδερου καὶ συνορεύοντα μὲ Γεωργίου Μάνδυλαν τοῦ Σπυρίδωνος καὶ Γεωργίου Μάνδυλαν τοῦ Χωάννου, ἐν τὸν Τρύφωνα Χονδρογιάννην ὁ ὁποῖος Τρύφων Χονδρογιάννης παραδίδει ἐν Νικόλαον Χονδρογιάννην ἕνδεκα (11) ὁμοίως ἐλαιόδενδρα προερχόμενα ἐξ ἀγορᾶς ἀπὸ τοῦ Ἱερὸν Ναὸν Παναγίας Περιβολιωτίσης ἐν θέσιν Λακί καὶ συνορεύοντα μὲ ἐλαιόδενδρα Πολυχρονίου Μάνδυλα καὶ Νικολ. Χονδρογιάννη.
Ἀμφότεροι ὑποσχόμεθα τὴν ἀκριβεῖ τήρησιν τῶν συμφωνηθέντων διὰ τὴν ἀνταλλαγήν.
Τὸ παρὸν ἐγένετο ἐν διπλῶν καὶ παραλαμβάνει ἑκάστος ἀπὸ ἕν.

Οἱ συμβαλλόμενοι
Χονδρογιάννης

(ανταλλαγή ελαιοδένδρων)

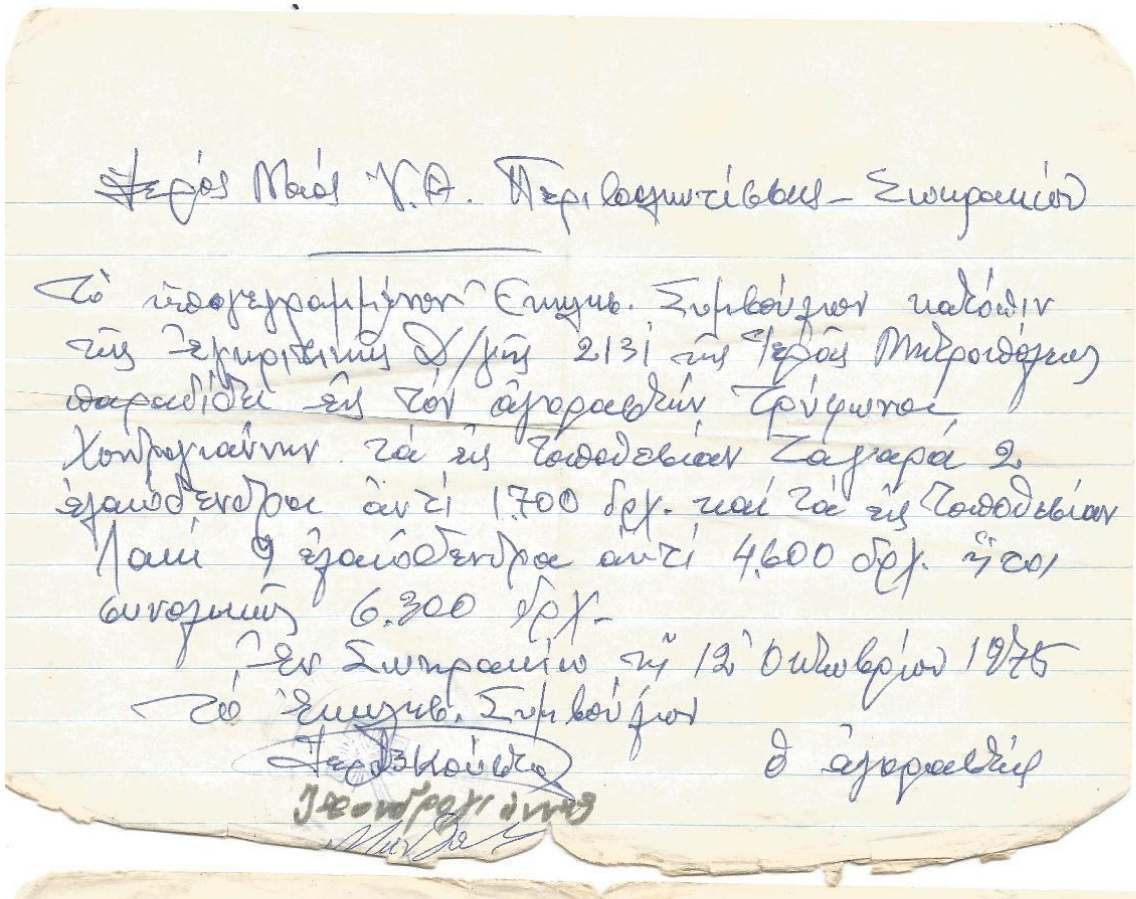

Ἱερὸς Ναὸς Ν.Θ. Περιβολιωτίσσης – Σωκρανίου

Τὸ ὑπογεγραμμένον Ἐπιτρ. Συμβούλιον κατόπιν τῆς ἐγκριτικῆς Δ/γῆς 2131 τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως παραδίδει εἰς τὸν ἀγοραστὴν Τρύφωνα Χουδρογιάννην τὰ εἰς τοποθεσίαν Ταγαρά 2 ἐλαιόδενδρα ἀντὶ 1.700 δρχ. καὶ τὰ εἰς τοποθεσίαν Λαμί 9 ἐλαιόδενδρα ἀντὶ 4.600 δρχ. ἤτοι συνολικῶς 6.300 δρχ.

Ἐν Σωκρανίῳ τῇ 12 Ὀκτωβρίου 1975

Τὸ Ἐπιτρ. Συμβούλιον

Ἱερόβκουστος

Ἰκονδρογιάννης

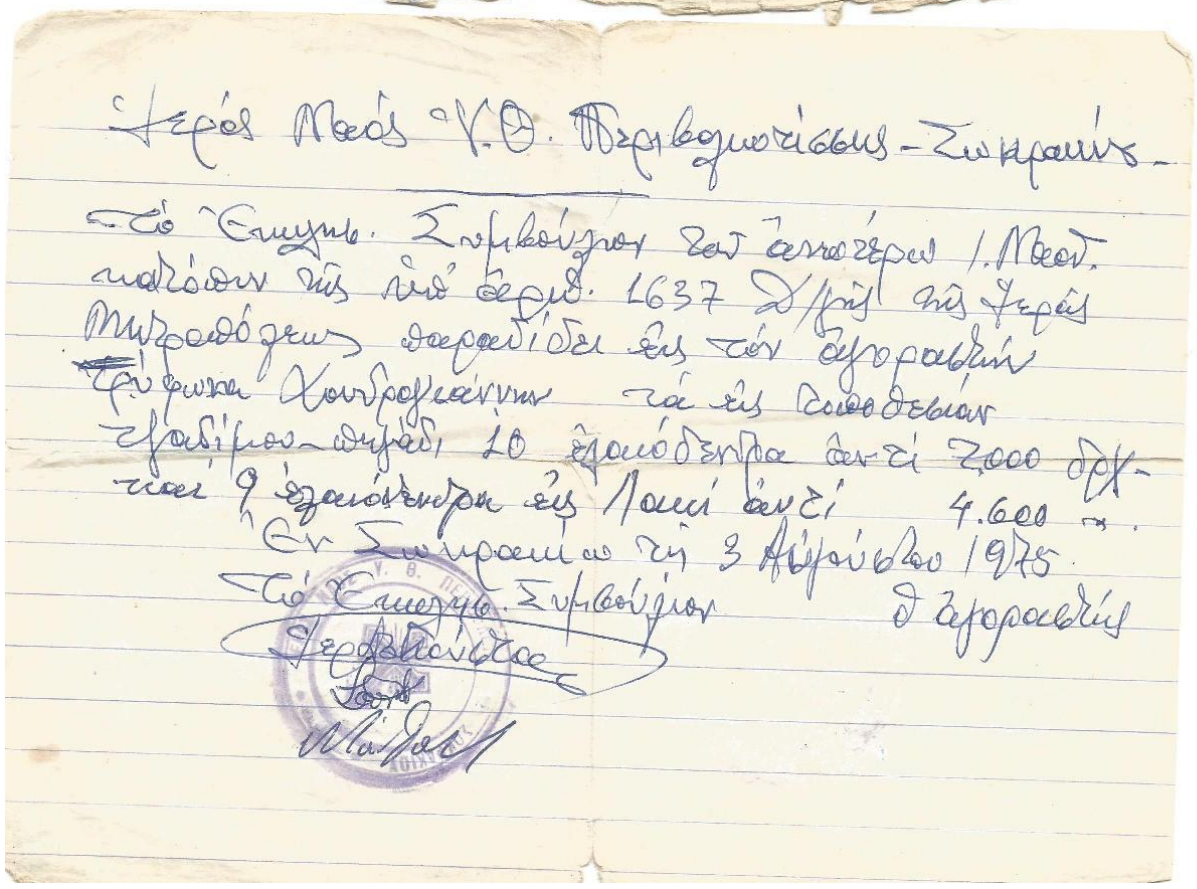

Ὁ ἀγοραστής

Ἱερὸς Ναὸς Ν.Θ. Περιβολιωτίσσης – Σωκρανίου –

Τὸ Ἐπιτρ. Συμβούλιον τοῦ ἀνωτέρω Ι. Ναοῦ κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 1637 Δ/γῆς τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως παραδίδει εἰς τὸν ἀγοραστὴν Τρύφωνα Χουδρογιάννην τὰ εἰς τοποθεσίαν Τραδίμου-Θηλάδι 10 ἐλαιόδενδρα ἀντὶ 7.000 δρχ. καὶ 9 ἐλαιόδενδρα εἰς Λαμί ἀντὶ 4.600 „

Ἐν Σωκρανίῳ τῇ 3 Αὐγούστου 1975

Τὸ Ἐπιτρ. Συμβούλιον

Ἱερόβκουστος

Ὁ ἀγοραστής

(πώληση ελαιοδένδρων από Εκκλησία)

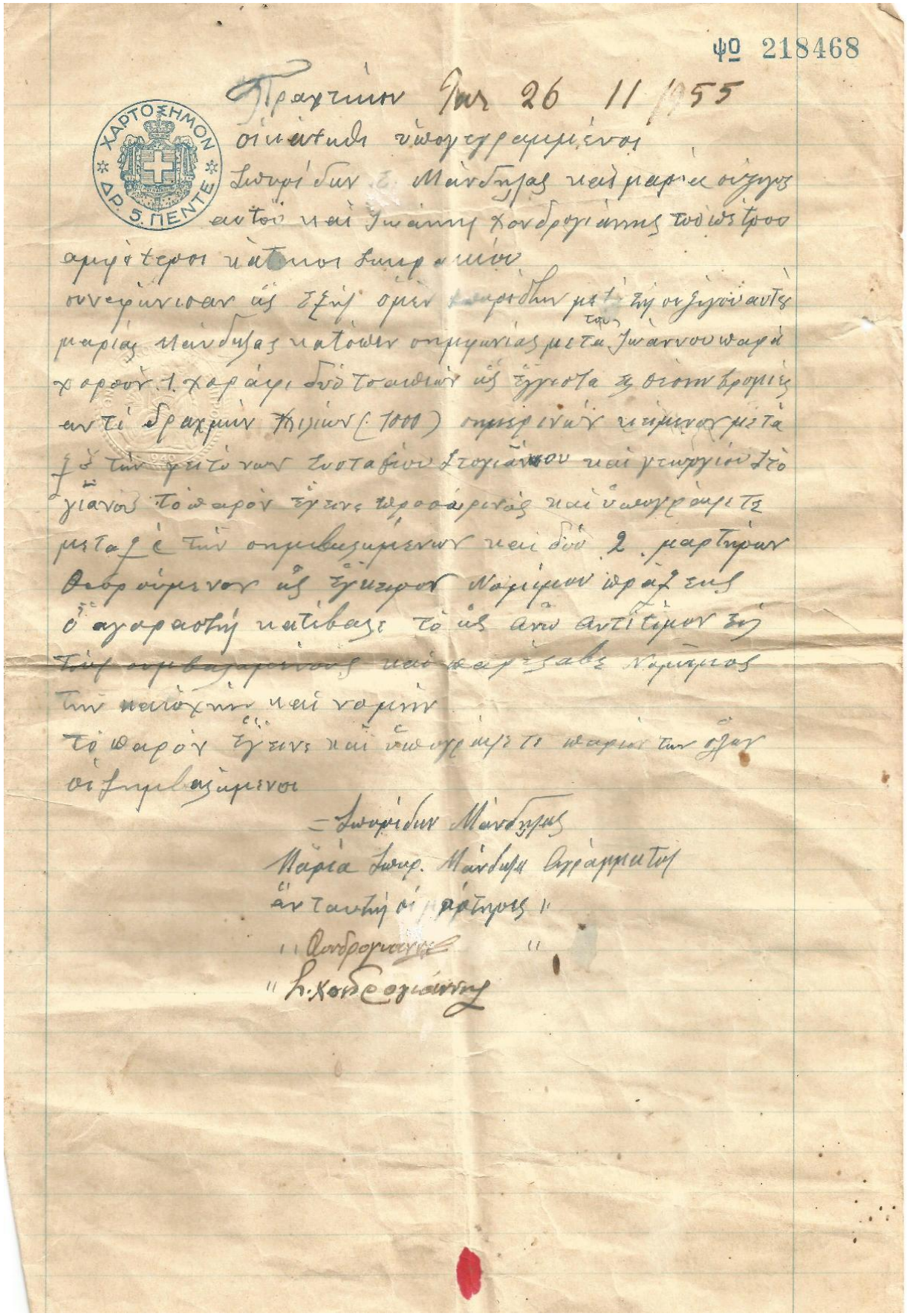

ΦΩ 218468

Πραχτίκον Ιαν 26 11 1955

οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι

Σωφρίδων Ε. Μάνδυλας καὶ μαρία οἰζηγὸς αὐτοῦ καὶ Ἰωάννης Χονδρογιάννης τοῦ Ὠέτρου ἀμφότεροι κάτοικοι Σωφαλίου

συνεφώνησαν ὡς ἐξῆς ὁμὲν Σωφρίδων μετὰ τῆς οἰζηγοῦ αὐτοῦ μαρίας Μάνδυλας κατόπιν συμφωνίας μετὰ τοῦ Ἰωάννου ὠφαρὰ χωρόν 1. χωράφι δύο τσαπιὼν ὡς ἔγγιστα ἐξ θεοῖν βρομίες ἀντὶ δραχμὴν Χιλίων (1000) συμφερινὴν κείμενον μετὰ ζῶ τὴν γειτόνων Εὐσταθίου Στογιάννου καὶ γεωργίου Στογιάνου τὸ ὠφαρὸν ἔγεινε προσωρινὸς καὶ ὑπογράφετε μετὰ ζῶ τὴν συμβαλλομένων καὶ δύο 2. μαρτήρων θεωρούμενον ὡς ἔγκειρον Νομίμου ὠράξεως ὁ ἀγοραστὴς κατέβαλε τὸ ὡς ἀνὼ ἀντίτιμον εἰς τὴν συμβαλλομένους καὶ παρέλαβε Νομίμος τὴν καιόχην καὶ νομὴν

τὸ ὠφαρὸν ἔγεινε καὶ ὑπογράφετε ὠφαρὶν τὴν ὅλων οἱ συμβαλλόμενοι

Σωφρίδων Μάνδυλας

Μαρία Σωφρ. Μάνδυλα Αγράμματος

ἐν ταυτῇ οἱ μάρτηρες "

" Χονδρογιάννης "

" Ι. Χονδρογιάννης

(πώληση χωραφιού)

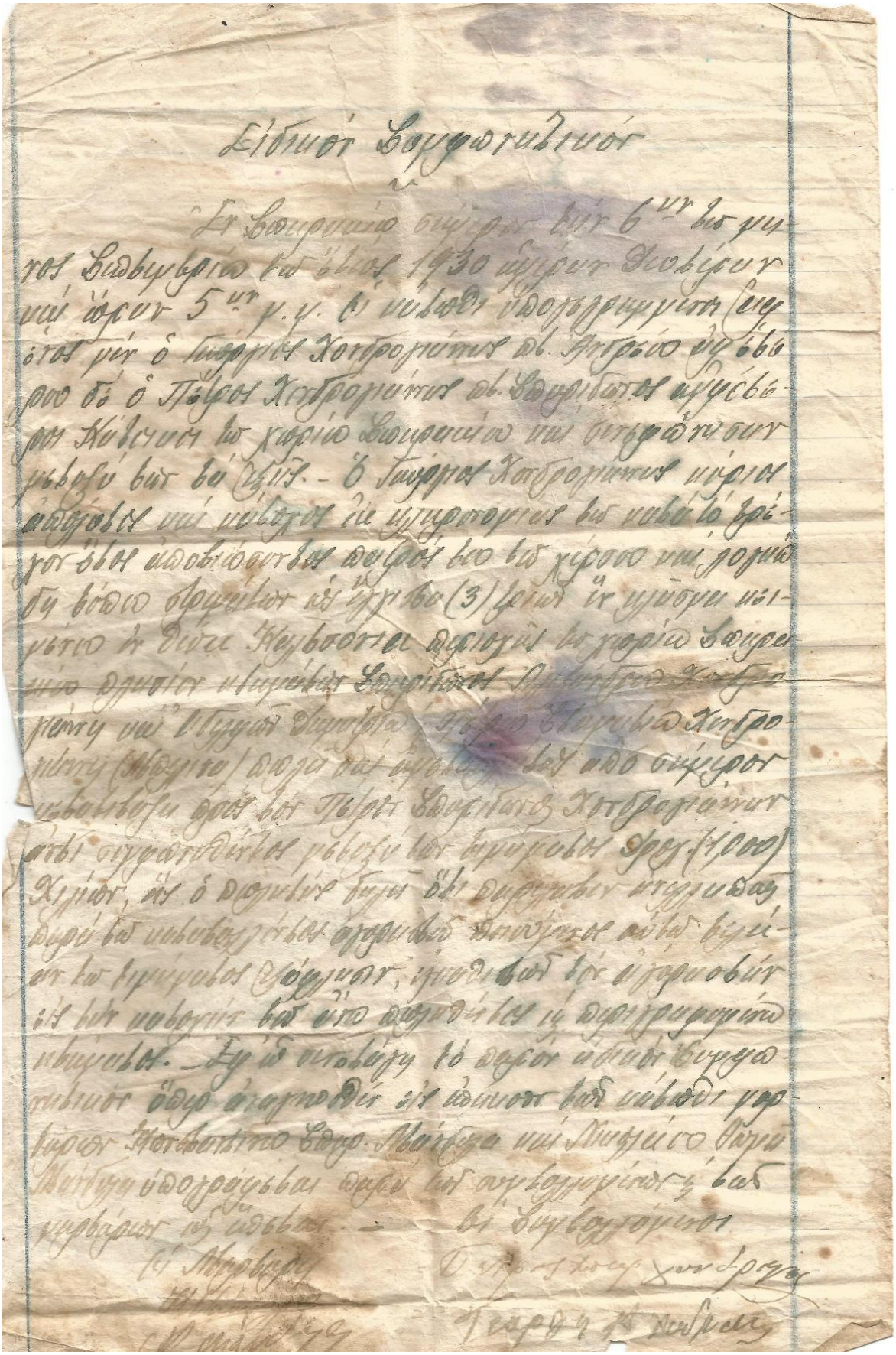

(πώληση αμπελιού)

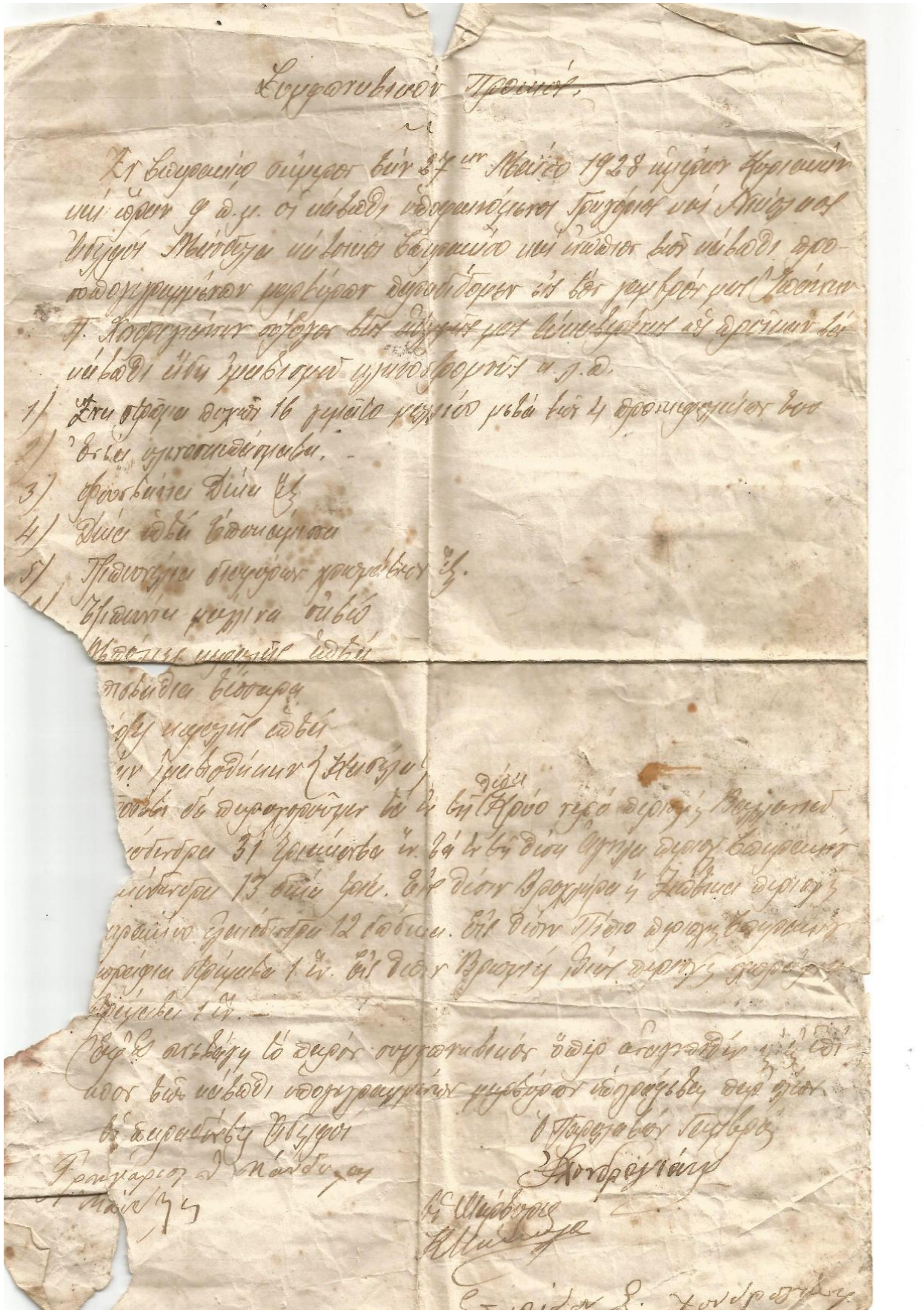

(προικοσύμφωνο)

Συμφωνητικόν Διανομῆς.

Ἐν Σωκρακίῳ σήμερον τῇ 10ῃ Ἰουνίου τοῦ Χιλιοστοῦ ἐννεακοστοῦ πεντικοστοῦ ἔκτου (1956) ἡμεῖς οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι ἀδελφοὶ Σωυρίδων, Νικόλαος καὶ Γεώργιος Δ. Παναγιώτου Χονδρογιάννη, ἐν τῇ οἰκίᾳ ἡμῶν κειμένην ἐν τῇ θέσει Ράχιν Χωριό καὶ ἐνώπιον τῶν κάτωθι ὑπογεγραμμένων μαρτύρων 1ο) Χονδρογιάννη Νικολάου Δ. Κυντου καὶ 2ο) Χονδρογιάννη Νικολάου Δ. Σταμαλίου. ἀπεφασίσαμεν καὶ ἐδιένεμεν τὴν Πατρικὴν καὶ Μητρικὴν ἀκίνητον καὶ κινητὴν περιουσίαν τὴν δοθεῖσαν μέχρι σήμερον εἴχαμεν ἀδιανέμητον.—

Μετὰ εὐχαριστήσεως καὶ ἀπολύτου Συμφωνίας ἐδιανέμαμεν δλόκληρον τὴν περιουσίαν εἰς τρεῖα ἴσα μέρη καὶ ἀφοῦ ἐρίζαμε κλήρους (λαχνοὺς) προέκυψεν ἡ κάτωθι μερὶ ἑνὸς ἑκάστου ~~ἐκ ἀκολούθως.~~

Μερὶς Α'.

Ἀδελφοὺς Σωυρίδωνος Δ. Παναγιώτου Χονδρογιάννη.

1) Τὰς ἐν τῇ θέσει Χαμοκέλι οἰκίας μετὰ τῆς αὐλῆς αὐτῶν τόσον ἀπὸ κάτω τοῦ Δημοσίου δρόμου ὅσον καὶ ἡ αὐλὴ κάτωθι τοῦ κληρίου Δημ. Σκολείου.—

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀξία τῶν εἶναι μεγαλητέρα τῆς ἀξίας τῆς οἰκίας τοῦ ἀδελφοῦ μου Νικολάου θὰ εἶμαι ὑπόχρεωμένη νὰ ἐξοφλήσω καὶ ἀποζημιώσω τοῦτον μὲ ἀποζημίωσιν (35) τρίκοντα πέντε ζεστῶν Ἐλαίου.—

2ον Τὰ ἐν τῇ θέσει φτελιὰ ἀμπέλια. ἐκτάσεως περὶ (2) δύο τσαπιῶν πλησίον τῶν γειτόνων Ἀναστασίου Χονδρογιάννη Δ. Ἱερέως Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀναστασίας Χονδρογιάννης (τσακανάρου.)

3ον Τὰ ἐν τῇ θέσει λαγκάδι μισὰ Χωράφια μετὰ τοῦ μισοῦ λόγγιου τὰ δὲ ἄλλα μισὰ τὰ κατέχει ὁ ἀδελφὸς Γεώργιος,— ἐκτάσεως περίπου ἑνὸς στρέματος Χαράφια καὶ 1/2 στρέματος λόγγιου.

4ο Τά ἐν τῇ θέσει Ρίκια χωράφια ἀρεῖα ὁρός τόν παλ. σημβίον τῶν κυρίων Ἀδελφῶν Γεωργίου καί Βασιλικῆς Χατζ. Ἀλεξάνδρου Διαφορακίνη, ἐσθίουσι τόν ἀρριόζουσαν ἐκλάσεις ὁρίουσιν τῇ ἀριθμοῦ ἀπό τόν συνεπόν καλεργόμενα μόχρις τοῦ κληρολοῦ τοῦ Διαφορακίνη Δημοσθένους τοῦ Δημοσθένους. Συνεπόν διορίζομαι τό χειμάρρου ἄνωθεν τῶν κληρολοῦ τοῦ Χερεύ Ἰωάννου Διαφορακίνη.—
Ἐσθίουσι καί τά δύο χωράφια ἀπό ἀπό ἀπό Δημοσθένους.
Πάνω ἀπό τῇ Ἐξοχῇ τοῦ Παναγιώτου Διαφορακίνη ἀλ. Δημητρίου.
5ο Τά μεσά ἐκ τῶν τριῶν χωραφίων ἐν τῇ θέσει ρίκια ἡ Χάρη—
6ο Τό ἐν τῇ θέσει Καράβι τό ἕν τρίτον τῶν χωραφίων κάτωθεν τοῦ Περιβολοῦ μεταξύ τῶν συνόρων τῶν ἐρισωμένων μέσα.
7ο Τό ἕν τρίτον ἀπό τούς κήπους καί τοῦ χόρτου τῶν ἐν τῇ θέσει Καμαρά ἡ κήποι Δημοσθένους.—
8ο Τά ἐν τῇ θέσει Δοξάρι χωράφια μεταξύ τοῦ χόρτου τῶν τά μεσά χωράφια καί τά μεσά χόρτου.—
9ο Τά μεσαῖα χωράφια ἐν τῇ θέσει κηπάρια.—
10ο Καί τό ἕν τέταρτον ἐκ τῆς διαιρεμένου ἐκλάσεως ἐν τῇ θέσει μπαμπακιά τό δυσεῖον βρίσκεται διαιρεμένον μεταξύ τῶν θείων καί ἀδελφῶν τοῦ πατρός μου.—

Ἐλαιόδενδρα.

1ο Τά ἐν τῇ θέσει Διαφορακίνη ἐλαιόδενδρα ἀριθ. 27 σπ. ὀμφαλιάν συνορευόμενα ὅλα μεταξύ τοῦ Δημοσθένους Διαφορακίνη καί Δημάτου.
2ο Τά ἐν τῇ θέσει Καβίνια. (11) ἕνδεκα ἐλαιόδενδρα μεταξύ τοῦ δρόμου χωριῶδους τόπου τῶν κλήρων τοῦ Ἀπροβίου Δρόμου συνεχόμενα τῶν ἐλαιοδένδρων τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἀδελφῶν καί Δημοσθένους καί Δημητρίου καί Ἰωάννου μιᾶς.
3ο Τά ἐν τῇ θέσει Γιουσταρά 11 ἐλαιόδενδρα ἀπό τῶν ποσῶν κατάρι ὁρός τῶν ὀμφαλιάν Ἁγίου Βασιλείου.—
4ο Τά ἐν τῇ θέσει Μιρίζα Η ἐλαιόδενδρα. (ἀπό ἀλ.)
5ο Τά ἐν τῇ θέσει Χούτζα ἐλαιόδενδρα.

6ο Τὰ ὀπίσω δέκα ἀμαξάδες 13 ξαιόδενδρα. πάχο ράγες ἢ καρυδιᾶ λιουρίτσες. καὶ 8 ξαιόδενδρα σιὰ περὰ κιάτω τοῦ μήκους λιουρίτσες. —

7ο Τὰ ὀπίσω δέκα κουρεῖ ξαιόδενδρα.

8 Τὰ ὀπίσω δέκα κούρουρο. ξαιόδενδρα φορφὴ 13 μέσα κοντὰ ταζκουρίτσα 17 καὶ 9 ἐξ γυρεμοί. —

Μερὶς Β΄.

Ἀδερφοὶ: Νικολάου Δημητρίου Θ. Παναγιώτου.

Τὸν θειάν μερτικὸν ὀπίσω δέκα σαρανταπὰ ὀρφ ξωσῆς μίωσιν δὲ τὴ ἀξιὰ ἴνι δὰ σαραγαίνουν 35 ζεύγας ξαιόν ἀπὸ ξωσιον ἀδερφοῦ ξωὸ λιουρίδικα 35 καὶ ἀπὸ γεώργιον ἄλλα 35 ζεύγια μίρα ἴσα. —

2ο Ἀμπελὶ σὰ μπὰ ἀμπέλια ὀπίσω μαντρὶ ἄνωθεν τοῦ Θεοφίλου Δημάκου Θ. Δημητρίου.

3ο Τὰ ὀπίσω δέκα παγκαμπιὰ ~~ξαράφια μὲ τὸν ἀμπελόσπιτο~~ καὶ τὴ χαμηλόσπιτο ξυλάδενη ἴνι. —

4ο Τὰ ὀπίσω δέκα δυαρτερὸ ἢ ρίζια δύο χαράφια σιὰ κορφὴ καὶ τὰ χαράφια τὴ ρίζιαν δρομαφόρτα πανόριας.

5 Τὸ ὀπίσω δέκα καλάμι τὸ ἔρτρισι ἴσι χαραφιὰ τὸ μπροσλιτὸ μέρος σιοῦ μόρια. —

6ο Τὰ μαρμιτὰ χαράφια ὀπίσω δέκα Κῆπος. —

7ο Καὶ τὸ ἔρτερτον ἐκ τῆς ἀδιαιρέτου ξυλάδας ὀπίσω δέκα μπαμπακιὰ τὸ δυσάκι σρίβελα ξαιόμα ἀδιαίρετα σιοῦ ἰοὺς θείους μας

Ξαιόδενδρα.

1ο Τὰ ὀπίσω δέκα λιαζοσιτάκι ξαιόδενδρα ἀριθ. 24. σιὸ ξάκωμα. συνορώμενα ἀπὸ τὰ κλήματα τοῦ Γεωργίου Δημητρίου Τόκη. —

2ο Τὰ ὀπίσω δέκα καμίνια 12 ξαιόδενδρα πανιὸ λιάδι.

3ο Τὰ ὀπίσω δέκα γιουκαρὰ ξαιόδενδρα 16. σιὸ λάκωμα.

4ο Τὰ ὀπίσω δέκα μηλιὰ ξαιόδενδρα 4. —

5ο Τὰ ὀπίσω δέκα δουτσα ξαιόδενδρα ἀριθ. —

6ο Τά ἀπ' τ' δέβει Δημαδέϊ ὁ Ράχη μορφή ξηλοδέντρα 15
καί ἀπ' κάτω μαζί μέ τέσσερα ξηλοδέντρα καί ἀπ' μοιρή ξηλόν
σού Δημοφέτου.—
7ο Τά ἀπ' τ' δέβει Κουφιδίου 5 ξηλοδέντρα ἡ Πλάνοι.
8ο Τά ἀπ' τ' δέβει Κούμουρο 24 ξηλοδέντρα ὁ σού
Γιαβά ὀμπόϊον τού Μελαμπιτσ Γιαννου ἡ Δημάμου.—

Μερίς Γ'

Ἀδελφοί: Γεωργίου Δημοφαίτη καί Παναγιώτου.

1ο Τήν Ἀπ' τ' δέβει Ράχη χωριό ὅπου μιλά τήν ἀδελφή σας. Ἐν διαφωνοῦν δέ τήν ἀξίαν τῶν δύω καί θά εἶναι ὁ Γεώργιος ὅλως διαφέρομεν καί δέν τοῦ θέλουν ἀδελφοί νά δίδη ἐς ἀδελφόν πλειοψήφον 35 χρόνια χάδυ. Γιά ὁμοφωνίαν τοῦ λαοῦ ὅπου πέρνει ½ ἐπί ὅλου κτήματος
2ο Τά ἀπ' τ' δέβει Μακρυά Δημιδέλια καί μιλά τά μισά τοῦ
Δημοφέτου.—
3ο Τά ἀπ' τ' δέβει Δαμιάδι μιλά Δημοφαίτη καί τοῦ μιλά χρέμνου.
4ο Τά ἀπ' τ' δέβει Ρίνια χωράφια τό διάδη καί τό δύο καλύτερα
Χωράφια ἐκράτησε τό ἥμιση τοῦ ἀμπελιοῦ ἐν Ραχούλη διάβασε σχοινίου 1½ σχοινάκι δηλαδή ὅλοι ἔρχεται τό διάδη σιτηρίδη καί ὁ ἀμπελιός μέχρι τό σπιτάρι καί καλύτερα καί ἀλλοί μέχρι τοῦ Δημητρίου Χατζηγιάννη Γκουρούνη ὅλοι δικαίως καλύτερα καί τά ἄλλα μιλά σου τῶν ἀδελφῶν Δημητρέδων.
Σπίτι καί τά δύο μεσαῖα χωράφια ἐς Δημαρτερό Ρίνια.
Ἄνω τοῦ ἀδελφοῦ μας Δημητρίου.—
5ο Τά μιλά δύο τῶν τριῶν χωραφίων ἐς Ρίνια ἡ Χάρη. τά δύο μιλά τά καλύτερα ὁ ἀδελφός μας Δημητρέδων.—
6ο Τά ἀπ' τ' δέβει καπάκι τό ἔνα τρίτον ἴσον χωραφίων τά σαπιτά ἀπ' καρυδιάς καί ἕνα τσιάχιον κῶλο δύο ἀπάνω κῶλο τοῦ Δημητρίου.
7ο Τά δύο τρίτα ⅔ τοῦ κτήματος καί δόθηκαν ἐς δέβει Καλυβά-
8ο Τά μιλά χωράφια καί χόρτα ἀπ' τ' δέβει Δημητρέδες.
9ο Τά Παπιτά χωράφια ἐς δέβει Καλύβια.

(συμφωνητικό διανομής)

